

Mikuláš Jančura / Alžbeta Šniežko

**PRVÝ DOTYK
SO SLOBODOU**
SPRÍTOMŇOVANIE MINULOSTI
NA PRÍKLADE NEŽNEJ REVOLÚCIE
Z NOVEMBRA '89

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH



UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra histórie



Prvý dotyk so slobodou.

Sprítomňovanie minulosti na príklade
Nežnej revolúcie z novembra '89

Mikuláš Jančura, Alžbeta Šniežko

Košice 2021

Prvý dotyk so slobodou. Sprítomňovanie minulosti na príklade Nežnej revolúcie z novembra '89

Vysokoškolský učebný text

Autori:

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
PaedDr. Alžbeta Šniežko, PhD.

Recenzenti:

Mgr. Peter Jašek, PhD.
Ústav pamäti národa

Mgr. Martin Jarinkovič, PhD.
Východoslovenské múzeum v Košiciach

Grafická úprava, sadzba a obálka:

Mgr. art. Barbora Kopnická, ArtD.

Publikácia vychádza ako výstup projektu Prvý dotyk so slobodou, v rámci vnútorného vedeckého grantového systému Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (vvg-2019-1385)

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 CC BY NC ND - CC Attribution - NonCommercial - No-derivates 4.0 („Uvedte pôvod – Nepoužívajte komerčne – Nespracovávajújte“)



Za odbornú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Dostupné od: 01. 05. 2021

Umiestnenie: www.prvydotykoslobodou.sk www.unibook.upjs.sk

ISBN 978-80-8152-986-3 (e-publikácia)

Obsah

Úvod	5
1. Prečo a ako by sme mohli učiť o 17. novembri	6
Mať zmysel pre históriu	7
Pamäť	9
Čas a priestor	12
Identita	15
Historicita	19
2. Prvý dotyk so slobodou: Interaktívna výstava ako forma prepojenia teórie s praxou	24
3. Rámcový náčrt kontextov v euro-amerických súvislostiach	42
4. Rámcový náčrt kontextov v Československu	64
5. Situácia v Československu v 70. a 80. rokoch a jej eskalácia do Nežnej revolúcie v novembri 1989	94



Ťažkoodenec
Výber z grafiky výstavy Prvý dotyk
so slobodou

Úvod

Z hľadiska najnovších dejín Slovenska (a Československa) možno za jeden z najzásadnejších medzníkov považovať udalosti z novembra 1989 známe ako Nežná revolúcia. Jej širšie kontextuálne východiská, priebeh, ako aj dopady mali okrem politickej a hospodárskej roviny aj výraznú kultúrno-spoločenskú hĺbku a dosah. Na tomto základe možno o Nežnej revolúcii uvažovať aj ako o medzníku, ktorý zásadne ovplyvnil historické vedomie obyvateľstva, ktoré má multigeneračný presah až do súčasnosti. V súvislosti s 30. výročím Nežnej revolúcie, ktoré si spoločnosť v Čechách a na Slovensku pripomenula v roku 2019, bola pod záštitou Košického samosprávneho kraja v spolupráci s Verejnou knižnicou Jána Bocatia v Košiciach, Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Ústavom pamäti národa a Rozhlasom a televíziou Slovenska v priestoroch Verejnej knižnice Jána Bocatia usporiadaná interaktívna výstava s názvom **Prvý dotyk so slobodou**. Výstava, okrem pripomenutia si novembrových udalostí z roka 1989, akcentovala práve uvedený kultúrno-spoločenský rozmer a dosah, pričom sa konceptuálne zamerala na rozvíjanie piatich dimenzií historického vedomia. Je to koncept rozvíjaný hlavne v oblasti súčasnej predmetovej didaktiky dejepisu, pričom ide o dimenzie identity, historicity, pamäti, vedomia o priestore a vedomia o čase. Na tomto základe bol na Katedre histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach realizovaný projekt, ktorého výstupom je aj predkladaný učebný text fungujúci ako organická súčasť rovnomenného edukačno-historického webového portálu. Východiskom textu je teoreticko-metodologická štúdia o dimenziách historického vedomia a miesta tohto konceptu v súčasnej predmetovej didaktike dejepisu, ako aj stať venovaná jej aplikácii na príklade koncipovania vyššie priblíženej výstavy. Jeho súčasťou je zasadenie revolučných udalostí z novembra 1989 do časovo, faktograficky aj tematicky širokého kontextu vzťahov medzi východným a západným blokom, studenou vojnou, ako aj kreovania a vnútorného fungovania komunistického režimu na Slovensku. Osobitná pozornosť je venovaná súvislostiam, ktoré viedli k Nežnej revolúcii a jej vlastnému priebehu, ústiacemu do pádu komunistického režimu a slobodným, demokratickým voľbám. Osobitnou súčasťou textu je náčrt praktických učebných figúr k problematike.

V dôsledku obsiahlosti témy si predkladaný text nekladie nárok na postulát vedeckej práce a ani na úplné vyčerpanie predmetnej problematiky. Ide o prehľadový a rámcový vstup do kľúčových udalostí a súvislostí sprevádzajúcich obdobie neslobody na Slovensku (a v Československu) vyúsťujúce do pádu komunistického režimu. Cieľom výstupov tohto projektu je prostredníctvom viacvrstevného študijného materiálu s interaktívnymi a multimediami prvky evokovať v cieľových skupinách žiakov základných a študentov stredných a vysokých škôl diskusiu o jednej z kľúčových tém moderných dejín Slovenska. Taktiež je to snaha podporiť výučbu tejto problematiky primárne na úrovni základných a stredných škôl. Využitelnosť si môže nájsť aj ako podporný materiál pre študentov humanitných disciplín vysokých škôl. Osobitnou prídavnou hodnotou je voľná aplikovateľnosť konceptu rozvíjania dimenzií historického vedomia pri výučbe rozličných historických tém.

Ako riešiteľský a autorský tím veríme, že predkladané výstupy majú svoj význam, a že si v edukačnej praxi na rôznych stupňoch nájdu svoje reálne opodstatnenie a využitie.

1. Prečo a ako by sme mohli učiť o 17. novembri¹

O 17. novembri 1989 médiá každoročne, pri príležitosti výročia tohto medzinárodného sviatku, informujú pomerne vyčerpávajúco. Školský dejepis sa, naopak, už dlhodobo pasuje s výzvou, ako žiakom v priebehu jedného školského roka odovzdať poznatky zo slovenských i svetových dejín 20. storočia, takže na novembrové udalosti už často nezostane žiaden priestor. Ide však o tak notoricky známy dátum, že by sme stručný prehľad o tejto časti našej histórie mohli očakávať nielen od pamätníkov, ale aj od mladšej generácie. V praxi sa mi neraz potvrdilo, že opak je pravdou a notoricky známe historické udalosti či medzníky bývajú väčšinou pre dejepisárov náročné na odučenie a pre žiakov zasa, kvôli množstvu dostupných informácií, komplikované na porozumenie. Tak je to napríklad s Veľkou francúzskou revolúciou, o ktorej počul asi každý, no pripraviť na túto tému kvalitnú vyučovaciu hodinu s cieľom vysvetliť žiakom, čo sa vlastne stalo a prečo sa o tom dnes učíme, si už vyžaduje skutočné pedagogické majstrovstvo. Podobne je to aj so 17. novembrom.

Ponúkame preto kolegom učiteľom, žiakom, ale aj širokej verejnosti aktuálny pohľad na spomínanú tému, a tiež prezentujeme didaktickú hodnotu novembrových udalostí 1989 tak, ako ju v kontexte didaktiky dejepisu, ale aj s ohľadom na súčasné spoločensko-politické problémy, vnímame. Opierame sa o koncept rozvíjania historického vedomia, ktorý sa v európskom kontexte pri učení sa o minulosti aktuálne uplatňuje, pričom pracujeme s abstraktnými kategóriami ako je **pamäť, priestor, čas, identita a historicita**. Naším cieľom je predstaviť kolegom učiteľom funkčný model na sprítomňovanie historických udalostí nielen v súvislosti s novembrom 1989, ale v rámci školského dejepisu vo všeobecnosti, a týmto spôsobom „znovuoživovať“ minulosť a rozvíjať predovšetkým u mladej generácie „zmysel pre históriu“ a senzibilitu na spoločensko-politické dianie.

¹ Pojmy žiak, učiteľ, kolega, historik, dejepisár, návštevník, pamätník, občan sú v texte používané ako sociálne a pedagogické kategórie alebo označenie profesijnej skupiny, t. j. vo význame žiak i žiačka, učiteľ i učiteľka, kolega i kolegyňa, historik i historička, atď.

Mať zmysel pre históriu

Aby sme porozumeli vyššie vytyčenému cieľu, považujem za potrebné vysvetliť, o čo sa vlastne snažíme keď chceme, aby mali žiaci „zmysel pre históriu“. Z perspektívy historika ide o ochotu a schopnosť rozumieť minulosti, vychádzajúc z dobového kontextu a zdrojov. Čo to však znamená pre mladú generáciu podľa môjho názoru viac vystihuje druhé Gadamerovo vymedzenie „*dôsledne premáhať tú prirodzenú naivitu, ktorá by nás viedla k posudzovaniu minulého podľa tzv. samozrejmych kritérií súčasného života, v perspektíve našich inštitúcií, našich hodnôt a nadobudnutých právd*“.² Pre žiakov základnej školy je snaha uchopiť minulosť práve na základe spomínaných kritérií súčasného života ešte prirodzená, avšak tieto tendencie by mal postupne korigovať školský dejepis, a rozvíjaním historického vedomia na základnej a strednej škole³ tak u mladej generácie budovať spomínaný „zmysel pre históriu“. Že školský dejepis v tomto smere v slovenskom prostredí dlhodobo zlyháva, je už viac menej fakt. Cieľom tohto textu však nie je analyzovať, prečo to tak je.⁴ Ale je nevyhnutné tento fakt brať na vedomie predovšetkým preto, že práve školský dejepis je „*inštitucionalizovanou formou vytvárania, odovzdávania a zachovávanía historického vedomia*“.⁵ Ak sa teda historické vedomie na školskom dejepise neutvára, nerozvíja a nekoriguje, nemôžeme od jeho absolventov očakávať, že budú mať „zmysel pre históriu“. Sotva ho totiž žiaci nadobudnú pri sledovaní televízie alebo surfovaním po webstránkach a sociálnych sieťach, aj keď sociologický prieskum historického vedomia slovenskej spoločnosti z roku 2006 ukázal (predpokladáme, že tieto tendencie pretrvávajú do súčasnosti), že najčastejším zdrojom informácií o slovenských dejinách je práve mediálna sféra, nie školský dejepis.⁶ Medzi riadkami sa vynára otázka, či mať „zmysel pre históriu“ je až také potrebné, a či jednoducho nestačí vedieť, čo sa kedy a kde stalo. Považujem preto za nevyhnutné zdôrazniť, že dejepis nie je súčasťou sústavy všeobecno-vzdelávacích predmetov na základných a stredných školách len preto, že je to dlhodobá tradícia. Predmetom dejepisu nie je uzavretá minulosť. Predmetom dejepisu je prítomnosť, ktorú dejepis na základe porozumenia minulému vysvetľuje, a tým umožňuje žiakom orientovať sa v súčasnom svete, a tiež budúcnosť, ktorú žiaci ako občania svojím rozhodovaním a konaním nevyhnutne tvoria. Tu niekde sa skrývajú dôvody, prečo si pri projektoch tohto typu za cieľ kladieme okrem budovania „zmyslu pre históriu“ aj rozvíjanie senzibility na spoločensko-politické dianie.

² GADAMER, Hans-Georg. Problém dějinného vědomí. Praha: Oikoymenth, 2019, s. 13.

³ Osobitne by sa v predloženom texte žiadalo venovať konceptu rozvíjania historického vedomia, avšak to by bola rozsiahla odbočka od samotného predmetu štúdie. K tejto problematike preto odporúčam bližšie pozrieť v slovenskom prostredí jedinečnú publikáciu od Viliama Kratochvíla – Metafora stromu. KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu – k predpokladom výučby*. Bratislava: Raabe, 2019. 270 s.

⁴ Čiastočne sa tejto problematike venujem v štúdiu BOJKOVÁ, Alžbeta. Dejepis globálne. In: *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. Bratislava: Nadácia Pontis, 2018, s. 6 – 54.

⁵ Pozri: BENEŠ, Zdeněk. Společnost, vědomí, dějiny: teze k diskusi, 2004. In: *Historie a škola II. Člověk, společnost, dějiny*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, s. 5 – 19.

⁶ Bližšie pozri: PEKNÍK, Miroslav (ed.). Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti. Bratislava: VEDA, 2006. 264 s.

Pamät'

Predpokladom (nutnou podmienkou) dejepisu je ľudská pamät', schopnosť udržať v nej minulé. Utvára alebo udržuje minulosť v prítomnosti (bez spomienky na minulé sa môžeme ťažko orientovať v prítomnosti a plánovať budúcnosť). Dôležitosť pamäti a spomínania, okrem iného aj pri skúmaní minulosti, vyplýva predovšetkým z presvedčenia o ich zásadnej úlohe pri utváraní a udržiavaní kolektívnej a individuálnej identity. Nami predložený koncept teda vychádza z toho, čo si o tej-ktorej historickej udalosti pamätáme, prečo a ako si to pamätáme, čo a prečo si pripomíname, a nakoniec čo to o nás vypovedá. V kontexte v úvode spomínaného metodického postupu od konkrétnosti/jednotlivín na povrchu k hlbším dejinným procesom môžeme tému Nežnej revolúcie, ktorá sa často vo vnímaní žiakov redukuje na jeden deň (17. november 1989) z našej histórie, prehliť otázkou:

Prečo sa ľudia v konkrétny dátum zhromažďujú na verejnom mieste?

Postupujeme tak od konkrétneho ku všeobecnému s cieľom odhaliť na pozadí jednotlivých historických udalostí hlbšie dejinné procesy, ktorých poznanie je nevyhnutným predpokladom pre osvojenie si všeobecných kontextov, do ktorých následne zaradujeme konkrétnosti, a tak sa orientujeme v súčasnom svete. Hľadanie odpovede na uvedenú otázku je práve takouto cestou do hĺbky, a zároveň podstatou, pointou učenia sa o novembri '89. Ľudia sa spomínaním na konkrétny dátum (v tomto prípade na 17. november) hlásia k hodnotám, ktoré tento dátum reprezentuje, na ktoré odkazuje. V novembri 2019 sme si teda pripomenuli 30. výročie novembra 1989, avšak je potrebné zdôrazniť, že sviatok 17. novembra bol v roku 1989 starý už niekoľko desaťročí, a teda sa neviaže k novembrovým udalostiam roku 1989, ale k udalostiam z novembra 1939. Udalosti novembra '89 naň odkazujú a jeho aktéri sa hlásia k hodnotám, ktoré reprezentuje. Z hesiel na transparentoch zdokumentovaných na dobových fotografiách z Nežnej revolúcie je jasné, že rovnako ako v novembri 1939 ide o hodnoty demokracie, ktoré sa z kolektívnej i individuálnej pamäti intenzívne vynárajú najmä vtedy, ak sú ohrozené. V československom priestore v roku 1989, a tiež v roku 1939 nepochybne ohrozené boli. Naša súčasnosť môže pôsobiť dojmom, že ohrozenie hodnôt demokracie patrí už len do dejepisu, a teda podujatia organizované každoročne pri príležitosti 17. novembra sú viac-menej formálne a ich cieľom je oslava demokracie a jej hodnôt, ktoré sú pre nás samozrejmé, sú tu stále prítomné a my si ich len pripomíname. Opak je však pravdou. **Tieto hodnoty sú tu prítomné dovtedy, dokiaľ si ich pripomíname, a kým sa k nim hlásime, a teda existujú práve preto. Existujú, kým si ich pamätáme, kým existujú v ľudskej/kolektívnej/individuálnej pamäti.** Pamät' tu vystupuje ako databáza hodnôt, s ktorými sa identifikujeme, alebo ich odmietame, aby sme ich prenesením v čase a priestore, tu a teraz, zohrali svoju historickú úlohu, odvolávajúc sa na myšlienky sformulované pred niekoľkými desaťročiami ľuďmi, ktorí si len málo uvedomovali svoju historicitu, tak, ako si ju viac či menej uvedomovali aktéri novembra '89, a ako si ju len málo uvedomujeme aj my dnes.

⁹ SOUSEDÍK, Stanislav. *Dějiny, dějepis, filozofie dějin*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 2019, s. 42.

¹⁰ STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014, s. 244.

Odvolávajúc sa na predchádzajúce riadky teda v kontexte udalostí spojených so 17. novembrom 1989 nestačí vedieť čo, kedy a kde sa stalo a každý rok si tieto fakty pripomínať. Musíme opustiť faktografiu, ktorá pláva na povrchu, a ponoriť sa do hlbších pomalých prúdov toku dejín, ktoré nám následne pomôžu lepšie porozumieť konkrétnostiam, ktoré sa vznášajú nad nimi. Tento proces je však oveľa náročnejší ako strohé osvojenie si faktografie. Po rozhovoroch s viac než tisíckou žiakov základných a stredných škôl, ktorých som v novembri a decembri 2019 osobne sprevádzala interaktívnou výstavou o novembri 1989 s názvom Prvý dotyk so slobodou, si navyše dovoľím tvrdiť, že pre nich úplne cudzí.⁷ Tento fakt ma neprekvapil, práve naopak. Na základe mojich skúseností z predchádzajúcich interaktívnych výstav,⁸ ktoré sme na katedre organizovali, som s ním pri príprave konceptu výstavy a komentovanej prehliadky rátala. Mnou položené otázky hneď v úvode komentovanej prehliadky boli teda vopred premyslené a sledovali konkrétny cieľ: prísť spolu so žiakmi na to, o čo sa vlastne touto výstavou snažíme, a počas komentovanej prehliadky to v spolupráci s nimi aj dosiahnuť. Otázky sa môžu zdať na prvý pohľad triviálne, no smerujú k absolútnej podstate tejto štúdie: *Viete, o čom je výstava Prvý dotyk so slobodou? Prečo podľa vás takúto výstavu organizujeme? Prečo ste na našu výstavu prišli?* V každej sprevádzanej skupine sme bez problémov zodpovedali otázku, kedy, kde a prečo sa udiali historické udalosti, ktorým sa výstava venovala. Na otázku prečo si tieto udalosti každoročne pripomíname, napríklad aj formou takejto výstavy, som však už dostávala vágne formulovanú a generáciami omieľanú frázu „aby sme sa poučili z chýb minulosti“, pričom takmer nikto nevedel odpovedať, ako konkrétne sa pripomínaním novembra '89 vlastne poučíme. Najviac ma však zaujímala odpoveď na otázku, prečo žiaci prišli na takúto výstavu, pričom vždy som ich vyzvala, aby sa aj napriek prítomnosti ich vyučujúcich nebáli byť úprimní a otvorení. Dostala som tri typy odpovedí: aby sme sa niečo dozvedeli o 17. novembri; prišli sme lebo učiteľ/ka povedala, že musíme; aby sme sa nemuseli učiť. Vzhľadom na vek respondentov (14 – 18 rokov) odpovede nie sú prekvapujúce, z perspektívy dejepisárky a historičky sú odpovede sklamaním, pre didaktiku dejepisu sú naopak nesmiernou výzvou. Prispôbiť celý koncept komentovanej prehliadky predmetnej výstavy iba predpokladaným odpovediam potencionálnych návštevníkov bol riskantný krok, ktorý sa vyplatil. Ostávalo už len využiť čas strávený so žiakmi tak, aby z výstavy odišli s poznaním, že na ich rozhodovaní a konaní skutočne záleží, a prečo to tak je, ich môže naučiť práve dejepis. Musí to však byť dejepis, ktorý buduje spomínaný „zmysel pre históriu“ a žiakov vedie k aktívnemu občianstvu. Na príklade novembrových udalostí z roku 1989 takýto koncept výučby dejepisu prezentujeme.

⁷ Týmto konštatovaním sa v žiadnom prípade nechcem dotknúť žiakov, ktorí so mnou výstavu absolvovali. Za tento stav nenesú zodpovednosť. Poskytli mi skutočne veľa podnetov, a s každou skupinou sa mi pracovalo výborne.

⁸ Konkrétne výstavy *Kto bude ďalší?; Kto bude ďalší? II a Dejiny tvoríš ty!* z rokov 2016, 2017 a 2018. Mediálne výstupy k uvedeným výstavám sú uvedené v nasledujúcej kapitole.

V predloženom koncepte kategória PAMÄŤ predstavuje miesta pamäti kľúčových historických udalostí súvisiacich s novembrom 1989. Žiaci majú možnosť vidieť priestor, v ktorom sa denne pohybujú, nielen ako miesto trávenia voľného času, štúdia, práce, ale aj ako miesto pamäti, ktoré má svoju minulosť, ktorá je v rôznej forme prítomná aj v súčasnosti. Miesta spomienku nielenže upevňujú a dosvedčujú tým, že ju lokálne ukotvujú v pôde, ale tiež stelesňujú kontinuitu trvania, ktorá presahuje porovnateľnú krátkodobú spomienku jednotlivcov, epoch, ale aj kultúr, konkretizovaných v artefaktoch.¹¹ Žiakov tak učíme verejný priestor nielen obdivovať, ale aj čítať.¹² Poznanie miest pamäti na lokálnej úrovni zároveň vedie k empatii k miestam pamäti iných kultúr, štátov a spoločností, ktoré si svoju pamäť uchovávajú v rovnakej forme a s rovnakým cieľom.

Aleida Assmann v práci *Priestory spomínania* hovorí o médiách pamäti, kde okrem miest spomína ako nositeľa pamäti napríklad aj písmo, obraz alebo telo.¹³ Podobne pracujeme v rámci nami predloženého konceptu, kde za nositeľa pamäti nepovažujeme iba miesta, ale aj iné symboly novembrových udalostí, ktoré sa uchovávajú v kolektívnej pamäti, ako napríklad rôzne formy umenia. Máme tak možnosť pozorovať, ako sa spoločenské a politické dianie v umení odráža, a čo jednotlivé diela prezrádzajú o ich tvorcoch. Ako obraz, pieseň, film komunikuje s človekom a čo vypovedá o dobe, v ktorej vznikol. Túto kompetenciu potom žiaci dokážu využiť pri zoznamovaní sa s rôznymi formami umenia v rôznych obdobiach ľudských dejín – spomínaná cesta do hĺbky, schopnosť zasadzovať konkrétnosť do širšieho alebo iného historického kontextu, budovanie „zmyslu pre históriu“.

¹¹ ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Karolinum, 2018, s. 336.

¹² CHORAŹY, Ewa – KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, Danuta – ROSZAK, Stanisław. *Edukacja historyczna w szkole – teoria i praktyka*. Warszawa – Wydawnictwo naukowe PWN, 2009, s. 17.

¹³ ASSMANN, A. 2018. 482 s.

Abstraktnú kategóriu pamäti a jej funkčnosť v súvislosti s učením sa o novembrových udalostiach 1989 môžeme konkretizovať prostredníctvom nasledujúcich nositeľov pamäti:



Dva roztvorené a vztýčené prsty – gesto Slovákov a Čechov počas novembrových udalostí 1989.



Jan Opletal, študent na Lekárskej fakulte Univerzity Karlovej, podľahol ťažkým zraneniam, ktoré utrpel dňa 28. októbra 1939, keď sa oslavy vzniku Československa v uliciach Prahy zmenili na demonštráciu proti nemeckej okupácii.

**„Nech mi nehovoria, že mám
vraviť hlasno, tí, čo tichým
včera rozbíjali ústa,
nech sa netvária, že už v tom
majú jasno, tí, čo s veľkou
slávou a za moje dane objavili
chrústa.“**

Text piesne Ivana Hoffmana (speváka, fotografa, novinára), ktorú 10. júna 1989 spieval naživo na Bratislavskej lyre. Pieseň však nedohral, pretože mu organizatori vyplli mikrofón.



Pamätná tabuľa novembra 1989 na budove Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, odhalená 16. 11. 2009 pri príležitosti 20. výročia novembrových udalostí 1989.



Plagát k výstave k 30. výročiu novembrových udalostí 1989 pod názvom „Prvý dotyk so slobodou“, ktorá sa konala v dňoch 14. 11. – 20. 12. 2019 vo Verejnej knižnici Jána Bocatia v Košiciach.



Fotografia z novembrového zhromaždenia v roku 1989 na Hlavnej ulici v Košiciach.

Čas a priestor

Dejiny sa odohrávajú v čase a priestore, rozvíjanie týchto dvoch dimenzií historického vedomia je v učení sa o minulosti kľúčové. „Čas je spolu s priestorom základným pojmom (kategóriou), bez ktorej nie je možná ani ľudská skúsenosť ani veda.“¹⁴ Sú to základné orientačné body, ktoré odpradáva vymedzovali existenčný rámec každej kultúry.¹⁵ Hovoríme však o abstraktných kategóriách, ktoré je v procese učenia sa o minulosti nevyhnutné konkretizovať, aby sa stali „viditeľnými a uchopiteľnými“, čo nám umožní prácu s nimi.

Kategória času je rozpracovaná v rámci viacerých teórií a konceptov,¹⁶ v kontexte didaktiky dejepisu a učenia sa o minulosti sa jej aktuálne venuje Viliam Kratochvíl v už citovanej práci *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*. Kratochvíl uvádza, že na rozdiel od iných druhov vnímania, ako je priestor, pohyb, tvar, nemá človek orgán, pomocou ktorého by čas vedome rozoznával.¹⁷ Avšak naše vedenie a poznanie je radené historicky – veľký príbeh dejín je osnovou, do ktorej vplietame všetky ostatné poznatky, a táto schematizácia sa deje prostredníctvom chronológie.¹⁸ Čas sa teda stáva viditeľným a uchopiteľným pomocou časovej osi. Tak podceňovaný, a pritom absolútne nevyhnutný nástroj na ceste smerom od našej prítomnosti do minulosti a späť. Vizualizácia historických udalostí na časovej osi môže vytvárať dojem, že čas je lineárny, pretože časová os znázorňuje dátumy tak, ako za sebou v čase nasledovali a nezobrazuje jeho jednotlivé vrstvy. Navyše dátum, aj keď v učení sa o minulosti nevyhnutný, sám o sebe nemá význam a naberá ho až vtedy, keď sa perspektíva času stretne s inými perspektívami hodnotenia historickej udalosti – s perspektívou geografickou, sémantickou, symbolickou alebo ľudskou.¹⁹ Aby sme však boli schopní vnímať a skúmať v dejinách uvedené perspektívy, a tiež spomínané vrstvenie času, musíme mať prehľad o časovej osi, musíme dejiny v prvom rade vnímať ako sled epoch, mať cit pre „formu“ histórie.²⁰ Tak je nevyhnutné pristupovať aj k novembrovým udalostiam '89, ktoré je potrebné najprv chronologicky usporiadať na časovej osi, čo však nemá a nemôže byť posledným, ale skôr prvým krokom pri hľadaní významu novembra 1989 v kontexte na pozadí sa odohrávajúcich politických, kultúrnych či spoločensko-hospodárskych zmien, ktoré pri analýze tak krátkeho časového úseku zostávajú často nepovšimnuté. Viliam Kratochvíl odporúča pri učení sa o minulosti exemplárne uplatňovať časový koncept francúzskeho historika Fernanda Braudela, ktorý pracuje s pojmami „dlhé trvanie“ (Longue durée) a „udalostná história“ (histoire événementielle). „*Podľa neho krátky čas je časom ,tradičnej udalostnej histórie'. Jeho hodnota spočíva v tom, že je ,najbohatší na ľudí', je to čas, ktorý prežíva jednotlivec. Jeho ohraničenie vyplýva z toho, že nie je ničím iným ako ,krátkymi osciláciami', ,rozčerením hladiny', jednoducho ,vlnou'. Dlhé trvanie je takmer ,nehybným časom', ktorý ,plynie pomaly', ,takmer stojacim mimo času'.*

¹⁴ HORSKÝ, Jan. Čas. In: STORCHOVÁ, L. a kol. 2014, s. 32.

¹⁵ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 41.

¹⁶ Bližšie pozri STORCHOVÁ, L. a kol. 2014, s. 32 – 35.

¹⁷ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 23.

¹⁸ SCHWANITZ, Dietrich. *Vzdělanost, jako živý dialóg s minulostí. Vše, co musíte vědět, chcete-li rozumět přítomnosti*. Praha: Prostor, 2013, s. 32 – 33.

¹⁹ CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 15.

²⁰ SCHWANITZ, D. 2013, s. 33.

*História, ktorá sa doň začleňuje, je históriou ,hlbín', ,veľkých spodných prúdov'.*²¹ Opäť už vyššie spomínaná cesta do hĺbky, do pomalých prúdov toku dejín, ktoré nám pomáhajú lepšie porozumieť konkrétnostiam, ktoré sa vznášajú nad nimi. Na túto cestu sa nevyhnutne musíme vydať, ak chceme, aby učenie sa o novembri 1989 malo súčasný rozmer, pričom je to cesta nielen v čase, ale aj v priestore.

Priestor v zmysle geografickom nie je doménou dejepisného vzdelávania. V kontexte učenia sa o minulosti je však nevyhnutné skúmať, aký vplyv má na človeka prírodné prostredie, ako človek toto prostredie mení, a s akými dôsledkami, a v neposlednom rade brať do úvahy, že priestor má tiež politický rozmer, s čím bezprostredne súvisia pojmy ako etnicita, náboženstvo či jazyk. Predmetom nášho skúmania je teda krajina prírodná, kultúrna a historicko-politická.

Pôvodcom zmien v prírodnej krajine nie je síce človek, tieto zmeny však na človeka majú výrazný vplyv, preto skúmanie prírodného prostredia, v ktorom žijeme, je pre porozumenie minulosti nevyhnutné. Ide napríklad o vytváranie zemského povrchu, riečnu sieť alebo o klimatické zmeny, ktoré do ľudských dejín zasahujú výrazným spôsobom. Zohľadnenie tohto dôležitého faktu nám umožňuje rozpoznať podmienenosť medzi historickým priestorom a spôsobom života a obživy človeka i spoločnosti, čo je jednou zo základných kompetencií pre porozumenie minulosti.²³

Kultúrna krajina je krajina ľudskou činnosťou neustále pretváraná, prepisovaná. Nachádzame v nej „*sedimenty ľudskej činnosti prezrádzajúce a zachovávajúce aktivity človeka a dokumentujúce ľudské životy prostredníctvom kultúry, teda toho, čo človek vedome alebo nevedome vytvára na základe prírody a tiež ,nad' ňou.*“²⁴ Kultúrou v tomto kontexte označujeme stupeň ingerencie človeka v prírode, nie vždy s pozitívnym výsledkom.²⁵ V procese sprítomňovania minulosti je potrebné kultúrnu krajinu chápať ako „*obraz ľudí, ktorí ju obývajú, a vnímať priestor ako používané miesto*“,²⁶ ktoré sa dá čítať.

Krajina historicko-politická sa vyznačuje vysokou dynamikou zmien, akými sú napríklad posuny hraníc, zmena príslušnosti k určitému územnému alebo administratívne celku, ale tiež kultúrno-spoločenské zmeny na danom území. V súvislosti s témou november '89 nazeráme na priestor predovšetkým z tejto perspektívy, aj keď je potrebné zdôrazniť, že analýza zmien krajiny kultúrnej i historicko-politickej nemôže byť odtrhnutá od krajiny prírodnej. Určenie geografickej polohy osady alebo presnej priestorovej lokalizácie historickej udalosti, zaradzovanie meniacich sa teritórií štátov, národov, jazykov, centier, periférií a pod. do určitej geografickej dĺžky a šírky, nám umožňuje v historickom priestore vnímať škálu politických, hospodárskych a kultúrnych zmien.²⁷

²¹ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 28.

²² CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 16 – 17.

²³ Bližšie pozri: Vzdelávacie štandard z dejepisu pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP. Dostupné na internete: <https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_nsv_2014.pdf>; <https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_g_4_5_r.pdf>.

²⁴ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 30.

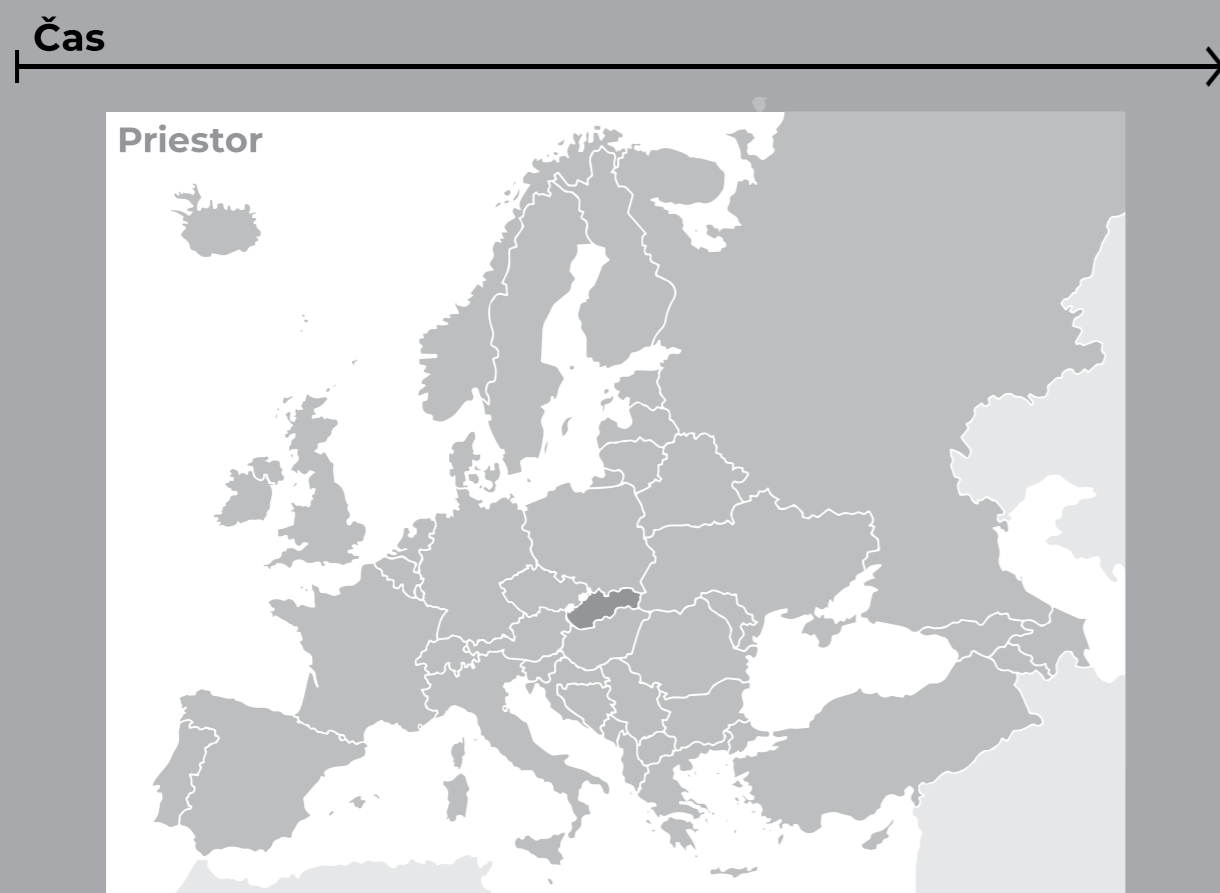
²⁵ CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 17.

²⁶ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 31.

²⁷ CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 17 – 19.

V nami vytvorenom koncepte predstavujú čas a priestor kľúčové kategórie vizualizované prostredníctvom časovej osi a mapy, ktoré vo vzájomnej interakcii umožňujú pozorovať prienik veľkých a malých dejín, lokálnych, celoštátnych a európskych historických udalostí, a následne skúmať procesy odohrávajúce sa na pozadí onej udalostnej histórie. Narábanie s týmito abstraktnými kategóriami môžeme v kontexte novembrových udalostí konkretizovať napríklad pomocou nasledujúcich úloh:

- Na časovej osi vyznač kľúčové udalosti súvisiace s pádom komunistického režimu v ostatných krajinách východného bloku (Poľsko, Rumunsko, Maďarsko,...).
- Na časovú os zaznačíme ľubovoľný medzník (konkrétny dátum, rok, storočie). Úloha: *Zakresli na mape zmenu hraníc vzhľadom na situáciu pred uvedeným medzníkom; vyznač územie patriace k východnému bloku vzhľadom na medzník uvedený na časovej osi a pod.*
- Zároveň je tu možnosť orientovať úlohy aj opačne. Napríklad vyznačíme na mape hranicu východného bloku. Úloha: *Postupne na časovej osi zaznač kedy, v ktorej krajine patriacej k východnému bloku padol komunistický režim* (hranice východného bloku môžeme postupne štát za štátom prekresľovať napríklad prerušovanou čiarou, prípadne farebne odlíšiť hranice štátov tak, ako ich zapisujeme na časovú os).



Identita

Orientácia v čase a priestore je nevyhnutným predpokladom pre prácu s ďalšími kategóriami historického vedomia, z ktorých sa cez prizmu súčasných globálnych spoločensko-politických problémov najdôležitejšou javí kategória spoločnosti, a teda vedomie o kolektívnej a individuálnej identite. Zaradením kategórie „identita“ do nami vytvoreného konceptu cielene otvárame problematiku vnímania seba samého a „tých druhých“, pričom reagujeme na čoraz častejšie sa objavujúce úzke chápanie tohto abstraktného pojmu, ktoré neakceptuje inakosť a univerzálnu rovnosť.²⁸

Pojem identita je úzko previazaný s pojmom alterita (z lat. idem – ten istý; alter – ten druhý) a táto väzba odráža konsenzuálne prijímanú predstavu, že vytváranie vlastnej identity je aktom vzťahovania sa ku komplementárne konštruovanému „druhému“.²⁹ „Ide o proces vymedzovania sa voči sebe a iným v neustálej interakcii medzi legitimitou a kritikou spôsobov tohto vymedzovania.“³⁰ História hrá pri budovaní kolektívnej a individuálnej identity významnú rolu a úzka previazanosť identity s učením sa o minulosti patrí medzi základné idey dejepisného vzdelávania.³¹ Naše vnímanie toho, kto sme, ovplyvňuje, ako interpretujeme minulosť, o ktorej sa učíme, a zároveň minulosť, o ktorej sa učíme, ovplyvňuje to, kto sme. Práve preto sa jedna z kľúčových debát v kontexte didaktiky dejepisu zameriava na to, čo z minulosti by sme mali učiť. Ak učenie o minulosti vplýva na kreovanie národnej, regionálnej alebo individuálnej identity, potom logicky môžeme predpokladať, že výber obsahu dejepisného vzdelávania ovplyvňuje, v akom zmysle/akým smerom sa identita bude rozvíjať. Prítom treba brať do úvahy fakt, že identita nie je fixná a že každý človek má niekoľko identít – je plurikultúrny,³² čo robí problematiku „čo učiť“ ešte viac komplexnejšou.³³

Kategória identity sa v kontexte učenia o minulosti najčastejšie spája s problematikou etnicity, náboženstva či jazyka, preto sa prirodzene naskytá otázka, aké miesto v obsahu dejepisného vzdelávania majú v kontexte kreovania kolektívnej a individuálnej identity novembrové udalosti 1989, odohrávajúce sa v iných súvislostiach. Individuálna identita sa však kreuje prelínaním mnohopočetných identít odvíjajúcich sa nielen od etnickej, náboženskej či jazykovej príslušnosti, ale tiež od príslušnosti občianskej, od politického presvedčenia, sociálneho postavenia, pracovného zaradenia alebo tiež od vzdelania. V rámci nami predloženého konceptu pracujeme s kategóriou identity predovšetkým z tejto perspektívy, pričom primárne analyzujeme túto abstraktnú kategóriu v súvislosti s hlavnými aktérmi novembra '89, a sekundárne kladieme otázky vedúce k odhalovaniu našej vlastnej identity.

²⁸ Aktuálne k tejto problematike pozri: FUKUYAMA, Francis. *Identita. Túžba po dôstojnosti a politika hnevu*. Bratislava: Premedia, 2019, 184 s.

²⁹ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. Identita/alterita. In: STORCHOVÁ, L. a kol. 2014, s. 233.

³⁰ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 35..

³¹ VAN ALPHEN, Floor – VAN NIEUWENHUYSE, Karel. Conceptualizing „Identity“ in History Education Research. In: POPP, Susanne – FURRER, Markus – GORBAHN, Katja – HAUE, Harry – HAYDN, Terry – EDEN VAN, Elize – WOJDON, Joanna (eds.). *Historical thinking. International journal of research on history didactics, history education and history culture (JHEC). Yearbook of the International society for history didactics (ISHD)*, 2019, no. 40, s. 81.

³² KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 38.

³³ HARRIS, Richard – BURN, Catherine – WOOLEY, Mary (eds.). *The Guided Reader to teaching and learning History*. London & New York: Taylor & Francis Group, 2014, s. 55.

Teoreticky vychádzame z viacerých konceptov vnímania identity. Opierame sa na príklad o sociológa Ervinga Goffmana a jeho koncept identít ako rolí, ktoré jedinec v rámci spoločenských vzťahov prijíma, resp. je nútený prijímať.³⁴ Paralely s nami skúmanou problematikou nachádzame predovšetkým v jeho práci *Stigma*, kde prostredníctvom autobiografií a prípadových štúdií analyzuje spoločnosť, ktorá človeku identitu de facto vnucuje.³⁵ Vhodným teoretickým východiskom je tiež konceptualizácia pojmu identita dánsko-americkým psychológom Erik H. Eriksonom, ktorý chápe identitu ako schopnosť sebainterpretácie jedinca, t. j. schopnosť individuálnej autoreflexie a vytvárania obrazu seba samého, avšak zároveň akcentuje, že proces formovania identity jedinca je organicky previazaný s dobovým sociálnym kontextom. Identitu jedinca preto tematizoval v kontexte generácie a potom celej doby. Pri konceptualizácii pojmu pritom vychádzal z tézy, podľa ktorej je dospievanie identitotvornou fázou života, keď sa jedinec vymaňuje z doterajšej dominantnej väzby na rodinu ako centrálnu kategóriu, prepožičiavajúcu zmysel svetu i jemu samému, a v prvej významnej konfrontácii so širším sociálnym priestorom prežíva tiež prvú „krízu identity“.³⁶ Kratochvíl v tejto súvislosti uvádza konkrétne vývinové štádiá identity od prevzatej (od rodičov, príbuzných v rodinnom prostredí), difúznej, hľadajúcej (rozšírenej o sociálnu skupinu vykazujúcu neistotu a hľadanie identity) po prepracovanú identitu (keď si je jedinec svojou pozíciou, identitou istý).³⁷ Pri analýze konania a rozhodovania aktérov novembra '89 nakoniec zohľadňujeme ešte jeden koncept vnímania identity, a síce koncept lojality. Vyjadruje taký typ kolektívneho vedomia, keď identifikácia nevychádza z vnútornej potreby jedinca alebo skupiny, ale je produktom vonkajších činiteľov. Pojem lojalita tak vystihuje i spoločensky normatívnu funkciu identifikačných tlakov. Nejde o vedomie príslušnosti ku kolektívu, ale o vyjadrenie súdržnosti iného typu, založenej na špecifickej kombinácii pragmatiky a etiky sociálneho jednania – americký historik Gary B. Cohen hovorí o emotívne-pragmatickej súdržnosti.³⁸

Uvedené teoretické východiská nám napomáhajú porozumieť konaniu ľudí, ktorí boli súčasťou novembrových udalostí, a sú zároveň odrazovým mostíkom do diskusie o tom, ako konáme a rozhodujeme sa dnes. Rozvíjanie vedomia o identite je teda ďalším dôležitým prvkom v procese učenia sa o minulosti, ktoré bude mať omnoho väčší význam, keď sa bude snažiť rozvíjať identity, ktoré sú komplexné, rôznorodé a inkluzívne, a nie jednoduché, monolitické a exkluzívne, prítomné v tradičných národných príbehoch.³⁹ Nami pripravený koncept ponúka návod na to, ako tento cieľ dosiahnuť. Prostredníctvom dobových fotografií vybraných práve za týmto účelom tak máme možnosť pozorovať pluralitu identít v štátnom socializme

(napr. príslušník Verejnej bezpečnosti stojaci pred demonštrujúcim davom; politický väzeň, študentka podávajúca kvet príslušníkovi VB, vrcholový predstaviteľ komunistickej strany, predstaviteľ VPN, demonštrujúci dav...), keď sú aktéri vtedajších udalostí konfrontovaní otázkami ako:

Kto sme? Kým musíme byť? Kým chceme byť? Kto sú to oni? Do akej miery sa identifikujeme s politickým režimom, v ktorom žijeme? Do akej miery nás identifikuje či definuje politický režim?

Každá fotografia má svoj príbeh, hlavnú postavu/postavy. Máme tak príležitosť zoznámiť sa s osudmi hlavných postáv nielen v čase Nežnej revolúcie, ale môžeme pátrať po tom, ako sa ich život vyvíjal potom. Zároveň je možnosť hľadať paralely, podobné príbehy, postoj v ostatných krajinách východného bloku/Európy. Z tejto kategórie tiež prirodzene vyvstávajú otázky týkajúce sa kolektívnej a individuálnej identity v súčasnosti:

Kto sme? Musíme aj dnes byť niekým, kým byť nechceme? Sme dnes už len „my“, alebo stále sú tu aj „oni“? Kto sú v dnešnej spoločnosti „oni“? Tí druhí? Čo a kto všetko sa podieľa na formovaní našej identity?

³⁴ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. Identita/alterita. In: STORCHOVÁ, L. a kol. 2014, s. 237.

³⁵ Bližšie pozri: GOFFMAN, Erving. *Stigma*. Praha: Slon, 2003. 167 s.

³⁶ ŘEZNÍKOVÁ, L. In: STORCHOVÁ, L. a kol. 2014, s. 237.

³⁷ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 37 – 38.

³⁸ ŘEZNÍKOVÁ, L. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. 2014, s. 236.

³⁹ HARRIS, R. – BURN, C. – WOOLEY, M. (eds.). 2014, s. 61.

Historicita

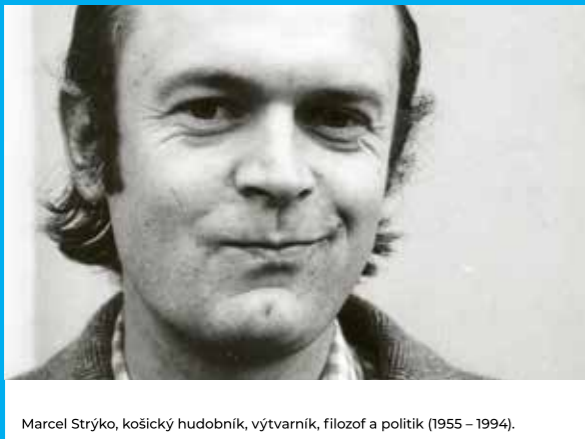
V kategórii identita pracujeme s nasledovnými prameňmi:



Fedor Gál, predseda Slovenskej rady VPN otvára dvojdné rokovanie politickej a štátnej reprezentácie ČSFR v Modre 10. novembra 1990. Vľavo V. Mečiar. Vpravo P. Pithart, druhý sprava V. Klaus.



Hana Ponická – slovenská prozaička, prekladateľka, publicistka, signatárka charty 77, členka tzv. bratislavskej päťky poskytuje za Hnutie za občiansku slobodu interview na Bradle v obkolešení príslušníkmi ŠtB Eve Jaššovej, redaktorky Slovenského rozhlasu.



Marcel Strýko, košícký hudobník, výtvarník, filozof a politik (1955 – 1994).



Miloš Jakeš, člen Predsedníctva a tajomník ÚV KSČ na zasadnutí ÚV KSS 3. decembra 1985 v Bratislave.



Bezpečnostné zložky a študenti s kvetmi na demonstrácii 17. novembra 1989 v Prahe.



Pohľad na účastníkov mítingu na námestí SNP v Bratislave 12. januára 1990 pri príležitosti oficiálnej pracovnej návštevy prezidenta ČSSR Václava Havla.

Poslednou kategóriou v nami predloženom koncepte je kategória historicity, ktorá súvisí s rozvíjaním vedomia o historickej premenlivosti, a teda pracuje s dvoma kľúčovými pojmi – zmena a kontinuita. Hlavnú úlohu tu zohráva človek a jeho miesto v dejinách, pretože to ľudia tvoria históriu,⁴⁰ sú pôvodcami zmeny i nositeľmi kontinuity. Každý medzník v dejinách ľudstva je dôsledkom ľudského konania, našich každodenných či životných rozhodnutí, postojov, názorov a schopností. Viliam Kratochvíl rozvíjanie vedomia o historickej premenlivosti konkretizuje katalógom adekvátnych otázok, ktoré nám približujú, ako je možné túto abstraktnú kategóriu v procese učenia o minulosti uchopiť.

„Aký bol pôvod zmeny? Bola to podľa vás dôležitá a významná zmena? Zasiahla táto zmena každého a takmer každú činnosť? Alebo táto zmena zasiahla len časť spoločnosti? Kto alebo čo prosperoval/o zo zmeny? Kto alebo čo trpel/o kvôli zmene? Udiala sa zmena náhle, rýchlo, postupne, pomaly, s prestávkami alebo nepostrehnuteľne? Zasiahla zmena ľudí najmä kvôli jej politickým dôsledkom, napríklad dôsledkom na vzťahy s inými krajinami? Alebo kvôli jej sociálnym a ekonomickým dôsledkom, napríklad na zdravie alebo priemysel?“⁴¹

V kontexte novembrových udalostí kladieme v rámci tejto abstraktnej kategórie dôraz na človeka, motív a dôsledky jeho konania ako pôvodcu, ale tiež odporcu zmeny. Dobové fotografie, tlač, plagáty nám umožňujú rozmýšľať o tom, kto a do akej miery sa podieľal na kľúčových udalostiach, ktoré nakoniec viedli k rozpadu totalitného režimu. Môžeme tak pozorovať, akú úlohu vo vtedajšej situácii zohrávali predstavitelia československej kultúrnej obce, študenti vysokých škôl, médiá, občania stojaci na námestiach, aké kroky deň za dňom podnikali na dosiahnutie svojho cieľa, aké rozhodnutia v tom čase urobili vedúci predstavitelia komunistickej strany, a čo všetko jednotliví zúčastnení svojím konaním riskovali či získali. Dejiny tvoríme my, naše rozhodnutia, postoje, a teda kategória historicity sa tu zároveň prelína s pojmom ZODPOVEDNOSŤ.

Uvedomovali si aktéri novembrových udalostí – predstavitelia kultúrnej obce, študenti vysokých škôl, médiá, občania stojaci na námestiach – svoju historickú úlohu? Boli si vedomí dôležitosti zmeny, ktorú naštartovali? Aké dôsledky malo konanie jednotlivých účastníkov týchto historických udalostí na ich život a na spoločnosť ako celok? Aktualizáciou témy sú nasledujúce otázky: aké dejiny píšeme dnes? Je vôbec možné uvedomovať si samého seba v čase? Sú dôležité naše rozhodnutia, postoje, názory, ak zmenu, o ktorú sa snažíme, zlepšenie, po ktorom túžime počas svojho života, možno ani nepocítíme? Aké je miesto človeka v dejinách? Je pre človeka nevyhnutné naplniť potrebu „lepšího zajtrajška“ alebo je dôležité ako konám a rozhodujem sa dnes a každý deň, s vedomím, že „lepší zajtrajšok“ je dlhodobý, počas jedného ľudského života možno nedosiadateľný cieľ?

Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky sa otvára diskusia o nezávislej kultúre, o akademických slobodách, o občianskej aktivite a základných ľudských právach a o tom, ako reagovať, ak je niečo z týchto výdobytkov demokracie ohrozené.

⁴⁰ HARTOG, François. *Věřit v dejiny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultúry. 2016, s. 153.

⁴¹ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 44.

Uvedené témy a otázky do diskusie konkretizujeme nasledovnými prameňmi:



17. november 1989 v Prahe.



Peter Rašev, slovenský herec, režisér a riaditeľ divadla počas novembrových udalostí v roku 1989 na balkóne Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach.



Učiteľský pár na stužkovej slávnosti na strednom odbornom učilíšti na východnom Slovensku, 80. roky 20. storočia.



Propagandistický plagát hospodárskych úspechov vydaný v Košiciach v 50. rokoch 20. storočia.



Tlačová beseda pred prvými slobodnými voľbami začiatkom leta 1990. Na jednej strane české a na druhej slovenské prieskumy volebných preferencií.



Verejnosť proti násiliu. Nedelňa pravda, 15. 12. 1989.

Námety na prácu s uvedenými prameňmi v rámci analyzovaných kategórií ďalej rozvíjame v konkrétnych učebných figúrach, ktoré sú súčasťou internetového portálu. Okrem online verzie tu prezentovaného univerzálneho modelu sprítomňovania minulosti sme vytvorili aj reálnu tzv. **Univerzálnu mapu**, ktorú je možné využiť vo výchovno-vzdelávacom procese nielen na výučbu novembrových udalostí. Verím, že nami vytvorený koncept zhmotnený v Univerzálnej mape bude pre kolegov dejepisárov inšpiráciou a motiváciou naplniť ho ľubovoľným obsahom, a spolu s nami sa podieľať na rozvíjaní historického vedomia mladej generácie, ktorá v budúcnosti nepochybne tiež zohrá svoju historickú úlohu tak, ako ju zohrali aktéri novembra '89.



Pamäť

Identita

Historicita

Zoznam použitej literatúry

ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Karolinum, 2018. 482 s.

BENEŠ, Zdeněk. Společnost, vědomí, dějiny: teze k diskusi, 2004. In: *Historie a škola II. Člověk, společnost, dějiny*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, s. 5 – 19.

BOJKOVÁ, Alžbeta. Dejepis globálne. In: *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. Bratislava: Nadácia Pontis, 2018, s. 6 – 54.

CHORAŻY, Ewa – KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, Danuta – ROSZAK, Stanisław. *Edukacja historyczna w szkole – teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. 401 s.

FUKUYAMA, Francis. *Identita. Túžba po dôstojnosti a politika hnevu*. Bratislava: Premedia, 2019, 184 s.

GADAMER, Hans-Georg. *Problém dějinného vědomí*. Praha: Oikoymenh, 2019. 99 s.

GOFFMAN, Erving. *Stigma*. Praha: Slon, 2003. 167 s.

HARRIS, Richard – BURN, Catherine – WOOLEY, Mary (eds.). *The Guided Reader to teaching and learning History*. London & New York: Taylor & Francis Group, 2014. 304 s.

HARTOG, François. *Věřit v dějiny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultúry. 2016. 210 s.

HORSKÝ, Jan. Čas. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014, s. 32 – 35.

KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu – k predpokladom výučby*. Bratislava: Raabe, 2019. 270 s.

PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, 2006. 264 s.

ŘEZŇKOVÁ, Lenka. Identita/alterita. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014, s. 233 – 243.

SCHWANITZ, Dietrich. *Vzdělanost, jako živý dialóg s minulostí. Vše, co musíte vědět, chcete-li rozumět přítomnosti*. Praha: Prostor, 2013. 551 s.

SOUSEDÍK, Stanislav. *Dějiny, dějepis, filozofie dějin*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 2019. 146 s.

STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014. 449 s.

VAN ALPHEN, Floor – VAN NIEUWENHUYSE, Karel. Conceptualizing „Identity“ in History Education Research. In: POPP, Susanne – FURRER, Markus – GORBAHN, Katja – HAUE, Harry – HAYDN, Terry – EDEN VAN, Elize – WOJDON, Joanna (eds.). *Historical thinking. International journal of research on history didactics, history education and history culture (JHEC). Yearbook of the International society for history didactics (ISHD)*, 2019, no. 40, s. 81 – 114.

Ostatné

Vzdelávací štandard z dejepisu pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP. Dostupné na internete: <https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_nsv_2014.pdf>; <https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_g_4_5_r.pdf>.

2. Prvý dotyk so slobodou: Interaktívna výstava ako forma prepojenia teórie s praxou

Revolučné udalosti z novembra 1989 mali v Československu svoju predohru v rozmachu opozičných aktivít v druhej polovici 80. rokov. Bolo to obdobie, v ktorom komunistický režim v dôsledku technologického zaostávania, nevykonného hospodárstva, porušovania ľudských práv a náboženských slobôd, zlého stavu životného prostredia a nespokojnosti občanov všestranne upadal. Zároveň sa aktivizovali jeho odporcovia, medzi ktorých patrili napr. disidenti, intelektuáli, občianski aktivisti, ochranárske iniciatívy či skrytá cirkev. Na Slovensku ich prejavmi boli najmä podpisy pod Chartu 77, vydanie publikácie Bratislava/nahlas na jeseň 1987 a Sviečková manifestácia z dňa 25. marca 1988. Začiatkom revolúcie bola študentská demonštrácia 16. novembra 1989 v Bratislave. Avšak za konečný spúšťač vedúci k pádu komunistického režimu v Československu je považovaná bezpečnostnými zložkami brutálne potlačená demonštrácia na Národnej triede v Prahe dňa 17. novembra 1989. Tá spustila všeobecnú vlnu odporu a rôznych štrajkových, demonštračných a manifestačných aktivít. Pád komunistického režimu bol na tomto základe neodvratný a do značnej miery tiež nevyhnutný.

V roku 2019 sme si pripomenuli 30. výročie týchto udalostí, ktoré mali kľúčový vplyv na ďalší vývoj politickej, hospodárskej a kultúrno-spoločenskej situácie v krajine. Tento medzník je zároveň aj zdrojom početných otázok, ktoré rezonujú hlavne v súčasnej, názorovo značne roztrieštenej spoločnosti. Predovšetkým sú to otázky ako napr. čo prinieslo 30 rokov demokracie? Ako uplynulých 30 rokov demokratického režimu zbilancovať? Dosiahli, a hlavne, udržali sa hodnoty novembra 1989? Naplnili sa predstavy či očakávania?

Okrúhle výročie Nežnej revolúcie akcentovala okrem iných podujatí aj interaktívna výstava s názvom Prvý dotyk so slobodou. Organizačný tím výstavy pracoval pod záštitou Košického samosprávneho kraja a pozostával z pracovníkov Katedry histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, Ústavu pamäti národa, Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach a RTVS. Pri svojej práci neopomenul vyššie položené otázky,

ale vo vnútornom koncepte výstavy ich transformoval a zameral sa viac na dialóg dobového kontextu so súčasnosťou. Primárnym cieľom tejto state je priblížiť kľúčové motivácie, ciele a vnútorné charakteristiky výstavy, ktoré poslúžia ako príklad prepojenia teoretických konceptov didaktiky dejepisu a public history¹ s ich praktickou aplikáciou. Sekundárnym cieľom je tiež snaha poskytnúť náhľad do jej realizácie a zamýšľaných dopadov na konkrétne cieľové skupiny, ktorými boli žiaci základných a stredných škôl, vysokoškolskí študenti, ale aj široká verejnosť.

Okrem pripomenutia si 30. výročia novembrových udalostí roka 1989 bolo pre usporiadanie interaktívnej výstavy osobitným impulzom tiež podnietenie kladená otázok, diskusie a kritického myslenia u cieľových skupín, pretože to vzhľadom na politicko-spoločenskú situáciu v posledných rokoch považujeme za nanajvýš dôležité. Táto snaha do značnej miery vychádza aj z doterajších aktivít pracovníkov katedry histórie FF UPJŠ v tejto oblasti.²

Realizácia výstavy Prvý dotyk so slobodou prebehla v niekoľkých pracovných fázach a **konceptne vychádzala z didaktického prístupu rozvíjania piatich dimenzií historického vedomia**. Vo všeobecnosti možno tieto dimenzie charakterizovať ako „neviditeľné“ kategórie, ktoré sú súčasťou nášho individuálneho, ale aj kolektívneho spôsobu vnímania vlastných dejín, historických udalostí, vzťahov medzi nimi a nášho vzťahu k nim. Sú nimi **identita, historicita, pamäť, priestor a čas**. Pre potreby tejto state ich vnútornú charakteristiku podám heslovite, keďže sa predošlá kapitola týmto teoretickým konceptom venovala viac analyticky.

¹ K analytickejšiemu priblíženiu didaktickému konceptu rozvíjania dimenzií historického vedomia pozri predošlú stať tejto práce.

² Pozri výber mediálnych výstupov z interaktívnych výstav katedry histórie *Kto bude ďalší? Kto bude ďalší? II a Dejiny tvoríš ty!* z rokov 2016, 2017 a 2018: <https://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/392208-neexistuje-zly-a-menej-zly-extremizmus/>
<http://kosicednes.sk/udalosti/zvonarska-ulica-sa-vratila-spat-case/>
<https://www.cas.sk/clanok/396601/>
<https://www.aktuality.sk/clanok/336568/foto-v-kosiciach-preniesli-jednu-ulicu-do-cias-slovenskeho-statu/>
<https://kosice.korzar.sme.sk/c/20545738/kto-bude-dalsi-taky-je-nazov-vystavy-o-zlocinoch-proti-ludskosti.html>
<http://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/11580/127136>
<https://www.rtvsk.sk/radio/archiv/1533>
<https://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/13082/170051#377>
<https://www.facebook.com/telketv/videos/285724178818355/UzpfSTE3Mjk0ODc2M-TM2MToxMDE1NTMzNzlwNTI5MTM2Mg/>
<http://www.tasr.sk/tasr-clanok/TASR:20181005TBA01083>
<http://skolskyservis.teraz.sk/vysoke-skoly/interaktivna-vystava-v-priestoro-roch-ff/44694-clanok.html>
<https://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/12957/168571#2575>
<https://www.radiokosice.sk/spravy-radio-kosice-z-5-10-2018>
<https://www.tvkosice.sk/video/5bb776674526ca37de80333>
<http://www.ssn.sk/19563/den-otvorených-dveri-univerzity-pavla-jozefa-safari-ka-v-kosiciach-priniesol-zaujímavé-novinky/>
<https://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/13082/169258#811>

**KONÁM
IMPULZÍVNE?
TVORÍM DEJINY?
KTO SOM?**

**NEKONÁM
IMPULZÍVNE...
ALE...TVORÍM DEJINY?
A KTO SOM
JA?**

V rámci kategórie **identity**, ktorá je založená na pojmoch „**my a oni**“, „**my a tí druhí**“, mali návštevníci možnosť prostredníctvom dobových fotografií pozorovať pluralitu identít v štátnom režime³. **Touto otázkou** sme zároveň nadviazali na kategóriu **historicity**. Tá vo všeobecnosti skúma miesto človeka v dejinách. Prostredníctvom dobového materiálu tak výstava informovala návštevníkov o tom, kto a do akej miery sa podieľal na kľúčových udalostiach, ktoré nakoniec viedli k pádu socialistického režimu. Kategória historicity sa tu zároveň prelína so sekundárnym pojmom zodpovednosti, ktorý sa viac či menej intenzívne ťahal jednotlivými časťami výstavy ako pomyselná červená niť. V súvislosti s pojmom zodpovednosť sa do pozornosti dostávali otázky ako napr.: *Uvedomovali si aktéri novembrových udalostí – predstavitelia kultúrnej obce, študenti vysokých škôl, médiá, občania stojaci na námestiach – svoju historickú úlohu? Boli si vedomí dôležitosť zmeny, ktorú naštartovali? Aké dôsledky malo konanie jednotlivých účastníkov týchto historických udalostí na ich život a na spoločnosť ako celok?* Osobitnou pridanou hodnotou v rámci merateľnosti kategórie historicity bola **pocitová mapa**, ktorú návštevníci priamo na mieste vytvárali. Pocitová mapa uvedenú kategóriu historicity doslova zhmotnila a postavila návštevníkov pred otázku: *Aké dejiny píšeme dnes? Je vôbec možné uvedomovať si samého seba v čase? Sú dôležité naše rozhodnutia, postoje, názory?* Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky sa tak otvára možnosť diskusie napr. o nezávislej kultúre, o akademických slobodách, o občianskej aktivite a základných ľudských právach, ako aj o tom, ako reagovať, ak je niečo z týchto výdobytkov demokracie ohrozené.⁴ Kľúčovým pojmom v tomto reťazci je **pamäť**. Z hľadiska uchopenia pamäti historikom ide o zvláštny druh historického prameňa, ktorý sprostredkúva pohľad do „malých dejín“ jednotlivca, no zároveň na kolektívnej úrovni ukazuje práve vzťah k historickému vedomiu spoločnosti.⁵ Má zvláštnu povahu, pretože „*prenáša dedičstvo minulosti do súčasnosti, ale zároveň neustále ustupuje imperatívu aktualizácie, selekcie a očistnému zabúdaniu*“.⁶ Je to rozsiahly a viacvrstevný súbor problémov, no pamäť sa v prípade tejto výstavy viaže skôr na konkrétne **miesta pamäti** ako jej zhmotnenia vo verejnom priestore.⁷ Kategória, resp. dimenzia pamäti tak predstavila návštevníkom výstavy miesta kľúčových historických udalostí súvisiacich s novembrom 1989, s osobitným zreteľom na Košice. Mali tak možnosť vidieť priestor, v ktorom sa denne pohybujú, nielen ako miesto trávenia voľného času, štúdia, práce, ale aj ako súbor miest pamäti, ktorých minulosť je v rôznych formách prítomná aj v súčasnosti, čo znamená, že priestor je rôznymi spôsobmi „komunikatívny“. Okrem samotných miest však ako komunikačné kanály fungujú napr. pamätníky, pamätné tabule, ale čiastočne aj iné symboly novembrových udalostí, ktoré sa uchovávajú v kolektívnej pamäti.

³ K hlbšiemu pohľadu na problematiku plurality identít pozri predošlú kapitolu tejto práce.

⁴ Pozri predošlú kapitolu tejto práce

⁵ Viac k problematike pamäti napr. kľúčová práca HALBWACHS, Maurice. *Kolektívni pamätí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 285 s.

⁶ HLAVAČKA, Milan. Miesta pamäti a jejich postavení v historickom a spoločenskom „provozu“. In: *Miesta pamäti česko-německého soužití. Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskusního fóra Miesta paměti v Chebu 5. 6. 2010*. Praha: Antikomplex pro Collegium Bohemicum, 2011, s. 16.

⁷ Jeden z kľúčových autorov koncepcií uchopenia miest pamäti je napr. Pierre Nora. Pozri napr. NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. In: BENSÁ, Alban [ed.]. *Politika paměti: Antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998.

Ide napr. o rôzne druhy umenia (hudba, plagát, fotografia), ale napr. aj móda, transparenty či dobový „folklor“ v podobe básničiek, prezývok či slangu. Takto mal návštevník možnosť pozorovať, ako sa spoločensko-politické dianie odrážalo aj v kanáloch, ktoré v súčasnosti fungujú ako „alternatívne“ zdroje historického poznania. Poznanie miest pamäti na lokálnej úrovni zároveň vedie k empatii k miestam pamäti iných kultúr, štátov a spoločenstiev, ktoré si svoju pamäť uchovávajú v rovnakej forme a s rovnakým cieľom. Zároveň pamäť vystupuje ako databáza hodnôt, s ktorými sa identifikujeme, alebo ich odmietame. Návštevníci tak dostali možnosť naučiť sa verejný priestor nielen obdivovať, ale aj čítať. Je potrebné si uvedomiť, že história sa odohráva v čase a priestore, a preto možno rozvíjanie uvedených dimenzií (priestor a čas) považovať za kľúčové. Na tomto základe bolo výraznou pridanou hodnotou výstavy prepojenie, resp. **zhmotnenie dimenzií priestoru a času v U(niverzálnej) mape**, ktorej autorkou je Alžbeta Šniežko.⁸ U-mapa umožňuje pozorovať prienik veľkých a malých dejín, miestnych, národných a európskych historických udalostí, ktoré sa odohrávajú v rôznych časoch na rôznych miestach. Zároveň **spolu s priestorom a časom integruje v ucelenom koncepte aj** ostatné spomínané kategórie, a teda **identitu, historicitu a pamäť, čím sa stáva významnou didaktickou pomocou aplikovateľnou na široké portfólio historických tém**, ale napr. aj aktuálnych problémovo postavených konceptoch globálneho vzdelávania.⁹

⁸ Je potrebné dodať, že súčasťou výstavy bolo aj niekoľko sprievodných podujatí pod odbornou garanciou a organizátorskou záštitou partnerských realizátorských inštitúcií. Okrem iných to boli aj dva didaktické workshopy pre učiteľov dejepisu (25. novembra 2019, 2. decembra 2019) pod vedením PaedDr. Alžbety Šniežko, PhD., za odbornej garancie Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, na ktorých bola U-mapa a jej praktická výučbová aplikácia predstavená. Pozri: *U-mapa ako prostriedok sprítomňovania minulosti na príklade „Nežnej revolúcie“*: <http://www.ssn.sk/22123/prvy-dotyk-slobodou-kniznica-jana-bocatia-pozyva-na-vystavu-k-30-vyrociu-novembra-89/>

Medzi ostatné sprievodné podujatia patrili: 13. novembra 2019: Diskusia s aktérmi novembrových udalostí Petrom Neuirthom a Petrom Himičom, *Dlh novembru*, moderovaná publicistom Michalom Havranom a historikom Prof. PaedDr. Martinom Pekárom PhD. (pod organizačnou záštitou a odbornou garanciou Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach) v divadle Thália v Košiciach. 21. novembra 2019: Moderovaná beseda s Ľubicou Blaškovičovou a Kristínou Raševovou o udalostiach roku 1989 v Košiciach a premietanie dokumentárneho filmu o Petrovi Raševovi *Nežný revolucionár Peter Rašev* (pod organizátorskou záštitou a odbornou garanciou RTVS); 28. novembra 2019: Prednáška a projekcia dokumentárneho filmu *November +20*, ktorý vznikol pred desiatimi rokmi a ponúka možnosť bilancovať nielen udalosti novembra '89, ale aj posledných desať rokov vývoja spoločnosti na Slovensku (pod organizátorskou záštitou a odbornou garanciou ÚPN); 5. decembra 2019: Prednáška Prof. PhDr. ThDr. Petra Zubka, PhD.: *Brieždenie nad Tatrami – nad dianím v rímskokatolíckej cirkvi v roku 1989* (pod organizátorskou záštitou a odbornou garanciou VKJB); 12. decembra 2019: Odborná prednáška *Dejiny ŠtB na Slovensku* (pod organizátorskou záštitou a odbornou garanciou ÚPN), ktorá poodhalila štruktúru a mechanizmy fungovania kľúčového článku mocensko-represívneho komunistického režimu. <https://vkjb.sk/prvy-dotyk-so-slobodou/> <http://www.ssn.sk/22123/prvy-dotyk-slobodou-kniznica-jana-bocatia-pozyva-na-vystavu-k-30-vyrociu-novembra-89/> <https://web.vucke.sk/sk/kompetencie/kultura/aktuality/prvy-dotyk-so-slobodou.html>

⁹ Pozri napr. *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. Bratislava: Nadácia Pontis, 2018. Prínosnou je najmä štúdia: BOJKOVÁ, Alžbeta. Dejepis globálne. In: *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. 2018, s. 6-54.



KTO SOM?

pozorovateľ

tvorca

Pocitová mapa
Výber z grafiky výstavy Prvý dotyk so slobodou
Autorka fotografie v podklade: Veronika Janušková

Druhým ťažiskovým koncepčným východiskom realizácie výstavy boli **zásady public history**, ktoré v súčasnosti nie sú na Slovensku zatiaľ plne etablované a lavirujú na hranici medzi historickou vedou, didaktikou dejepisu a múzejnou pedagogikou. Z historickej obce na Slovensku sa podrobnejšie konceptu public history venuje napr. spomenutá Alžbeta Šniežko.¹⁰

Po obsahovej stránke výstavy sú vyššie priblížené teoretické koncepty naplnené rôznorodým materiálom pochádzajúcim z kvantitatívne širokej informačno-pramennej bázy. Heuristika a potrebné spracovanie tohto materiálu predstavovalo ďalšiu, osobitnú pracovnú fázu.

Východiskovou dátovou bazou sú dosiaľ publikované poznatky zo slovenskej a českej historickej spisby. Problematika komunistického režimu a jeho početných aspektov patrí hlavne v súčasnej slovenskej a českej historiografii medzi obľúbené a intenzívne spracovávané témy, čo platí osobitne o Nežnej revolúcii. Z tohto dôvodu je na tomto mieste priblížená historická spisba, ktorá je len hrubou sondou do stavu spracovania témy. Pozornosť je však potrebné zamerať aj na práce osvetľujúce širšie súvislosti konca komunistického režimu v Československu, zameriavajúce sa aj na genézu režimu, jeho čelných predstaviteľov či aspekty ako napr. hospodárstvo alebo každodenný život.

Politickú situáciu v rokoch 1945 – 1948, ako aj obdobie bezprostredne po roku 1948, približuje napr. kolektívna monografia *Kapitolami najnovších slovenských dejín*, ktorú zostavil Jan Pešek s kolektívom.¹¹ Samotnú ideológiu a politickú prax režimu postihuje kolektívna monografia v zostavovateľstve Michala Šmigela *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)*.¹² K problematike komunistickej propagandy možno spomenúť napr. prácu Maríny Závackej *Kto žije za ostnatým drôtom?*¹³ či vybrané texty kolektívnej monografie v zostavovateľstve Valeriána Bystrického a Jaroslavy Rogulovej *Storočie propagandy: Slovensko v osídlach ideológií*.¹⁴

¹⁰ K vymedzeniu, základným charakteristikám, problémom a úskaliam konceptov public history pozri napr. štúdiu: BOJKOVÁ, Alžbeta. „My“ historici a „Oni“ učitelia dejepisu. Public history ako nástroj narušenia status quo. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny tvoríš Ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2019, s. 9 – 23. Dostupné online: https://www.upjs.sk/public/media/17371/Dejiny_tvoris_Ty_komplet_nahlad.pdf
Vo všeobecnosti k public history pozri napr.: <https://public-history-weekly.degruyter.com/>

¹¹ PEŠEK, Jan. a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam, 2006, 347 s.

¹² ŠMIGEL, Michal. a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2007, 249 s.

¹³ ZAVACKÁ, Marína. *Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: Teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava: Ústav politických vied SAV. Vydavateľstvo SAV, 2005, 169 s. ZAVACKÁ, Marína. Spoločenský rozmer komunistickej propagandy na Slovensku. Sonda do rokov 1956 – 1962. In: *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997 – 2006*. Bratislava: Kalligram, 2007 s. 273 – 282.

¹⁴ BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava. *Storočie propagandy: Slovensko v osídlach ideológií*. Bratislava: AEP, 2005, 234 s.

Sféru kultúry a každodennosti v druhej polovici 20. storočia v Československu približuje kolektívna monografia zostavovateľa Jaroslava Pažouta *Každodenní život v Československu: 1945/48 – 1989*.¹⁵ V súvislosti s hospodárskym fungovaním komunistického režimu možno spomenúť jednu z najkomplexnejších syntetizujúcich prác, a to *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1914 – 1992*,¹⁶ autora Václava Průchu. Jej druhý zväzok je zameraný práve na sledované obdobie.

Problematiku Pražskej jari a nástupu normalizácie približujú autori Miroslav Londák a Stanislav Sikora v práci *Od predjaria k normalizácii: Slovensko v Československu na rozhraní 60. a 70. rokov 20. storočia*.¹⁷ Obdobie normalizácie približujú napr. Juraj Marušiak a Norbert Kmeť, zostavovatelia práce *Slovensko a režim normalizácie*.¹⁸ Na tomto pozadí vyvstávajú do popredia aj kľúčové „osobnosti normalizácie“, ktoré sú predmetom záujmu prác Slavomíra Micháleka a Miroslava Londáka *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*¹⁹ a *Dubček*,²⁰ *Gustáv Husák*²¹ od Michala Macháčka či *Bilák. Zradca či kolaborant?*²² od Petra Jaška.

Z hľadiska širšieho politického kontextu sú prínosnými tiež monografie od Jozefa Gála *Československo v rokoch 1968 – 1990*,²³ Michala Pullmanna *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*,²⁴ či od Jana Peška a kolektívu *Kapitolami najnovších slovenských dejín*.²⁵ Z českého prostredia možno taktiež spomenúť obsiahlejšiu prácu Jana Rychlíka *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*.²⁶

Samotnú problematiku Nežnej revolúcie akcentujú viaceré práce, ktoré vyšli hlavne v poslednej dekáde. Ide napr. o prácu od Jiřího Suka *Labyrintem revoluce – aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*.²⁷ Veľmi prínosnými sú však práce autorov pôsobiacich v rámci sekcie vedy a výskumu Ústavu pamäti národa.

¹⁵ PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Každodenní život v Československu: 1945/48 – 1989*. Praha: Ústav pro výzkum totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2015, 240 s.

¹⁶ PRŮCHA, Václav. *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1914 – 1992. Druhý díl: období 1945 – 1992*. Praha: Doplněk, 2009, 1004 s.

¹⁷ LONDÁK, Miroslav – LONDÁKOVÁ, Elena – SIKORA, Stanislav. *Od predjaria k normalizácii: Slovensko v Československu na rozhraní 60. a 70. rokov 20. storočia*. Bratislava: Veda, 2016, 388 s.

¹⁸ MARUŠIAK, Juraj – KMEŤ, Norbert. *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, 304 s.

¹⁹ MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav. *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*. Bratislava: Veda. 2013, 1070 s.

²⁰ MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav. *Dubček*. Bratislava: Veda, 2018, 532 s.

²¹ MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017, 632 s.

²² JAŠEK, Peter. *Bilák. Zradca či kolaborant?* Bratislava: Marenčin PT, 2018, 208 s.

²³ GÁL, Jozef. *Československo v rokoch 1968 – 1990*. Banská Bystrica: Metodické centrum v Banskej Bystrici, 1991, 42 s.

²⁴ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, 248 s.

²⁵ PEŠEK, Jan. A kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam, 2006, 347 s.

²⁶ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Vyšehrad, 2012, 560 s.

²⁷ SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce-aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Praha: Prostor, 2003, 508 s.

Spomenutý bol Peter Jašek a jeho práca o V. Biľakovi, ale v priamom vzťahu k Nežnej revolúcii možno spomenúť prácu *November očami Štb a ulice*²⁸ od zostavovateľov Petra Baluna a Gábora Strešňáka. Smerodajnými sú tiež časopisy *Pamät' národa*, *Pamät' a dejiny*, alebo početné monografie, edície dokumentov či zborníky so zameraním na sledovanú tému. Ide napr. o prácu Branislava Kinčoka, *Gustáv Husák a jeho doba*,²⁹ edície dokumentov *1988: Rok pred zmenou* Petra Baluna,³⁰ *Rok 1989: Rok zmeny* od Petra Jaška,³¹ či zborníky *20. výročie Nežnej revolúcie*³² rovnako od Petra Jaška alebo zborník *Posledné a prvé slobodné(?) Volby 1946 – 1990* zostavovateľa Mateja Medveckého.³³ K Nežnej revolúcii sú smerodajné tiež práce Jozefa Žatkuliaka *November 1989: Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*³⁴ či Jamesa Krapfla *Revolúcia s ľudskou tvárou*.³⁵ Na okraj možno spomenúť tiež súbornú prácu zostavovateľov Mikuláša Jančuru a Alžbety Bojkovej (v súčasnosti A. Šniežko) *Dejiny tvoríš Ty!*,³⁶ ktorej súčasťou je aj výrazný didaktický aspekt v podobe vzorových vyučovacích hodín na vybrané témy z dejín (Česko)Slovenska v 20. storočí.³⁷ Špecifické zameranie na spomenutú pamäť k novembrovým udalostiam sprostredkuje napr. štúdiá Kláry Kohoutovej *Listopad 1989 očima Slováku*³⁸ a regionálnou sondou do novembrových udalostí v Košiciach je napr. dejepisná čítanka *Kľúče k dejinám Košíc*.³⁹

²⁸ BALUN, Peter – STREŠŇÁK, Gábor [ed.]. *November očami Štb a ulice*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 260 s.

²⁹ KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, 546 s.

³⁰ BALUN, Peter [ed.]. *1988: Rok pred zmenou*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 394 s.

³¹ JAŠEK, Peter [ed.]. *Rok 1989: Rok zmeny*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, 436 s.

³² JAŠEK, Peter [ed.]. *20. Výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, 256 s.

³³ MEDVECKÝ, Matej. *Posledné a prvé slobodné(?) Volby 1946 – 1990*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2006, 268 s.

³⁴ ŽATKULIAK, Jozef. a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, 246 s.

³⁵ KRAPFL, James. *Revolúcia s ľudskou tvárou*. Bratislava: Kalligram, 2009, 304 s.

³⁶ JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny tvoríš Ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2019, 116 s. Dostupné online: https://www.upjs.sk/public/media/17371/Dejiny_tvoris_Ty_komplet_nahlad.pdf

³⁷ BOJKOVÁ, Alžbeta – HROMULÁKOVÁ, Katarína. Vzorová hodina: „Dejiny tvoríš Ty!“. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny tvoríš Ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2019, s. 92 – 112. Dostupné online: https://www.upjs.sk/public/media/17371/Dejiny_tvoris_Ty_komplet_nahlad.pdf

³⁸ KOHOUTOVÁ, Klára. Listopad 1989 očima Slováku / November 1989 in view of Slovaks. In: *MEMO: časopis pro orální historii / oral history journal*, 2016. Roč. 6, č. 1, s. 5 – 37.

³⁹ ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Kľúče k dejinám Košíc. Dejepisná čítanka*. Košice-Prešov: Univerzum, 2009, 97 s.

Priblížená historiografia je však len výsekcom kľúčových prác k uchopeniu problematiky. Komplexné spektrum spisby je rozsiahlejšie. Zároveň je potrebné uviesť, že aj keď je publikačná činnosť k danej problematike pomerne bohatá, orientuje sa predovšetkým do vnútra vedeckej obce a na odbornú verejnosť. Dostal' však absentuje alternatívny, viacvrstevný a didakticky dôsledne spracovaný študijný materiál, ktorý by sledované udalosti približoval viac smerom k študentom a žiakom.

Nezamedbateľnou súčasťou zdrojovej základne bol pramenný materiál rôznej proveniencie. Relevantným východiskovým zdrojom boli vybrané zväzky z kolektívnej edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*.⁴⁰ Avšak ťažiskovými prameňmi boli archiválie, vizuálny materiál (predovšetkým fotografie), denná tlač, dobové televízne spravodajstvo, hudba a doplnkové trojdimenzionálne pramene.

Archívne dokumenty pochádzali primárne z fondov Ústavu pamäti národa a Archivu bezpečnostných složek v Prahe. Ústav pamäti národa bol zároveň partnerskou organizátorskou inštitúciou. Ťažisko vystavených archívnych dokumentov predstavovali **situčné správy Štátnej bezpečnosti**, ktorá do posledných chvíľ monitorovala dianie v uliciach počas revolučných udalostí. Je potrebné uviesť, že išlo o bádateľsky veľmi hodnotný materiál, pretože fyzicky bol objavený len niekoľko týždňov pred otvorením výstavy.⁴¹ Ďalší spisový materiál sa týkal napr. súdneho procesu s tzv. bratislavskou päťkou, či záznamy z tzv. „sledovačiek“ rôznych osôb kultúrneho života či disentu.⁴² Ďalším dôležitým komponentom vystaveného materiálu boli fotografie pochádzajúce z rôznych zdrojov. Čiastočne to bol opäť archív Ústavu pamäti národa, no množstvo fotografií pochádzalo zo súkromných zbierok domácich fotografov z Košíc. Poskytnuté boli na základe zmluvy Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach uzatvorenej s majiteľmi fotografií. Relevantnými zdrojmi fotografií boli v neposlednom rade aj digitálne databázy. Využitou bola databáza Tlačovej agentúry Slovenskej republiky (TASR) prostredníctvom portálu Vtedy.sk, ktorá disponuje rozsiahlym fotografickým fondom prevažne reportážnej proveniencie, prevzatého čiastočne aj z fondov bývalej Československej tlačovej kancelárie (ČTK).⁴³ Dôležitým prameňom pre spoznanie približovaných udalostí, ktorý zároveň výrazne dopĺňal spektrum vystaveného materiálu, bola **dobová periodická tlač**. Tá pochádzala primárne z fondov Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach. Išlo o periodiká *Pravda*, *Nedelná pravda*, *Smena*, *Rudé právo*, *Magazín VN*, *Večer*, *Új szó* či *Východoslovenské noviny*. Rovnako z fondov VKJB v Košiciach pochádzalo aj dobové hudobné pozadie. Z archívu RTVS ako ďalšej partnerskej inštitúcie, pochádzali ukážky dobového televízneho spravodajstva, sprostredkujúceho pohľad na revolučné dianie na celoštátnej úrovni. Medzi trojrozmerné artefakty patrili napr. **autentický transparent zapožičaný košickými výtvarníkmi**.

⁴⁰ DVOŘÁK, Pavel. a kol. *Slováci a nástup socializmu: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIII c*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017, 238 s. DVOŘÁK, Pavel. a kol. *Novembrová revolúcia a československý rozchod: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIV*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, 340 s.

⁴¹ Archív Ústavu pamäti národa (Ďalej: AÚPN). Fond: Útvary Štb na území krajov a okresov.

⁴² AÚPN. Fond: Útvary vyšetrovania Štb na území krajov.

⁴³ <http://www.tasr.sk/digitalizacia/portal-vtedy-sk>

Osobitnou pracovnou fázou bolo **grafické spracovanie materiálu a vlastná inštalácia**. Z hľadiska naplnenia vyššie priblížených teoretických konceptov a ich styčných pojmov sme sa orientovali na veľkoplošné davové fotografie, ktoré tvorili psychologicky značne sugestívne pozadie. „**Všadeprítomné**“ oči davu návštevníkov pozorovali a sprevádzali celou výstavou. Do popredia vystupovali jednotliviny, ako napr. **klúčové osobnosti v životnej veľkosti** či **nadrozmerne novinové titulyky, články**, ako aj **archívne dokumenty**. Pridanou hodnotou, so zreteľom na klúčovú cieľovú skupinu (žiaci ZŠ, študenti SŠ a VŠ), boli **kreslené a komixové prvky**,

ako napr. ťažkoodenci v nadživotnej veľkosti, kreslený dav demonštrantov, z ktorého do popredia vystupovalo dievča podávajúce kvet ozbrojenému ťažkoodencovi. Ten vystupoval do popredia z oproti stojaceho kordónu. Na daných jednotlivých „scénach“ sme mali možnosť návštevníkom prezentovať spomenuté kategórie, čo vhodne dopĺňali komiksovo ladené „bublínky“ s výrokmí, z ktorých väčšina bola autentická, vybraná na základe preštudovaného materiálu. Za grafickú stránku výstavy bola zodpovedná dizajnérka Barbora Kopnická.



To není jednoduchý proces, ta přestavba... je to proces, do kterého mohou vstoupit nepřítelé a vypadají při tom jako přátelé.

Čo sa s nami stalo... že sme pripustili ateistické zločinecké režimy... ktoré trvali dve až tri generácie?

V duchu som si hovoril, povedz všetko čo máš na srdci, pretože im pravdepodobne hovoríš naposledy.

Fedor Gál (1945)
Politik, sociológ, pripravenosť a jedna z kľúčových postav Nežnej revolúcie na Slovensku. Popri pôsobení na Oddelení teórie a prognózy Národného ústavu publikácie Bratislava/Bratislava. Počas Nežnej revolúcie bol jedným zo spoluzakladateľov hnutia Verejných priestorov. Zúčastňoval sa rokovaní za okrskovým stolom línie VPH. Pôsobil ako vedúci koordinácie centra VPH, neskôr sa stal jeho predsedom.

Miloš Jakeš (1922)
Politik a jedna z kľúčových postáv normalizácie v Československu. Spolu s Vladimírom Bělobrádom a abácom Brodrom patril ku konzervatívnemu krížu komunistickej strany, ktoré podporovali vojenskú intervenciu z 21. septembra 1968. Počas obdobia normalizácie viedol zbierku pravevševných komisií ako predchádza Ústrednej kontrolnej a revíznej komisii KSČ. Od roku 1977 pôsobil ako člen ÚV KSČ a následne aj v jeho predsedníctve. Od roku 1987 zastával funkciu generálneho tajomníka ÚV KSČ a snažil sa upokojiť „prestavbu“ v československých podmienkach. Väčšina plánovaných reforiem však zostala iba vo forme vyhlásení. Po vypuknutí Nežnej revolúcie odstúpil z funkcie.

Milan Kňažko (1945)
Herec, politik a jeden zo zakladateľov hnutia Verejných priestorov. V rámci svojej politickej činnosti vystúpil do popredia tým, že v lete 1989 podpísal petičiu **Nekolík vet a ako jediný v ČSR vrátil titul „zaslulhý umelce“** pre nesúhlas s politickou strediskovou reformou. Počas Nežnej revolúcie spolorganizoval a moderoval masové mítingy predovšetkým v Bratislave ako zakladateľom hnutia Verejných priestorov. Ako hosť televíznej relácie Súhlas Dialóg 24. novembra 1989 venovanej štátnemu zriadeniu viedúcej ústavy komunistickej strany. Ústavy komunistickej strany. Po revolúcii pracoval ako poradca prezidenta Václava Havla a ako poslanec Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia ČSFR. Počas rozkladu vo VPH patril k skupine Vladimíra Mečiaru, s ktorým založil hnutie za demokratickú Slovensko. V rokoch 1992 – 1993 bol podpredsedom vlády SR a ministrom zahraničných vecí. Neskôr bol ministrom kultúry Slovenskej republiky (1998 – 2002).

Ján Budaj (1952)
Politik, disident a jedna z kľúčových postáv Nežnej revolúcie na Slovensku. Koncom 70. rokov sa angažoval v zriadení **Domu nádejí**, ktoré bolo organizované v rámci neoficiálneho pôsobenia komunistov, verných a neoficiálnych. Vydával samizdatové publikácie ako **Fragment a Kontakt**. V roku 1987 bol zakladateľom publikácie ako **Bratislavské hnutie**, ktoré sa priznalo kritizovať komunistický režim. Počas Nežnej revolúcie moderoval masové mítingy a bol jedným zo spoluzakladateľov hnutia **Verejných priestorov**, kde pôsobil v jeho najskorých dňoch. Po revolúcii bol Ján Budaj predsedom Ako lídra hnutia VPH v roku 1990 vyhral nohy, avšak následne „ustráchnuté strany“ sa stali jeho politického života.

Ján Langoš (1946 – 2006)
Fyzik, politik a zakladateľ **Ústavu pamätí národa**. V 80. rokoch sa aktivoval v slovenskom disidente a bol jednou z jeho kľúčových osobností. Spolu vydával samizdaty **Fragment Bratislavské listy**, časopis **K**, neskôr **Fragment K**. Podieľal sa tiež na vydávaní časopisov **Kontakt** a **Alta-mira**. V danom období ho štátna bezpečnosť evidovala v rámci akcie s krycím menom „Lukoš“. Po **Nežnej revolúcii** sa v roku 1990 stal podpredsedom Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia. V rokoch 1990 – 1992 pôsobil ako minister vnútra ČSFR. Jeho celoživotným dielom bol zápas proti totalitnému režimu, ktorými naša krajina prešla v 20. storočí. Toto úsilie vyvrcholilo v auguste 2002 schválením **zákonu o pamätí národa** a následným zriadením **Ústavu pamätí národa**. Funkciu predsedu správnej rady Ústavu pamätí národa zastával až do svojej smrti v roku 2006.

CO TY NA TO JAKEŠI? – AĤ TO VLAJDA VYKREŠTI VYKREŠTI TO PŘESTAVBA, ZA ROK BUDEM BEZ ŽRŮDYLA, V PŘESTAVBE JE ZADARIEL, CHYBI PARTA NA PROHL, CHYBI DROBNÉ SLOŽKY, TAKÉ DAMSKÉ VLŮŽKY.

JAKEŠI, JAKEŠI, NEMÁŠ SKRVINU NA PLEŠI A BEZ TOHO ZNAMENÍ, VĚRU SE NIC NEZMĚNÍ.

MASO MÁME ZKAŽENÉ, DĚTSKÝ PRÁDLO ZDRAŽENÉ, V ZEMI PLNO RUSÁKŮ, TYS TO POSRAL HUSÁKU...

Výstava bola fyzicky inštalovaná v priestoroch Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach a bola rozložená v rozsahu troch podlaží, vrátane schodísk. To podčiarkovalo jej sugestívny charakter, keďže **návštevníci podstúpili „cestu“ po klukatých schodiskách a podestách**. Pridanou hodnotou celkovo ôsmich tematických častí bolo posledné stanovisko prezentujúce **„návrat v čase“ a „prechádzku“ po retrospektívnej časovej osi**. Návštevníci tak objavili, že sviatok 17. novembra bol v roku 1989 starý už niekoľko desaťročí, a teda že sa neviaže priamo na novembrové udalosti predmetného roka, ale že naň odkazuje. Finálnou časťou výstavy bolo aktívne zapojenie návštevníkov do tvorby pocitovej mapy, vyjadrujúcej odpoveď na otázku, či sa návštevník cíti byť pozorovateľ alebo tvorca dejín. Je potrebné dodať, že Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach vytvorila aj jej **virtuálnu prehliadku**,⁴⁴ čo zaručuje jej dlhodobú návštevnosť aj po fyzickej de inštalácii. O úspechu výstavy svedčí okrem posunutia termínu jej expozície, z pôvodne stanoveného 20. decembra 2019 do konca januára 2020, aj oficiálna štatistika návštevnosti. Tá vykazuje 2 200 osôb, z ktorých bolo evidovaných 1 400 žiakov a študentov z 22 škôl spravovaných samosprávou.⁴⁵

Na záver môžeme skonštatovať, že prepojenie teoretických konceptov dejepisného vyučovania a na Slovensku priekopníckych prístupov public history s ich praktickou aplikáciou vo verejnom priestore, má svoje opodstatnenie. Je nanajvýš potrebné, aby historická obec ako inštitúcia s mienkotvorným charakterom aj takýmto spôsobom komunikovala so žiakmi a študentmi, ako aj so širokou verejnosťou. Je potrebné, aby bola zo strany historickej obce u žiakov a študentov podnecovaná a rozvíjaná schopnosť kritického myslenia a pestovania objektívneho a stereotypmi nezaťaženého vzťahu k vlastnej histórii a jej nuansám a špecifikám. Ako autori vyššie priblíženej výstavy, a zároveň autori predkladanej publikácie a webovej lokality, ktorej je súčasťou, veríme, že nájde v pedagogickom procese svoje opodstatnenie, a že sa stane nápomocným a účinným nástrojom pri výučbe priblíženej historickej témy.

⁴⁴ Virtuálnu prehliadku výstavy Prvý dotyk so slobodou pozri tu: <https://nezna.3-d.sk/>

⁴⁵ <https://web.vucke.sk/sk/novinky/uspesna-vystava-prvy-dotyk-so-slobodou-je-stale-dostupna-virtualne.html>

Zoznam použitej literatúry

Archívne fondy

Archív Ústavu pamäti národa. Fond: Útvary Štb na území krajov a okresov.
Archív Ústavu pamäti národa. Fond: Útvary vyšetovania Štb na území krajov.
Archív bezpečnostných složek

Digitálne databázy prameňov

<http://www.tasr.sk/digitalizacia/portal-vtedy-sk>

Literatúra

BALUN, Peter – STREŠŇÁK, Gábor [ed.]. *November očami ŠtB a ulice*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 263 s.

BALUN, Peter [ed.]. *1988: Rok pred zmenou*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 394.

BOJKOVÁ, Alžbeta. Dejepis globálne. In: *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. Bratislava: Nadácia Pontis, 2018, s. 6 – 54.

BOJKOVÁ, Alžbeta. „My“ historici a „Oni“ učitelia dejepisu. Public history ako nástroj narušenia status quo. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny tvoríš Ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2019, str. 9 – 23. Dostupné online: https://www.upjs.sk/public/media/17371/Dejiny_tvoris_Ty_komplet_nahlad.pdf

BOJKOVÁ, Alžbeta – HROMULÁKOVÁ, Katarína. Vzorová hodina: „Dejiny tvoríš Ty!“. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny tvoríš Ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2019, s. 92 – 112. Dostupné online: https://www.upjs.sk/public/media/17371/Dejiny_tvoris_Ty_komplet_nahlad.pdf

BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava. *Storočie propagandy: Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava: AEP, 2005, 234 s.

DVOŘÁK, Pavel. a kol. *Slováci a nástup socializmu: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIII c.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017, 238 s.

DVOŘÁK, Pavel. a kol. *Novembrová revolúcia a československý rozchod: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIV.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, 340 s.

GÁL, Jozef. *Československo v rokoch 1968 – 1990*. Banská Bystrica: Metodické centrum v Banskej Bystrici, 1991, 42 s.

HALBWACHS, Maurice. *Kolektívni paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 285 s.

HLAVAČKA, Milan. Miesta paměti a jejich postavení v historickém a spoločenském „provozu“. In: *Miesta paměti česko-německého soužití. Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskusního fóra Miesta paměti v Chebu 5. 6. 2010*. Praha: Anti-komplex pro Collegium Bohemicum, 2011.

JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny tvoríš Ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2019, 116 s. Dostupné online: https://www.upjs.sk/public/media/17371/Dejiny_tvoris_Ty_komplet_nahlad.pdf

JASEK, Peter. *Bílak. Zradca či kolaborant?* Bratislava: Marenčin PT, 2018, 208 s.

JAŠEK, Peter [ed.]. *Rok 1989: Rok zmeny*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, 436 s.

JAŠEK, Peter [ed.]. *20. Výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, 256 s.

KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, 546 s.

KOHOUTOVÁ, Klára. Listopad 1989 očima Slováku /November 1989 in view of Slovaks. In: *MEMO: časopis pro orální historii /oral history journal*, 2016. Roč. 6, č. 1, s. 5 – 37.

KRAPFL, James. *Revolúcia s ľudskou tvárou*. Bratislava: Kalligram, 2009, 304 s.

LONDÁK, Miroslav – LONDÁKOVÁ, Elena – SIKORA, Stanislav. *Od predjaria k normalizácii: Slovensko v Československu na rozhraní 60. a 70. rokov 20. storočia*. Bratislava: Veda, 2016, 388 s.

MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017, 632 s.

MARUŠIAK, Juraj – KMEŤ, Norbert. *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, 304 s.

MEVECKÝ, Matej. *Posledné a prvé slobodné(?) Volby 1946 – 1990*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2006, 268 s.

MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav. *Dubček*. Bratislava: Veda, 2018, 532 s.

MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav. *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*. Bratislava: Veda, 2013, 1070 s.

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. In: BENZA, Alban [ed.]. *Politika paměti: Antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výskum ve společenských vědách, 1998, s. 40 – 63.

PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Každodenní život v Československu: 1945/48 – 1989*. Praha: Ústav pro výskum totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2015, 240 s.

PEŠEK, Jan. a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, 2006, 347 s.

PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1914 – 1992. Druhý díl: období 1945 – 1992*. Praha: Doplněk, 2009, 1004 s.

PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, 248 s.

RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Vyšehrad, 2012, 560 s.

SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce-aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize*. Praha: Prostor, 2003, 508 s.

ŠMIGEL, Michal. a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2007, 249 s.

ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Klíče k dejinám Košíc. Dejepisná čítanka*. Košice – Prešov: Univesum, 2009, 97 s.

ZAVACKÁ, Marína. *Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: Teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava: Ústav politických vied SAV. Vydavateľstvo SAV, 2005, 169 s.

ZAVACKÁ, Marína. Spoločenský rozmer komunistickej propagandy na Slovensku. Sonda do rokov 1956 – 1962. In: *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997 – 2006*. Bratislava: Kalligram, 2007 s. 273 – 282.

ŽATKULIAK, Jozef. a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, 247 s.

Ostatné

<https://www.facebook.com/telketv/videos/285724178818355/UzpfSTE3Mjk0ODc2MTM-2MT0xMDE1NTMzNzlwNTI5MTM2Mg/>

<https://nezna.3-d.sk/>

<https://public-history-weekly.degruyter.com/>

<https://www.radiokosice.sk/spravy-radia-kosice-z-5-10-2018>

<https://www.rtvsk.sk/radio/archiv/1533>

<https://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/13082/170051#377>

3. Rámcový náčrt kontextov v euro-amerických súvislostiach

Nežná revolúcia a dôsledky udalostí z novembra 1989, ktoré viedli k pádu totalitného režimu, je pre dejiny Československa (a Slovenska) dôležitým politickým, hospodárskym a kultúrno-spoločenským medzníkom. Na to, aby sme ho dôslednejšie pochopili, ho však treba zasadiť do širších súvislostí, ktoré chronologicky predstihujú rok 1989, a taktiež prekračujú geografický rámec Slovenska či Československa.

Korene novembrových udalostí roku 1989 v Československu je potrebné hľadať v niekoľkých kľúčových pojmoch a to predovšetkým **železná opona**, **studená vojna**, **perestrojka** či **glasnosť**. Ide o široké časové rozpätie siahajúce približne do rokov 1945 – 1946, končiac rokmi 1989 – 1990, obsahujúce množstvo výskumných problematik, súvislostí a údajov. Pre potreby tohto učebného textu sa preto zameriame len na ich rámcovú charakteristiku s prepojením na vývoj situácie v 80. rokoch 20. storočia, ktorú v nasledujúcej kapitole premostíme na priblíženie situácie v Československu.

Pojem **železná opona** bol viackrát použitý už v priebehu roka 1945. No jeho neskorší a aj súčasný význam sa spája s tzv. **Fultonským prejavom**, kde ho použil **Winston Churchill** už ako bývalý britský premiér na pôde Westminster College vo Fultone, štát Missouri, USA, dňa **5. marca 1946**.¹ Vyjadril tým **metaforu** rozdelenia Európy (sveta) **na západný a východný mocenský blok** v nadchádzajúcej **studenej vojne**. V doslovnom zmysle však išlo o **postupne budovanú hranicu** a „nepriepustnú stenu“ **medzi štátmi socialistického bloku** pod vplyvom

Sovietskeho zväzu a západoeurópskymi štátmi, resp. štátmi západného bloku pod vplyvom **USA**. Od Barentsovho mora na severe po Jadranské more na juhu dosahovala dĺžku približne 7 000 kilometrov. V rámci Európy lemovala západnú hranicu Sovietskeho zväzu, Nemeckej demokratickej republiky, Československej socialistickej republiky, Maďarska, Juhoslávie a južnú hranicu Albánska a Bulharska.



W. Churchill
<https://time.com/3733955/winston-churchill-did-not-coin-the-phrase-iron-curtain/>

¹ „Od Štetína na Balte po Terst na Jadrane, spustila sa cez celý kontinent železná opona“. Pozri napr.: „Churchill's Iron Curtain Speech – 1946“: https://www.youtube.com/watch?v=X2FM3_h33Tg

Osobitne v Československu bolo od roku 1952 postupe „zadrôtovaných“ približne 750 kilometrov západnej hranice s Rakúskom a Spolkovou republikou Nemecko.² Jeden z najznámejších symbolov a exemplárnym ideologickým prejavom existencie železnej opony bolo rozdelenie Nemecka, osobitne rozdelenie Berlína, kde železná opona kopírovala zóny západných mocností a Sovietskeho zväzu, a ešte výraznejšie **výstavba Berlínskeho múru 12. – 13. augusta 1961**, demontovaného až v priebehu **novembra 1989**.

Faktickým zmyslom železnej opony, resp. uzavretia hraníc krajinami východného bloku, bolo zamedziť voľný pohyb a hlavne emigráciu vlastných občanov do západných krajín, a to aj napriek propagandistickým heslám o „ochrane“ pred vojenským ohrozením zo strany západu. Železná opona sa tak stala všeobecným symbolom neslobody občanov krajín východného bloku v rokoch 1945(6) – 1989.

Metaforické vyjadrenie pojmu železná opona, ako aj jej fyzická podoba, boli súčasťou **studenej vojny**, ktorú možno chápať ako **politické a vojenské napätie medzi krajinami západného a východného bloku**, avšak spravidla medzi superveľmocami USA a Sovietskym zväzom. Hoci boli hranice povojnového sveta zjavné už po **konferencii v Jalte (4. február – 11. február 1945)**,³ teórií o vzniku studenej vojny je viacero. Autori sa zhodujú na tom, že za faktický počiatok studenej vojny možno považovať **Trumanovu doktrínu z 12. marca 1947**.⁴ Išlo o akt americkej zahraničnej politiky, ktorým USA vyjadrili snahu obmedziť geopolitickú expanziu Sovietskeho zväzu. V danom prípade išlo o zastavenie komunistického povstania v Grécku, a to hlavne prostredníctvom finančnej podpory a dodávok vojenského materiálu. Trumanova doktrína bola jedným z kľúčových krokov formujúcich



Železná opona (česko-nemecké hranice)
<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/opona-dokoran/>



Jalta 1945
<https://www.history.com/topics/world-war-ii/yalta-conference>



Harry Truman
<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1974-01-01/reconsiderations-cold-war-was-truman-doctrine-real-turning>

² ŘEZNÍČEK, Roman – VANĚK, Pavel – PÖTSCHER, Franz – WACKERLIG, Peter. *Železná opona 1948 – 1989*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2019, s. 15. Dostupné online: http://www.technicalmuseum.cz/wp-content/uploads/2019/09/publikace_zelezna_opona.pdf

³ PATROS, Gabriel. *Studená vojna očami východu a západu*. Bratislava: M-press, 1994, s. 14.

⁴ Pozri napr. dobové periodikum: <https://www.saturdayeveningpost.com/2010/05/cold-war-begins/>

zahraničnopolitické vzťahy medzi východným a západným blokom a viedla priamo ku koncipovaniu **Plánu európskej obnovy (Marshallovho plánu)** z **9. júla 1947** a vytvoreniu **Severoatlantickej aliancie (NATO)** z **4. apríla 1949**,⁵ ktoré v kontexte studenej vojny zohrávali kľúčové úlohy. Ako protiváha k Marshallovmu plánu vznikla na popud **Josifa V. Stalina** v roku **1949 Rada vzájomnej hospodárskej pomoci**, ktorá slúžila fakticky ako nástroj centrálneho ovládania ekonomík krajín východného bloku.



J. V. Stalin
https://sk.wikipedia.org/wiki/Josif_Vissarionovi%C4%8D_Stalin#/media/S%C3%BAbor:JStalin_Secretary_general_CCCP_1942_flipped.jpg



Marshall Plan
<https://www.georgecmarshall.org/the-marshall-plan>



RVHP
https://sk.wikipedia.org/wiki/Rada_vz%C3%A1jomnej_hospod%C3%A1rskej_pomoci#/media/S%C3%BAbor:Flag_of_Comecon.svg

Jeden zo významných prejavov počiatkov studenej vojny bola **blokádna západného Berlína**, ktorá trvala **od 23. júna 1948 do 12. mája 1949**. Hospodárska blokádna bola vyhlásená J. V. Stalinom ako reakcia na menovú reformu iniciovanú predstaviteľmi západných spojencov na území svojich sektorov. J. V. Stalin a predstavitelia Sovietskeho zväzu tento akt vyhodnotili ako pokus západných mocností hospodársky ovládnuť celé územie rozdeleného Nemecka. Blokádna západného Berlína začala odstávkou elektrickej energie a pokračovala uzavretím všetkých pozemných prístupových a zásobovacích ciest s cieľom mesto „vyhladovať“. Západní spojenci vyriešili situáciu vytvorením **leteckého mosta**, prostredníctvom ktorého boli schopní do septembra 1949 dodať celkovo až 2,3 milióna ton uhlia, potravín a rôzneho materiálu humanitárnej pomoci. Na tomto mieste možno hovoriť o historickom paradoxu, pretože lietadlá, ktoré boli na dodávky používané, boli väčšinou upravené bombardéry,

⁵ TUCKER, Spencer (ed.). *The Encyclopedia of the Cold War*. California, Santa Barbara: ABC Clio, 2008, s. 21 – 22.



Letecký most Blokádna Berlína
<https://www.spiegel.de/geschichte/luftbruecke-bei-berlin-blockade-die-rosinenbomber-kehren-2019-zurueck-a-1213730.html>

ktoré v predošlom období zhadzovali na Berlín tisíce ton bômb a spôsobovali totálnu deštrukciu. Do historickej pamäti vošli západné lietadlá používané počas blokády ako tzv. „Rosinenbomber“ [„hrozienkové bombardéry“, pozn. autora].⁶ Napriek tomu, že blokádna bola napokon zrušená, Berlín neprestával byť problematickým bodom zahranično-politických vzťahov medzi východným a západným blokom aj v nasledujúcom období.



„Hrozienkový bombardér“
https://www.deutschlandfunk.de/70-jahre-nach-ende-der-berliner-luftbruecke-schokolade-und.1773.de.html?dram:article_id=448388



Letecký most Blokádna Berlína
<http://www.alliiertenmuseum.de/themen/berliner-luftbruecke.html>

⁶ Pozri krátky dokumentárny vstup: <https://www.youtube.com/watch?v=10GwAN5vCn8>

Napriek tomu, že studená vojna nikdy neprešla do priameho vojenského stretu medzi veľmocami, vyznačovala sa množstvom **zástupných konfliktov**. V 50. rokoch to bola napr. **Kórejská vojna (1950 – 1953)**. Tá skončila nastoleným statusom quo v podobe rozdelenia krajiny existujúceho do súčasnosti. Severná Kórea ostala v moci diktátorského režimu sovietskeho typu pod vedením Kim Ir-sena a Južná Kórea pod vplyvom západného bloku.



Vojna v Kórei 1951
<https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/bomb-korean-war/>

Po smrti **J. V. Stalina (1953)** nastúpil na post prvého tajomníka KSSZ **Nikita S. Chruščov**. V USA sa prezidentského úradu ujal **Dwight Eisenhower**. Vedenie oboch blokov konštatovalo potrebu racionalizácie zahraničnej politiky a uprednostniť ju pred konfrontáciou.



N. S. Chruščov
https://en.wikipedia.org/wiki/We_will_bury_you#/media/File:Nikita_Khrushchev.jpg



D. Eisenhower
https://en.wikipedia.org/wiki/Dwight_D._Eisenhower

N. S. Chruščov **kritizoval kult osobnosti nastolený J. V. Stalinom** a jeho represívnu politiku, no nie samotný politický systém,⁷ čo dokladá napr. aj vznik **Varšavskej zmluvy zo 14. mája 1955** ako vojenskej protiváhy k NATO. Uvoľnenie vo vnútri ZSSR bolo tak **len čiastočné**, no napriek tomu malo silný vplyv aj na politickú situáciu v sovietskych satelitoch.



Varšavská zmluva
<https://www.history.de/heute-vor/detail/der-warschauer-pakt-wird-gebildet.html>

⁷ Išlo o prejav na **XX. Zjazde KSSZ zo 14. – 26. februára 1956**, v rámci ktorého N. S. Chruščov odsúdil zločiny Stalinovej politiky a kult jeho osobnosti.

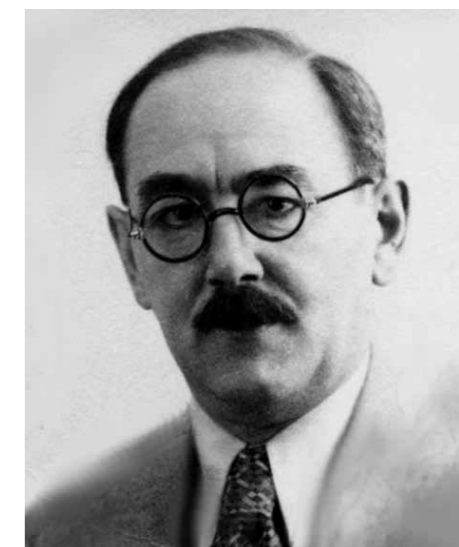
Išlo hlavne o uvoľnenie politiky v **Poľsku** a **Maďarsku**. Politicky a ideologicky bola relatívne nezávislá **Juhoslávia** pod vedením **Josipa B. Tita**, no komunistický režim v nej bol dosť tvrdý. V Poľsku sa pod vedením prvého tajomníka strany **Władysława Gomułka** začalo hovoriť o tzv. Poľskej jari, ktorej však predchádzalo **krvavo potlačené robotnícke povstanie v Poznani z júna 1956**.⁸ V Maďarsku sa stal predsedom vlády **Imre Nagy**, ktorý sa stal symbolom destalinizácie. Vývoj situácie v Maďarsku sa však vymkol kontrole a eskaloval do tzv. **Maďarskej revolúcie (23. október – 10. november 1956)**, ktorá bola prostredníctvom vojenského zásahu zo strany ZSSR brutálne potlačená. I. Nagy bol popravený. Následne vznikla nová prosovietsky orientovaná vláda na čele s **Jánosom Kádárom**.



Josip Broz Tito
https://sk.wikipedia.org/wiki/Josip_Broz_Tito



Władysław Gomułka
<https://www.historyofthecoldwarpodcast.com/episode-33-the-soviet-empire-1944-1953/wladyslaw-gomułka/>



Imre Nagy
https://sk.wikipedia.org/wiki/Imre_Nagy#/media/S%C3%BAbor:Nagy_Imre_igazol%C3%A1nyk%C3%A9p.jpg

⁸ Je nutné uviesť, že nespokojnosť s komunistickým režimom v Poľsku siaha už do jeho začiatkov. Už samotná inštalácia režimu bola sprevádzaná ozbrojeným odporom zvyškov Armii krajowej („Krajinská armáda“ – najväčšia ozbrojená odbojová organizácia v Poľsku pôsobiaca počas druhej svetovej vojny. V poľskej historickej narácii v kontexte s odporom voči komunistickému režimu uvádzaná ako Żołnierze Wyklęci). Tie síce režim bez väčšej námahy zvládol eliminovať, avšak tento proces značne narušil konsolidáciu pomerov a upevnenie komunistickej moci. Na demonstrácii v Poznani v júni 1956, požadujúcej úpravy pracovných noriem, zníženie cien a zvýšenie platov sa zišlo okolo 100 000 robotníkov. Poľské bezpečnostné sily za pomoci tankov a obrnených transportérov povstanie behom noci a budúceho dňa krvavo zlikvidovali. Na strane robotníkov bolo niekoľko desiatok mŕtvych a stoviek ranených. GLUZA, Zbigniew. 1956. *Iluze tání*. Varšava: Ośrodek KARTA, 2017, s. 20. Dostupné online: https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2017/12/1956-POZOR-REWOLUCJI-_vCZ-_v2.pdf



Maďarská revolúcia 1956
<http://abouthungary.hu/news-in-brief/russian-ambassador-summoned-over-comments-about-56-revolution-and-cia-role/>



Maďarská revolúcia 1956
<https://hungarytoday.hu/day-1956-soviet-union-brutally-crushed-hungarys-fight-freedom-independence-48946/>



Maďarská revolúcia 1956
<https://www.ibtimes.co.uk/photos-brief-bloody-anti-soviet-hungarian-uprising-1956-1644224>



János Kádár
[https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1nos_K%C3%A1d%C3%A1r#/media/S%C3%BAbor:J%C3%A1nos_K%C3%A1d%C3%A1r_\(fototeca.iiccr.ro\).jpg](https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1nos_K%C3%A1d%C3%A1r#/media/S%C3%BAbor:J%C3%A1nos_K%C3%A1d%C3%A1r_(fototeca.iiccr.ro).jpg)

Napriek o čosi miernejšiemu politickému kurzu veľmocí však studená vojna naberala na intenzite a znižovanie napätia možno v tomto období považovať za veľmi relatívne. Dobrým príkladom je **Berlínska kríza (1958 – 1961)**. Po zrušení blokády západného Berlína dochádzalo okrem iného k masovým prechodom obyvateľstva východného sektora do západných častí mesta. Zároveň sa Berlín stal „tranzitným bodom“ pre emigráciu obyvateľstva z celého územia východného Nemecka, keďže hranica medzi východným a západným Berlínom nebola hermeticky uzavretá. Situácia bola napätá a eskalovala do **ultimáta** nastoleného



Brandenburgská brána Berlín (Pozor, opúšťate západný Berlín)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e1/Brandenburg_Gate_-_Flickr_-_The_Central_Intelligence_Agency_%281%29.jpg

N. S. Chruščovom, v ktorom od západných spojencov požadoval začlenenie západného Berlína do Nemeckej demokratickej republiky. Žiadna zo zúčastnených strán nemala záujem poľaviť, no ani vojensky zasiahnuť. Kríza sa tak dostala do patovej situácie, ktorá napokon viedla k spomenutej **stavbe Berlínskeho múru v auguste 1961**. Východonemecký režim so súhlasom sovietskeho vedenia natiahol v noci z **12. na 13. augusta 1961** drôtené pletivo cez ulice medzi východným a západným Berlínom. Boli zamurované vchody a okná na domoch, ktoré ústili do západnej časti mesta. V roku **1962** vznikla **druhá línia plota** a každý, kto sa pokúsil prekročiť múr, bol bez výstrahy zastrelený. Ani tieto drastické opatrenia však nedokázali úteky občanov NDR úplne zastaviť. Vzhľadom na to bol v roku **1965** medzi východným a západným Berlínom **vybudovaný betónový múr**, ktorý v rokoch 1975 – 1980 prestavali do jeho finálnej podoby. Mal dĺžku 155 km, nadzemnú výšku 360 cm a hrúbku 120 cm.⁹



Stavba berlínskeho múru
https://www.deutschlandfunk.de/deutsch-deutsche-grenze-die-vergessenen-todesopfer-des.1148.de.html?dram:article_id=376257

Studená vojna bola zároveň „psychologickou vojnou“, ktorej charakteristickým znakom boli intenzívne **preteky v zbrojení**. Tie postupne prerastali do reálnej hrozby nukleárnej katastrofy globálnych rozmerov, čo podporovala tiež veľmi aktívna (obojstranná) propaganda. Okrem úspešných skúšok vodíkovej bomby v USA a medzikontinentálnej balistickej rakety v ZSSR v 50. rokoch sa ako najvypuklejší problém prejavilo **masívne zbrojenie nukleárnymi zbraňami**. Podľa G. Patrosa bolo dôvodov na preteky v jadrovom zbrojení niekoľko.



Test atómovej bomby Nevada USA, 50. roky
<https://www.dailymail.co.uk/news/article-3783336/A-Bomb-sunrise-Stunning-photos-atomic-bomb-tests-Nevada-desert-seen-Los-Angeles-1950s.html>

⁹ KLUBERT, Tomáš. 9. november – pád berlínskeho múru. <https://www.upn.gov.sk/sk/9-november---pad-berlinskeho-muru/> [cit. 11. 09. 2020]

„Chtivosť Moskvy držať krok s Američanmi, prehnané odhady Spojených štátov o sile sovietskej strategickej moci, vzájomné obavy zo zámerov druhej strany hraničiace s paranojou, potreba krátenia výdavkov na drahé konvenčné zbrane (najmä na západe), vplyv pronukleárnych skupín vojensko-priemyselného komplexu a tiež vo Washingtone pretrvávajúca tradícia, ktorá vyžadovala zachovanie prevahy USA v jadrovej oblasti. Súčasne sa Moskva snažila dosiahnuť

rovnosť a vzájomnú porovnateľnosť sovietskeho zbrojného potenciálu s USA“.¹⁰ Paradoxne existencia nukleárných zbraní a „chúlostivá rovnováha (psychologického) teroru“ mala rozhodujúci vplyv na formovanie sovietsko-amerických vzťahov. Vzájomné obavy z ich možného použitia prispeli viac ako čokoľvek iné k zabráneniu priameho konfliktu medzi mocnosťami. V. Zubok uvádza, že to bol jeden z hlavných faktorov v rozvíjaní tzv. teórie mierovej koexistencie,¹¹ ktorá bola presadzovaná v obdobi po Stalinovej smrti.¹²

Za kľúčovú „epizódu“ v nukleárnom zbrojení možno považovať **Karibskú (Kubánsku) raketovú krízu** z roku **1962**, v dôsledku ktorej sa svet ocitol na pokraji tretej svetovej vojny.

Karibská kríza bola medzinárodnou politicko-vojenskou krízou vyvolanou rozmiestnením sovietskych jadrových rakiet na Kube ako odpoveď na prítomnosť amerických jadrových rakiet v Turecku a Taliansku. Rozmiestneniu sovietskych rakiet predchádzalo tiež niekoľko udalostí, ktoré Sovietom slúžili ako osobitný dôvod či skôr zámienka. **V apríli 1961 sa v Zálive svíň na Kube odohrala invázia proticastrovských vojsk s podporou americkej CIA** (a nového amerického prezidenta **Johna F. Kennedyho**) s cieľom zvrhnúť tamojší režim. Operácia sa skončila **neúspechom**.



Test atómovej bomby Semipalatinsk, Kazachstan, ZSSR, 50. roky
<https://www.sciencephoto.com/media/879081/view/1950s-soviet-atom-bomb-test-at-semipalatinsk>



J. F. Kennedy
<https://time.com/4758284/jfk-legacy-introduction/>



Karikatúra raketová kríza kuba
<https://alphahistory.com/coldwar/cuban-missile-crisis/>



Fidel Castro
<https://time.com/magazine/us/4587715/december-12th-2016-vol-188-no-24-u-s/>

Spolu s prítomnosťou amerických rakiet v Turecku a Taliansku to využil Chruščov ako zámienku pre „posilnenie bezpečnosti Kuby“ v podobe inštalácie deviatich odpaľovacích stanovísk pre jadrové rakety stredného doletu. Vzhľadom na 150-kilometrovú vzdialenosť od pobrežia Floridy bola Kuba ideálnym strategickým bodom. Po tom čo americké špiónážne lietadlo U-2 odfotografovalo raketové pozície na Kube, bola zo strany USA **22. októbra 1962** vyhlásená **námorná blokáda Kuby a bojová pohotovosť s požiadavkou deinštalácie rakiet**. N. S. Chruščov napokon súhlasil so stiahnutím sovietskych rakiet z Kuby výmenou za odstránenie amerických rakiet z Turecka a záväzkom USA, že nenapadnú Kubu. Sovietsky zväz začal s demontovaním 28. októbra 1962 a námorná blokáda bola Američanmi zrušená o mesiac na to. Svet sa ocitol na prahu tretej svetovej vojny, ktorá by v scenári použitia nukleárných zbraní mala fatálne dôsledky. Zároveň je táto „epizóda“ výstižným príkladom „chúlostivej rovnováhy“, príznačnej pre charakter studenej vojny. Nukleárne zbrojenie, a tým aj vzájomné „súťaženie“ a zastrášovanie, však pokračovalo.

Súbežne sa supervelmoci zapojili do ďalšieho zo spomenutých zástupných konfliktov, a to do **vojny vo Vietname (1964 – 1973)**, ktorá bola krytá frázami ako „internacionálna pomoc národnooslobodzovaciemu hnutiu“ či „záchrana demokracie“. Zdlhavosť a zo strany USA aj značná nekoncepčnosť vojny viedla k početným protestom v radoch americkej verejnosti, čo otriaslo aj preferenciami prezidenta **Lindona Johnsona**,¹³ ktorý nastúpil na post bezprostredne **po atentáte na J. F. Kennedyho v roku 1963**. Na čele Sovietskeho zväzu stál od roku 1964 **Leonid I. Brežnev**.



Vojna vo Vietname
<https://www.post-gazette.com/opinion/david-shribman/2020/05/24/COVID-19-Vietnam-War-America-resiliency-body-count/stories/202005240034>

¹³ Pozri napr.: DRAGÚŇ, Stanislav. Vojna vo Vietname: od ofenzívy Tet po porážku. In: *Historická revue*. Roč. XXIII, č. 2, 2012, s. 6 – 13. Dostupné online: <http://www.historicka-revue.com/clanok/od-ofenzivy-tet-po-porazku>

¹⁰ PATROS, G., 1994, s. 60.

¹¹ Zdroje používajú aj alternatívne označenie „Mierové súťaženie“. Napr.: ŠTEFANSKÝ, Michal. *Studená vojna. Slovensko, 1955 – 1962*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2012, s. 119.

¹² ZUBOK, M. Vladislav. *A Failed Empire. Soviet Union in the Cold War. From Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill, North Carolina, USA: The University of North Carolina Press, 2007. Pozri: Kapitola 4: *Kremlin Politics and „Peacefull Coexistence“ 1953 – 1957*, s. 94 – 122.



Vojna vo Vietname
<https://www.theatlantic.com/photo/2015/03/the-vietnam-war-part-i-early-years-and-escalation/389054/>



Vojna vo Vietname
<https://www.peoplesworld.org/article/lessons-not-learned-the-vietnamese-experience-in-the-vietnam-war/>



Protesty proti vojne vo Vietname Washington, USA 1969
<https://www.nytimes.com/2019/11/08/magazine/vietnam-war-protest-1969.html>



Lindon B. Johnson
<https://www.history.com/topics/us-presidents/lyndon-b-johnson>

Koniec 60. rokov a 70. roky sa v rámci studenej vojny začali postupne niesť v znamení **politiky détente**, teda **snahy o diplomatické znižovanie napätia**. Ide o rozsiahlu, komplexnú a vnútorne veľmi členitú problematiku na globálnej úrovni medzinárodných politicko-mocenských vzťahov a diplomacie. Z tohto dôvodu sa pre potreby tohto textu zameriame výlučne na jej rámcovú charakteristiku a na kľúčové prejavy.

Zo strany USA bolo východiskom pre nový politický kurz vyčerpanie politickej línie v duchu Trumanovej doktríny a ich zahraničnej politiky z 50. rokov. K tomu výrazne prispela aj zdĺhavá a traumatizujúca vojna vo Vietname a z nej vyplývajúca negatívne naklonená verejná mienka.



Leonid I. Brežnev
https://sk.wikipedia.org/wiki/Leonid_I%20B%20Bre%C5%BEnev#/media/S%C3%BAbor:Brezhnev-color.jpg

V roku **1968** nastúpil do funkcie prezidenta **Richard M. Nixon**, ktorý bol síce presvedčeným antikomunistom, no uvedomoval si možnosti a limity americkej diplomacie. Novú politiku koncipoval so svojím poradcom pre národnú bezpečnosť a neskorším ministrom zahraničných vecí **Henrym Kissingerom**.

Kľúčovými bodmi bolo **ukončenie vojny vo Vietname** a **dohoda so ZSSR vo veciach obmedzenia a regulácie výroby nukleárných zbraní**. Ako nástroj novej politiky bola použitá tzv. **triangulárna (trojstranná) diplomacia**, v rámci ktorej hralo kľúčovú úlohu urovanie vzťahov USA s **komunistickou Čínou**. To vychádzalo s narastajúceho napätia medzi Čínou a ZSSR, ktoré prepuklo do **sovietsko-čínskeho vojenského konfliktu** na ich hraniciach v priebehu roka **1969 (2. marec – 11. september) v duchu Brežnevovej doktríny**.¹⁴ Podľa niektorých autorov si R. Nixon uvedomoval, že pozícia USA bude pevnejšia, ak bude mať v trojuholníkovom diplomatickom vzťahu bližšie k Moskve a Peking, ako Moskva a Peking k sebe navzájom. Zároveň očakával, že pri zmiernení vzťahu so ZSSR a Čínou a táto atmosféra preniesie aj na prebiehajúcu vietnamskú vojnu.¹⁵ Zo strany USA to bolo zároveň logické kalkulovalie, pretože, vyplývajúc z napätých sovietsko-čínskych vzťahov, si otvorili cestu k viacerým alternatívam ako mali ostatné dve zúčastnené strany. R. Nixon dokonca upozornil na možnosť, že v prípade pozitívneho riešenia vietnamskej vojny by v rámci zlepšenia vzťahov bolo možné tiež vyriešiť prístup Sovietov k moderným západným technológiám.¹⁶ To zapadalo do predstavy ZSSR mať postavenie superveľmoci a potreby posilniť svoje hospodárstvo dovozom západných výrobkov a moderných technológií. Zároveň apeloval na zachovanie povojnového usporiadania Európy.¹⁷ **R. Nixon** a **H. Kissinger** zašli dokonca tak ďaleko, že vyhlásili svet za multipolárny, pričom vzťahy medzi východom a západom už nemusia byť ústrednou otázkou v medzinárodných záležitostiach.¹⁸



Richard M. Nixon
https://sk.wikipedia.org/wiki/Richard_Nixon#/media/S%C3%BAbor:Richard_M._Nixon,_ca._1935_-_1982_-_NARA_-_530679.jpg



Henry Kissinger
<https://www.newyorker.com/magazine/2020/05/18/the-myth-of-henry-kissinger>

¹⁴ Brežnevovej doktríny bude venovaná osobitná pozornosť v súvislosti s Pražskou jarou v nasledujúcej kapitole venovanej kontextuálnym súvislostiam v Československu.

¹⁵ PATROS, G. 1994, s. 171.

¹⁶ TUCKER, S. (ed.). 2008, s. 44.

¹⁷ PATROS, G. 1994, s. 171. WESTAD, Arne. *The Cold War. The World History*. New York: Hachette Books Group, 2017, s. 322 – 323.

¹⁸ TUCKER, S. (ed.). 2008, s. 44.

Politika détente sa zo strany USA mala riadiť tromi základnými zásadami:

- 1. Zásada konkrétnosti:** Každé jednanie medzi USA a ZSSR malo priamo pomenovať konkrétne príčiny napätia a nie umelo navodzovať priateľskú atmosféru. Tú nepovažovali za základný predpoklad riešenia. USA si uvedomovalo sovietsku ideológiu i nezlučiteľnosť záujmov v niektorých oblastiach. Cieľom bolo nájsť body, kde bolo možné uvoľnenie reálne dosiahnuť a pracovať na dohodách založených na prísnej reciprocite.
- 2. Zásada umiernenosti:** Dobré vzťahy medzi supervelmocami nemôžu pretrvať, pokiaľ sa jedna z nich neustále bude snažiť získať jednostranné výhody.
- 3. Zásada viazanosti a prepájania:** R. Nixon ani H. Kissinger nevníмали vzťahy so ZSSR ako jednoliaty celok, ale ako zmes problémov s rôznym stupňom riešiteľnosti. Dôraz sa mal klásť na oblasti, v ktorých bola spolupráca možná, pričom sa mala využiť za účelom modifikácie sovietskeho správania v oblastiach, ktoré sa vyznačovali vzájomnými spormi. Malo ísť o podmieňovanú spoluprácu v jednej oblasti a pokrokom v inej. Napriek tomu, že sa táto zásada stala terčom kritiky zo strany liberálov, princíp viazanosti bol „esenciou“ politiky détente počas Nixonovej vlády.

Súbežne sa politika détente prejavila aj v **stredoeurópskom prostredí**, a to hlavne prostredníctvom **Charlesa de Gaulla** vo Francúzsku a **Willieho Brandta** v Nemecku. Ch. de Gaulle sa snažil usporiadať Európu ako tretiu silu medzi USA a ZSSR. W. Brandt začal koncom 60. rokov 20. zavádzať tzv. **Ostpolitik**, čo odrážalo posun v prístupe západného Nemecka k vzťahom s východným Nemeckom. Za kancelára **Konrada Adenauera** prijalo západné Nemecko **Hallsteinovu doktrínu** a odmietlo diplomatické vzťahy s akýmkoľvek národom, ktorý uznal východné Nemecko. Táto politika čiastočne izolovala západné aj východné Nemecko a do značnej miery blokovala rozvoj vzájomných hospodárskych vzťahov.¹⁹ Osobitným príkladom uvoľňovania je tiež Československo, **Pražská jar** a **socializmus s ľudskou tvárou** presadzovaný **Alexandrom Dubčekom**. Tejto problematike však budeme venovať osobitnú pozornosť v nasledujúcej kapitole.

Pálčivým problémom a zároveň organickou súčasťou politiky détente bolo **zbrojenie**. Bol to jeden z najrozhodujúcejších zdrojov uvoľnenia, pretože zo strany Washingtonu i Moskvy nastalo **postupné uvedomenie, že preteky v jadrovom zbrojení je potrebné regulovať**. Po karibskej kríze nastal na krátko pocit úľavy, no bol predčasný.



Willy Brandt
<https://www.britannica.com/biography/Willy-Brandt>

¹⁹ TUCKER, S. (ed.). 2008, s. 43.

Do konca 60. rokov vzrástol počet strategických jadrových nosičov približne 10-násobne, a to ako na strane USA, tak na strane ZSSR. Viacerí autori prirovnávajú túto situáciu k bludnému kruhu, z ktorého vyplývala otázka, či pokračovať v hromadení zásob zbraní, alebo začať rokovať o kontrole zbrojenia.²⁰ Tieto úvahy napokon viedli **k sérii rokovaní SALT (Strategic Arms Limitation Talks)**, ktorých prvotná idea vzišla v roku **1967**. Rokovania dohodli obidve veľmoci v **lete 1968** a úplné rokovania sa začali **v novembri 1969**. Výsledné dohody známe ako **SALT 1** a **SALT 2** boli medzi USA a ZSSR podpísané v rokoch **1972** a **1979**.

Z výsledného komplexu dohôd SALT I boli najdôležitejšie **Zmluva o systémoch protibalistických rakiet (ABM: Anti-Ballistic Missile)** a **Protokol o obmedzení strategických útočných zbraní**. Obe boli podpísané **R. Nixonom** a **L. I. Brežnevom 26. mája 1972 v Moskve**. Zmluva ABM upravovala antibalistické rakety, ktoré by teoreticky mohli byť použité na zničenie prichádzajúcich medzikontinentálnych balistických rakiet (ICBM) odpálených druhou supervelmocou. Zmluva obmedzila každú stranu iba na jednu oblasť nasadenia ABM (t. j. miesto odpaľovania rakiet) a 100 riadených striel. Tieto obmedzenia bránili ktorejkoľvek zo strán brániť viac ako malú časť celého jej územia, a tak obe strany vystavili odstrašujúcemu účinku strategických síl druhej strany. Zmluvu ABM ratifikoval americký senát 3. augusta 1972. Dočasná dohoda zmrazila na každej úrovni počet ICBM a ponorkových balistických rakiet na päť rokov. V podpisovaní bloku zmlúv za USA nadviazal prezident **Gerald Ford**, ktorý do úradu nastúpil 9. augusta 1974.



Gerald Ford
<https://www.history.com/topics/us-presidents/gerald-r-ford>



Počiatok rokovaní SALT
<https://coldwar-meador.weebly.com/strategic-arms-limitation-talks-salt.html>



Gerald Ford a Leonid Brežnev pri podpise zmluvy SALT I
https://sk.wikipedia.org/wiki/Strategic_Arms_Limitation_Talks#/media/S%C3%BAbor:Ford_signing_accord_with_Brezhnev,_November_24,_1974.jpg

²⁰ PATROS, G. 1994, s. 170.



Jimmy Carter
https://en.wikipedia.org/wiki/Jimmy_Carter#/media/File:JimmyCarterPortrait2.jpg



Jimmy Carter a Leonid Brežnev pri podpise zmluvy SALT II
<https://www.britannica.com/event/Strategic-Arms-Limitation-Talks>

Rokovania SALT II sa začali **koncom roka 1972**. Základným problémom týchto rokovaní bola asymetria medzi strategickými silami oboch krajín, pretože ZSSR sa sústredil na rakety s veľkými hlavícami, zatiaľ čo USA vyvinuli menšie rakety s väčšou presnosťou. Zmluva SALT II napokon stanovila limity počtov strategických odpaľovacích zariadení, samotných hlavíc či ťažkých bombardérov. Zmluva stanovila pre každú stranu celkový limit asi 2 400 všetkých takýchto zbraňových systémov. Zmluvu SALT II podpísali **Jimmy Carter** (prezident USA od roku 1977) a **L. I. Brežnev vo Viedni 18. júna 1979**. V dôsledku vypuknutia **vojny v Afganistane** však bola zmluva zo senátu stiahnutá. Napriek tomu obe veľmoci dodržiavali limity stanovené zmluvou SALT II dobrovoľne. Na rokovania SALT nadväzovali **začiatkom 80. rokov rokovania START v Ženeve o znižovaní počtov strategických zbraní** (Strategic Arms Reduction Talks).²¹

V čase podpísania zmluvy SALT I bol zo strany USA obnovený styk s Čínou, ktorý potvrdila oficiálna návšteva R. Nixona v Pekingu koncom **februára 1972** a znamenala počiatok triangulárnej diplomacie. V roku **1973** R. Nixon odstúpil po **afére Watergate** a na post prezidenta USA nastúpil **Gerald Ford**.

Ďalšou z kľúčových udalostí obdobia détente bola **Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe**. Rokovalo sa od roku **1973, ale Záverečný akt bol podpísaný na konferencii v Helsinkách 1. augusta 1975**. Helsinské dohody podpísalo 33 európskych štátov, spolu s Kanadou a USA. Vo všeobecnosti stanovili štandard správania sa v oblasti dodržiavania ľudských práv a slobôd, národnej suverenity, definovali status quo európskych hraníc, ustanovených po druhej svetovej vojne a hospodársku, vedecko-technickú, environmentálnu, ako aj kultúrnu spoluprácu. Osobitným bodom bolo zaviazanie sa k mierovému riešeniu sporov a vzájomného nezasahovania do vnútorných záležitostí signatárskych krajín.²²

V prípade európskych hraníc možno hovoriť o úspechu sovietskej diplomacie, keďže tento akt naplnil jednu z požiadaviek pri vstupe do triangulárnej diplomacie v rámci politiky détente. Zároveň však komunistické krajiny nemienili pretaviť do praxe klauzuly o ľudských právach a ich ochrane, na čo reagovali početné hnutia ako napr. **Charta 77 v Československu**.

²¹ <https://www.britannica.com/event/Strategic-Arms-Limitation-Talks> [cit. 18. 09. 2020]

²² TUCKER, S. (ed.). 2008, s. 2681.

Politika détente bola „krehkým“ diplomatickým projektom, čo sa viac či menej prejavovalo počas celých 70. rokov. V tomto období došlo taktiež k **expanzii superveľmocí na Blízky východ a do krajín tretieho sveta**. Takto sa napr. ZSSR začal vojensky angažovať v Somálsku, Etiópii a Angole. Politika détente však začala definitívne ochabovať **vojnou v Afganistane od decembra 1979**.

80. roky znamenali **opätovné stupňovanie napätia**, a to aj napriek počiatku rokovaní START o redukovanií stavu strategických zbraní v Ženeve v roku 1982. V roku **1981** nastúpil na post prezidenta USA **Ronald Reagan**, ktorý k ZSSR zaujal tvrdý postoj. Obnovené preteky v zbrojení, psychologická vojna, skryté konflikty medzi tajnými službami v globálnom meradle a snaha Reaganovej politiky zatlačiť ZSSR pripomínala dianie v kontexte politickej línie Trumana a Eisenhowera. V ZSSR nastala **po smrti L. Brežneva v roku 1982** vnútropolitická kríza, ktorú možno prirovnať k stavu bezvládia. **„Gerontokracia“** v podobe vlád bývalého riaditeľa KGB **Jurija Andropova (1982 – 1984)** a **Konstantina Černenka (1984 – 1985)** predstavovala podľa niektorých autorov oslabenie politických a ekonomických základov sovietskej moci.²³



Ronald Reagan
https://sk.wikipedia.org/wiki/Ronald_Reagan#/media/S%C3%BAbor:Official_Portrait_of_President_Reagan_1981.jpg



Jurij Andropov
https://sk.wikipedia.org/wiki/Jurij_Vladimirovi%C4%BD_Andropov#/media/S%C3%BAbor:Yuri_Andropov_-_Soviet_Life,_August_1983.jpg



Konstantin Černenko
<https://www.globaldomainsnews.com/what-good-did-konstantin-cherenko-for-the-soviet-union>

²³ ZUBOK, V. 2007, s. 265. WESTAD, A. 2017, s. 461.

Situácia vo východnom bloku začala postupne smerovať k jeho rozpadu. Pád železnej opony predznamovali udalosti v **Poľsku zo začiatku 80. rokov**. Kľúčovú úlohu zohralo hnutie **Solidarita**, na čele s **Lechom Wałęsom**, ktoré začalo prejavovať nespokojnosť s komunistickým režimom početnými protestmi a štrajkovými aktivitami **od leta 1980**.²⁴ Paradoxne išlo v prevažnej väčšine o robotníkov a do jari 1981 mala Solidarita 10 miliónov členov.²⁵ V spolupráci s opozičnými silami nastolila Solidarita voči vládnucemu režimu nielen sociálno-ekonomické, ale aj politické požiadavky. To viedlo **13. decembra 1981** k vyhláseniu výnimočného stavu v krajine, násilnému potláčaniu protestov za participácie poľských ľudových milícií (ZOMO – Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskie), zatýkaniu čelných predstaviteľov hnutia a k jeho delegalizácii.²⁶ Solidarita bola oficiálne obnovená až **na jar 1989**, a to hlavne pod dojmom politickej situácie vo vnútri ZSSR.



Lech Wałęsa
<https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/02/lech-walesa-scandal/466941/>

Prelomovým bodom bol nástup **Mi-chaila Gorbačova** do funkcie prvého tajomníka ÚV KSSZ **11. marca 1985**. M. Gorbačov si uvedomoval celkovú situáciu a pretláčal nutnosť rozsiahlej série vnútorných a vonkajších reforiem. Po personálnej výmene v kľúčových stranických funkciách a vedení politbyra ohlásil rozsiahly reformný program **perestrojku** (prestavbu), ktorá sa spočiatku týkala hospodársko-ekonomického systému krajiny. Neskôr bola rozšírená aj na politický systém a predznamovala rozpad ZSSR. Podľa I. Bayera **sledovala Gorbačovova politika perestrojky niekoľko základných cieľov. V hospodárskej oblasti** to bolo napr. zníženie kontroly plánovacieho aparátu nad ekonomikou, zvýšenie autonómnosti podnikov, samofinancovanie podnikov a zvýšenie úlohy zisku, liberalizácie zahraničného obchodu.



Michail Gorbačov
<https://www.globaldomainsnews.com/what-good-did-konstantin-cherenko-for-the-soviet-union>

²⁴ Okrem demonštrácií v Poznani z júna 1956 spomenutých vyššie v tejto časti práce možno uviesť tiež krvavo potlačené **robotnícke protesty z decembra 1970 v Pomorí**, ktoré si vyžiadali niekoľko desiatok obetí.
<https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/63028,Dwa-Grudnie-1970-1981-inicjatywy-IPN-Gdansk.html>

²⁵ PAVONIČ, Peter. Opona padá. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta. *Dejiny tvoríš ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vydavateľstvo Šafárik Press, 2019, s. 84.

²⁶ TUCKER, S. 2008, s. 2921.

Vo všeobecnosti tak sledovala zvýšenie výkonnosti ekonomiky prostredníctvom prekonania krízy v zásobovaní, poklesu produkcie a inflácie. **V politickej oblasti** išlo hlavne o zásadný rozchod so stalinizmom a zámer prostredníctvom ekonomických reforiem zvýšiť prestíž socializmu, a to nielen vo vzťahu k domácejmu obyvateľstvu, ale aj v kontexte ústretovejšej a otvorenejšej zahraničnej politiky voči západu.²⁷ **Priebeh perestrojky** možno vidieť v **troch základných fázach. V prvej fáze** išlo o tzv. koncepciu zrýchlenia (novej orientácie investičnej politiky), ktorá sa mala prejavovať hlavne v podpore zavádzania pokročilých technológií napr. v strojárstve. **V rámci druhej fázy** sa prišlo k modifikácii riadeného hospodárstva. Plánovaná ekonomika bola dopĺňaná prvkami trhového systému s cieľom vytvorenia miešanej ekonomiky. **Tretia fáza** bola príznačná hlavne zmenou predstavy o perestrojke až do takej miery, že bol napokon propagovaný prechod k trhovej ekonomike. Skutočná transformácia ekonomického systému však až do rozpadu ZSSR nebola realizovaná. Podľa Bayera bol celý proces perestrojky vnútorne rozporuplný, čo bolo spôsobené hlavne nedôslednosťou, rýchlym striedaním fáz akcelerácie a brzdenia, ako aj nutným kombinovaním systémových zmien ad hoc. Zdôrazňuje však, že v dobových podmienkach neexistovala žiadna realistická alternatíva. **Vlastné obdobie perestrojky skončilo v roku 1991 rozpadom ZSSR**.²⁸ Organickou súčasťou perestrojky bol pojem **glasnosť** (otvorenosť), ktorý označoval samotný reformný program. V rokoch 1985 – 1986 bola týmto vyjadrená pomerne silná kampaň vedená zo strany vedenia na podporu perestrojky. Výraznejšie sa tento pojem používal od roku 1987 v súvislosti s kampaňou za reformu strany a politického systému vrátane boja s korupciou. Krátko na to vzniklo relatívne silné hnutie, ktoré sa na glasnosť odvolávalo v súvislosti s požiadavkami transparentnosti politických procesov na všetkých úrovniach, taktiež slobodou prejavu, náboženského prejavu, vedy a umenia, právom na demonštrácie, systémom plurality politických strán a zrušením vedúcej úlohy KSSZ. Tým sa glasnosť vyvinula na úroveň teoretického a tiež praktického predpokladu demokratizácie spoločnosti. Glasnosť tak kvalitatívne prekonala všetky dovtedajšie pokusy o implementáciu reforiem v ZSSR.²⁹

Pôvodný zámer M. Gorbačova bolo **rozšíriť** politiku perestrojky a glasnosti **smernom k sovietskym satelitom** za účelom posilnenia „**nového**“ socializmu, vrátane odklonu od Brežnevovej doktríny.³⁰ V politickej praxi a myslení vedúcich elít však bola prijatá rozporuplne a do istej miery odmietavo, čo „postranne“ viedlo k aktivizácii opozičných síl. Na tomto základe začal komunistický režim vo vnútri sovietskych satelitov postupne kolabovať.³¹ **To sa primárne prejavilo v Poľsku a v Maďarsku**. V prípade **Poľska** zohralo kľúčovú úlohu hnutie **Solidarita**. Pod tlakom rastúcej verejnej nespokojnosti sa zo strany politických špičiek prišlo k politike kompromisov. Solidarita bola politicky legitimizovaná a už v **júni 1989** sa konali **čiasťočne slobodné voľby**, ktorých **výsledky** hovorili jednoznačne **v prospech demokratizácie**.

²⁷ BAYER, Ivo. Perestrojka. In: *Sociologická encyklopédie*. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Perestrojka> [cit. 20. 09. 2020]

²⁸ BAYER, I. <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Perestrojka> [cit. 25. 09. 2020]

²⁹ BAYER, I. Glasnosť. In: *Sociologická encyklopédie*. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Glasnos%C5%A5> [cit. 25. 09. 2020]

³⁰ PATROS, G. 1994, s. 202.

³¹ TUCKER, S. 2008, s. 2859.

Absencia zásahov zo strany Moskvy viedla aj v ostatných krajinách k obdobným pokusom. V **Maďarsku** začali reformne zmýšľajúci predstavitelia komunistického vedenia aktívne rozkladať stranu zvnútra a v **októbri 1989** sa komunistická strana transformovala na sociálno-demokratickú stranu západného typu.³² Vo **východnom Nemecku**, napriek odmietavým postojom prvého tajomníka ÚV SED **Ericha Honeckera**, situácia vyvrcholila **9. novembra 1989**, keď člen východonemeckého vedenia **Günter Schabowski**, oznámil v televíznom vysielaní, že hranice NDR sú s okamžitou platnosťou otvorené. V nasledujúcich hodinách začali desiatky tisíc obyvateľov východného Berlína prechádzať do západného Berlína a spontánne demolovať múr. **Búranie Berlínskeho múru** bolo oficiálne dokončené krátko po zjednotení Nemecka **30. novembra 1990**.³³ Symbol železnej opony a studenej vojny padol.



Erich Honecker
<https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/02/lech-walesa-scandal/466941/>



Pád berlínskeho múru
<https://www.tagesspiegel.de/politik/30-jahre-mauerfall-danke-dass-ihr-den-mut-hattet/25207580.html>



Pád berlínskeho múru
<https://duitslandinstituut.nl/artikel/13923/fruhstucksei-woche-45-der-fall-der-berliner-mauer>

Situácii v Československu bude venovaná osobitná pozornosť v ďalších kapitolách tohto textu. Exemplárnym prípadom situácie vymknutej kontrole boli udalosti **z Rumunska**, ktoré eskalovali do **krvavej revolúcie a popravy komunistického diktátora Nicolae Ceaușesca a jeho manželky Eleny 25. decembra 1989**.

³² PATROS, G. 1994, s. 202.

³³ KLUBERT, T. <https://www.upn.gov.sk/sk/9-november---pad-berlinskeho-muru/> [cit. 25. 09. 2020]



Revolúcia v Rumunsku 1989
<https://rarehistoricalphotos.com/romanian-revolution-pictures-1989/>



Revolúcia v Rumunsku 1989
https://en.wikipedia.org/wiki/Romanian_Revolution#/media/File:Revolutia_Bucures-ti_1989_000.JPG

Kým pád Berlínskeho múru bol symbolickým „zdvihnutím“ železnej opony, faktickým odrazovým mostíkom k ukončeniu studenej vojny a reštrukturalizácii vzťahov medzi východom a západom bolo **stretnutie M. Gorbačova a G. Busha** (na post amerického prezidenta nastúpil v januári 1989) **na Malte v dňoch 2. – 3. decembra 1989**. Vtedajšie správy o tomto stretnutí informovali ako o najdôležitejšom od roku 1945.



Summit na Malte, M. Gorbačov a G. W. Bush
https://en.wikipedia.org/wiki/Malta_Summit#/media/File:Bush_and_Gorbachev_at_the_Malta_summit_in_1989.gif

Vo všeobecnosti možno povedať, že studená vojna bola založená na vytváraní psychologického napätia a nedôvery. Toto napätie sa z politicko-mocenskej úrovne prostredníctvom širokej palety nástrojov propagandy prenášalo aj na ostatné zložky života. Studená vojna tak hlboko ovplyvnila vzťahy na sociálnej, kultúrnej, umeleckej či vedecko-technickej úrovni. Do veľkej miery bola „zakliesnená“ v hlavách ľudí, čím silne ovplyvnila a doslova „vytvarovala“ nielen každodenný život, ale aj myslenie niekoľkých generácií.

Zoznam použitej literatúry

BAYER, Ivo. Perestrojka. In: *Sociologická encyklopédie*. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Perestrojka> [cit. 20. 09. 2020].

BAYER, Ivo. Glasnosť. In: *Sociologická encyklopédie*. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Glasnos%C5%A5> [cit. 25. 09. 2020].

DRAGÚŇ, Stanislav. Vojna vo Vietname: od ofenzívy Tet po porážku. In: *Historická revue*. Roč. XXIII, č. 2, 2012, s. 6 – 13. dostupné online: <http://www.historickarevue.com/clanok/od-ofenzivy-tet-po-porazku>

GLUZA, Zbigniew. 1956. *Iluze tání*. Waršava: Ośrodek KARTA, 2017. Dostupné online: https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2017/12/1956-POZOR-REWOLUCJI-_vCZ-_v2.pdf

KLUBERT, Tomáš. 9. november – pád Berlínskeho múru. <https://www.upn.gov.sk/sk/9-november---pad-berlinskeho-muru/> [cit. 11. 09. 2020]

PATROS, Gabriel. *Studená vojna očami východu a západu*. Bratislava: M-press, 1994, 259 s.

PAVONIČ, Peter. Opona padá. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta. *Dejiny tvoriaš ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vydavateľstvo Šafárik Press, 2019, 116 s.

ŘEZNÍČEK, Roman – VANĚK, Pavel – PÖTSCHER, Franz – WACKERLIG, Peter. *Železná opona 1948 – 1989*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2019, 198 s. Dostupné online: http://www.technicalmuseum.cz/wp-content/uploads/2019/09/publikace_zelezna_opona.pdf

ŠTEFANSKÝ, Michal. *Studená vojna. Slovensko, 1955 – 1962*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2012, 224 s.

TUCKER, Spencer (ed.). *The Encyclopedia of the Cold War*. California, Santa Barbara: ABC Clio, 2008, 1969 s.

WESTAD, Arne. *The Cold War. The World History*. New York: Hachette Books Group, 2017, 720 s.

ZUBOK, M. Vladislav. *A Failed Empire. Soviet Union in the Cold War. From Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill, North Carolina, USA: The University of North Carolina Press, 2007, 468 s.

Ostatné

<https://www.britannica.com/event/Strategic-Arms-Limitation-Talks>

<https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/63028,Dwa-Grudnie-1970-1981-inicjatywy-IPN-Gdansk.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=10GwAN5vCn8>



Oči
Výber z grafiky výstavy Prvý dotyk so slobodou

4. Rámcový náčrt kontextov v Československu

Podobne ako v prípade predošlej kapitoly, je aj tu potrebné skonštatovať, že 40 rokov politického, hospodárskeho a spoločenského vývoja v Československu je problematika, ktorá si vyžaduje omnoho viac priestoru ako ponúka kapitola v tomto študijnom texte. Zároveň je však určitý náčrt kontextov potrebný na to, aby bolo možné pochopiť a obsiahnuť udalosti z novembra 1989 ako dôsledok týchto procesov. Z tohto dôvodu budeme postupovať opäť rámcovo. Tentokrát to však nebudú výlučne kľúčové pojmy, ale zameriame sa na širšie postavené kľúčové historické udalosti sledovaného časového rámca. Pozornosť bude venovaná **februárovému prevratu z roku 1948**, ktorý znamenal faktické nastolenie komunistickej diktatúry v Československu. Následne rámcovo načrtneme **kontexty „budovateľského obdobia“ 50. rokov, uvoľnenie pred a počas Pražskej jari**, pričom osobitnú pozornosť budeme venovať **udalostiam z augusta 1968**. Tie budú slúžiť ako odrazový mostík k priblíženiu **normalizačnej politiky** vedenej v **70. a 80. rokoch**, ktoré pod vplyvom vývoja v ZSSR (politiky perestrojky a glasnosti) a v iných štátoch východného bloku **vedli v jeseni 1989 k revolučným udalostiam a následnému pádu komunistického režimu**.

Politicko-mocenské procesy na konci druhej svetovej vojny mali bezprostredný dopad aj na obnovené Československo a na vývoj jeho vnútropolitckej štruktúry. Jednu z kľúčových úloh v tomto procese zohral ZSSR v rámci vytýčenia sféry jeho mocenského vplyvu na **konferencii v Jalte na Kryme vo februári 1945**. Súbežne bol na území oslobodzovaného Československa dňa **4. februára 1945** prijatý **Manifest Slovenskej národnej rady** (ďalej SNR), politické vyhlásenie deklarujúce nové usporiadanie politických a hospodárskych vzťahov v oslobodenom Československu, a zároveň tiež postavenie SNR ako najvyššieho orgánu politickej moci v rámci Slovenska. Kurz budúcemu vnútornému usporiadaniu ČSR, programu budúcej vlády, ako aj celkovému charakteru štátneho zriadenia a politickej moci však nastavili **Moskovské rokovania z 22. – 29. marca 1945, vznik Národného frontu** (ďalej NF) ako zoskupenia protifašistických politických síl a vyhlásenie **Košického vládného programu z 5. apríla 1945** (ďalej KVP). Ten síce formuloval hlavné zásady povojnového usporiadania ČSR, stanovil základné princípy domácej a zahraničnej politiky, hospodárstva, ekonomiky, definoval vzťah Čechov a Slovákov na princípe rovný s rovným, odmietal fašistické a profašistické diktátorské režimy, no zároveň vniesol do vnútornej politiky silné ľavicové prvky, pričom jeho dominantným politickým znakom bola orientácia na Sovietsky zväz vo všetkých sférach.¹ **Predznačil** sa tým celkový **charakter a smerovanie politického systému krajiny v povojnových rokoch**, ktorý bol **kombináciou demokratických a autoritatívnych prvkov**

¹ ŠUTAJ, Štefan. *Slovenské dejiny po roku 1945 I. Vybrané kapitoly k vývoju v rokoch 1945 – 1968*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015, s. 23.

a často sa označoval ako **riadená demokracia** či **ľudová demokracia**.² V tomto kontexte je nutné spomenúť tiež **represívnu politiku** vedenú voči predstaviteľom **nemeckej a maďarskej** menšiny v sledovanom období.³ Regulatívnu funkciu česko-slovenského vzťahu v sledovanom období mali tiež **Pražské dohody**.

Prvá Pražská dohoda z 2. júna 1945 vymedzovala kompetencie a právomoci SNR a Zboru povereníkov v pomere k centrálnym vládnym orgánom.

Druhá Pražská dohoda podpísaná **11. apríla 1946** posilňovala najmä právomoci prezidenta republiky a centrálnej vlády v otázke vymenovávania slovenských úradníkov, udeľovania amnestií, vyznamenaní a pod.⁴

V dôsledku ľavicových aspektov a orientácie domácej politiky na Moskvu sa výrazne posilnila moc komunistov. To sa v predmetnom období prejavovalo napr. tým, že aj napriek plánovanému skončeniu platnosti KVP po riadnych voľbách a vytvorení novej vlády, ho komunisti dlhodobo interpretovali ako zákon a jeho porušovanie alebo snahu o odklon od jeho princípov označovali ako trestný čin.⁵ Ľavicovým silám „naháňala“ pomyselnú vodu na mlyn tiež rozvrátená hospodársko-ekonomická a sociálna situácia v povojnových rokoch.⁶ Navyše bol v krajine výrazne zredukovaný počet politických strán⁷ a tie existujúce pôsobili v Národnom fronte, ktorý vylučoval existenciu opozície, čím z hľadiska budovania monopolu moci predstavoval osobitné riziko.⁸ To sa prejavilo hlavne po **voľbách 26. mája 1946. Na Slovensku síce s výraznou prevahou 62 % hlasov zvíťazila Demokratická strana**⁹ (ďalej DS), čo však zostávalo v miernom pozadí za **víťazstvom Komunistickej strany v celoštátnom meradle**.

² KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 248.

³ Pozri napr.: GABZDILOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan. Rok 1945 – sklamanie, tragédie i nádeje karpatských Nemcov na Slovensku. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav [eds.]. *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AVČR, 2005, s. 208 – 216. ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina v povojnovej politike Československa. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka et al. 2005, s. 248 – 256. SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ [eds.], Štefan. *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010.

⁴ Slovník pojmov. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/sk/slovník-pojmov/> [cit. 13. 10. 2020].

⁵ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 23.

⁶ LIPTÁK, Ľubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 237. Pozri tiež: HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011.

⁷ Na Slovensku pôsobili len dve politické strany a to Komunistická a Demokratická. V českých krajinách to boli Komunistická, Lidová, Národnosocialistická a Sociálnodemokratická strana. KOVÁČ, D. 2007, s. 248.

⁸ VNUK, František. Politika KSS (KSČ) v zápase o nastolenie monopolu moci 1945 – 1948. In: PODOLEC, Ondrej. *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 333.

⁹ Je potrebné uviesť, že ako „preventívne opatrenie“ volila Demokratická strana (vnímaná ako evanjelická) **spojenie s predstaviteľmi politického katolicizmu**, ktorý po roku 1945 nemal na Slovensku legálne politické zastúpenie. Toto spojenie bolo potvrdené podpísaním **Záznamu o dohode Predsedníctva Demokratickej strany Slovenska (Aprílovej dohody) 30. marca 1946** a jej zverejnením **5. apríla 1946**. Dohoda mala výrazný vplyv na víťazstvo Demokratickej strany v nadchádzajúcich voľbách. Slovník pojmov. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/sk/slovník-pojmov/> [cit. 13. 10. 2020].

čo však zostávalo v miernom pozadí za **vítavstvom Komunistickej strany v celoštátnom meradle**.

Na Slovensku získala Komunistická strana 30,37 %, ¹⁰ oproti českým krajinám, kde získala prevahu v podobe 40 % hlasov a stala sa celoštátne najsilnejšou stranou. Na tomto základe poveril prezident **Edvard Beneš** komunistu **Klementa Gottwalda** zostavením novej vlády.¹¹ Tým komunisti obsadili kľúčové posty ako napr. ministerstvo vnútra, čo im umožňovalo kontrolu nad ozbrojenými zložkami. Navyše bola postupne vytváraná vlastná „armáda“ v podobe tzv. **revolučných gárd**, ktoré sa po prevrate transformovali do podoby tzv. ľudových milícií.¹² Komunistická strana pri upevňovaní svojej moci však pokračovala ďalej. Jedným z nástrojov bola **Tretia Pražská dohoda**

z 28. júna 1946, ktorá mala viesť k obmedzeniu mocenských pozícií DS na Sloven-

sku.¹³ Dohoda totiž výrazne limitovala rozhodovacie právomoci slovenských orgánov. V jej dôsledku všetky normy SNR podliehali revíznej právomoci centrálnej vlády a povereníci boli podriadení príslušným ministrom v Prahe a mohli byť odvolaní vládou.¹⁴ Kľúčovou tézou komunistov bolo zamedzenie šírenia „novoludáctva“ v rámci štruktúr DS, čím Slovensko vykreslili ako „štátne nespohľadivú časť Československa“.¹⁵ Komunistická strana však siahala aj po výsostne nelegálnych nástrojoch. Kľúčovým bola ostrá kampaň za účelom diskreditácie DS, a to počnúc spochybňovaním volebných výsledkov¹⁶ až po stupňovanie diskreditačných akcií namierených voči predstaviteľom DS, často s použitím násillia a donucovacích prostriedkov.¹⁷ Cieľom bola kriminalizácia DS, jej destabilizácia a následná politická izolácia. Tieto akcie prebiehali hlavne za aktívnej participácie Národnej bezpečnosti, Komunistickej strane podriadených „masových organizácií“ (napr. Zväz slovenských partizánov či odborové organizácie) a masívnej propagandistickej kampane. Na tomto mieste je zároveň potrebné zdôrazniť ďalší faktor, ktorý jasne ukazoval politické smerovanie v krajine.



Klement Gottwald
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878-1989.

¹⁰ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 54.

¹¹ KOVÁČ, D. 2007, s. 249.

¹² BAŠTA, Jiří. *Lidové milice 1948 – 1969. Nelegální armáda Komunistické strany Československa*. Praha: Ústav pro výskum totalitních režimů. 2013. Pozri kapitoly *Geneze závodních milic 1945 – 1948*, s. 16 – 31 a *Vznik a formování lidových milic 1948 – 1949*, s. 38 – 64.

¹³ PEŠEK, Jan. *Priebeh februárových udalostí na Slovensku*. In: PODOLEC, O. 2008, s. 178.

¹⁴ *Slovník pojmov*. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/sk/slovník-pojmov/> [cit. 13. 10. 2020].

¹⁵ SYRNÝ, Marek. *Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947*. In: PODOLEC, O. 2008, s. 127.

¹⁶ VNUK, František. *Politika KSS (KSČ) v zápase o nastolenie monopolu moci 1945 – 1948*. In: PODOLEC, O. 2008, s. 337.

¹⁷ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 59.

Bolo ním **odmietnutie Marshallovho plánu** na príkaz J. V. Stalina ako výsledok „rokovaní“ v Moskve **09. júla 1947**.¹⁸

Medzitým diskreditačné akcie voči DS pokračovali. Vyvrcholili v **septembri a októbri 1947** tzv. **jesennou politickou krízou**. Ide o členitú problematiku, v rámci ktorej pôsobilo viacero faktorov (proces s Jozefom Tisom a jeho poprava, hospodárske a sociálne problémy na Slovensku, pozemková reforma a pod.), ale jedným z kľúčových bolo fiktívne protištátne sprisahanie na Slovensku a jeho „odhalenie“, do ktorého mali byť zapojení viacerí čelní predstavitelia DS. Nátlak bol stupňovaný silnou mediálnou podporou a umelo vyvolanými pouličnými demonštráciami, v rámci ktorých sa požadovala „očista“ verejného života od politicky nespohľadivých osôb, ktorá bola politicky jednoznačne namierená proti DS.¹⁹ Výsledkom bol odchod **Jána Ursínyho** z funkcie podpredsedu DS, ale tiež požiadavka odstúpenia Zboru povereníkov (ďalej ZP).²⁰ Podľa Š. Šutaja však cieľom komunistov v jesennej politickej kríze „nebolo definitívne vyradenie DS zo ZP, pretože by ju tým dostali do pozície opozičnej strany a nedosiahli by požadovaný efekt, a to dostať do ZP členov ochotných spolupracovať.“²¹ Po demisii **Gustáva Husáka** ako predsedu ZP, štyroch komunistických povereníkov a povereníka vnútra Mikuláša Ferjenčíka, bol ZP G. Husákom vyhlásený za nefunkčný a oznámil, že odstupuje. Na to reagovala DS, že ich povereníci sa funkcií nevzdávajú, a teda nemôže ísť o demisiu celého ZP. Tým došlo k otvorenej kríze.²² Zároveň z uvedeného vyplýva, že „odhalenie“ protištátneho sprisahania na Slovensku bol ďalší z čiastkových cieľov ťaženia proti DS.²³ V dňoch **17. a 18. novembra 1947** nasledovali **rokovania NF Čechov a Slovákov o reorganizácii Zboru povereníkov**, ktorého nová podoba bola vládou schválená **18. novembra 1947**. Napriek kompromisnému riešeniu, to pre DS znamenalo stratu troch povereníctiev a jej faktické oslabenie v podobe prelomenia zásady jej 62 % zastúpenia. Tým DS stratila pozíciu vyplývajúcu z volebného víťazstva, a zároveň tým boli prakticky anulované výsledky májových volieb.²⁴

Autori sa zhodujú na tom, že **mechanizmus a metódy**, akými **Komunistická strana** vyvolala **jesennú politickú krízu na Slovensku**, možno chápať ako „**generálku**“ k **prevratu v celoštátnom meradle, ktorý prebehol vo februári 1948**.

V Prahe **februárové udalosti** spustila **demisia dvanástich nekomunistických ministrov** ako protest voči personálnemu postupu komunistického ministra vnútra. Išlo o predstaviteľov národnosocialistickej a lidovej strany, ku ktorým sa pridali štyria ministri za DS. Tí predpokladali, že prezident ich demisiu neprijme a budú sa musieť uskutočniť nové voľby. No komunisti demisiu využili vo svoj prospech.

¹⁸ KLUBERT, Tomáš. *9. júl 1947 – Marshallov plán*. Dostupné online: <https://www.upn.gov.sk/sk/9-jul-1947---marshallov-plan/> [cit. 16. 10. 2020]

¹⁹ SYRNÝ, M. 2008, s. 154.

²⁰ KOVÁČ, D., 2007, s. 256.

²¹ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 75.

²² KOVÁČ, D. 2007, s. 256.

²³ SYRNÝ, M. 2008, s. 161.

²⁴ ŠUTAJ, Š. 2005, s. 75. *Slovník pojmov*. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/sk/slovník-pojmov/> [cit. 13. 10. 2020]. ŠTEFANSKÝ, Michal. *Studená vojna. Slovensko 1946 – 1954*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2008, s. 67.

Vydali stanovisko, že ministri demisiou „zaujali miesto rozvratnej opozície“, a preto sa sami vyradili z politického života. Zároveň začali organizovať manifestácie ako nátlakový prostriedok. Už **21. februára 1948** na Staromestskom námestí K. Gottwald vyzval na vytváranie akčných výborov, ktoré mali „očistiť verejný a politický život od reakcie“. **24. februára začal komunistami inšpirovaný generálny štrajk**, ktorý sa stal **formou nátlaku na prezidenta**, aby demisiu ministrov prijal. E. Beneš sa aj napriek sľubom o neprijatí demisie podvolil o deň neskôr a podpísal menovacie dekréty nových členov vlády. Z 24 členov novej bolo 12 komunistov, vrátane predsedu vlády K. Gottwalda. **Menovaním novej vlády sa zavŕšilo prevzatie moci Komunistickou stranou.**²⁵ Zároveň prebiehalo preberanie moci aj na regionálnej či inštitucionálnej úrovni a to tzv. akčnými výbormi, čo boli organizované skupiny členov Komunistickej strany, opierajúce sa pri svojej činnosti hlavne o represívny aparát. Ich hlavnou úlohou sa stala tzv. „očista“, teda vytváranie „čiernych zoznamov“ nepohodlných ľudí a ich vyhadzovanie zo zamestnania. Ich činnosť bola dodatočne legalizovaná osobitným zákonom prijatým po úplnom nastolení komunistického režimu.²⁶

J. Pešek však upozorňuje na to, že **na Slovensku** bola táto vládna kríza prenesená umelo a politicky účelovo, a to prostredníctvom G. Husáka, ktorý ako predseda ZP (protiprávne) odvolal povereníkov príslušných k DS z funkcií, čím slúžil ako „prevodová páka“ vedeniu KSČ v Prahe a jeho požiadavkám v súlade s demisiou ministrov. Praktické prevzatie povereníctiev sa uskutočnilo **23. februára 1948**. Rozdiel medzi pražskými udalosťami a udalosťami na Slovensku bol v tom, že zatiaľ čo v Prahe sa vládna kríza riešila viac-menej parlamentným spôsobom, tak v Bratislave išlo o násilný a protiprávny akt, čo potvrdzovalo aj to, že Predsedníctvo SNR ich odvolalo až dodatočne **28. februára 1948**, a to so spätnou platnosťou. Bolo to už v situácii, keď KSS bezpečne ovládla celú Slovenskú národnú radu. Po schválení vládou **5. marca 1948** vymenovalo Predsedníctvo SNR **6. marca 1948** osem nových členov ZP,



Ludové milície
<http://www.vhu.sk/armada-a-ludove-milicie-vo-februari-1948/>



25. február 1948, Václavské námestie Praha
 Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegativov 1878 – 1989.

²⁵ Úvod: Február 1948. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/> [cit. 15. 10. 2020].

²⁶ Slovník pojmov. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/sk/slovník-pojmov/> [cit. 16. 10. 2020]. Pozri tiež: BARNOVSKÝ, Michal. Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty 1948. In: PODOLEC, O. 2008, s. 438 – 457.

čím sa zavŕšili zmeny v tomto orgáne. Pozície KSS v ňom boli ešte silnejšie ako zastúpenie komunistov v rekonštruovanej vláde K. Gottwalda z **25. februára 1948**.²⁷ DS bola formálne aj fakticky rozložená. V jej radoch bola komunistami vytvorená skupina ochotná spolupracovať a v jej vnútri vytvorila vlastný **akčný výbor**. Následne bola na jej pomyselných troskách založená nová politická strana – Strana slovenskej obrody.²⁸ Dňa **9. mája 1948** bola prijatá **nová ústava**, ktorá Československo definovala ako ľudovodemokratickú republiku, no fakticky bola antidemokratická. **Prezident E. Beneš** ju odmietol podpísať a **2. júna 1948 abdikoval**. Dňa **30. mája 1948** sa konali **volby**, v rámci ktorých bola voličom predložená jednotná kandidátka Národného frontu zostavená komunistami. Po voľbách bol ako nový zákonodarný orgán určené **Národné zhromaždenie**, **K. Gottwald** bol **14. júna 1948** parlamentom zvolený za prezidenta a na **miesto predsedu vlády** nastúpil **Antonín Zápotocký**. Najvyššie štátne orgány, a to prezident, parlament a vláda, tak boli ovládnuté komunistami, pričom obdobný scenár sa odohral na Slovensku. Naďalej sa pokračovalo v okliešťovaní moci SNR, ako aj ZP a v koncentrovaní moci výlučne do rúk KSČ, pričom existujúce Strana slovenskej obrody a Strana slobody boli iba satelitmi Komunistickej strany.²⁹

Víťazstvo komunistov formou štátneho prevratu tak nespôsobilo len nastolenie totality, ale aj definitívne podriadenie sa Československa mocenským záujmom ZSSR a jeho začlenenie medzi štáty východného bloku v nastávajúcej studenej vojne.

Nasledujúce obdobie, dobovo často označované ako „budovateľské“, možno charakterizovať hlavne ako **obdobie represívnych opatrení na všetkých úrovniach**.

²⁷ PEŠEK, Jan. Priebeh februárových udalostí na Slovensku. In: PODOLEC, O. 2008, s. 182.

²⁸ KOVÁČ, D. 2007, s. 259 – 261.

²⁹ KUŠNÍROVÁ, Dana. Skrz červené okuliare. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta. *Dejiny tvoríš ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, s. 66. KOVÁČ, D. 2007, s. 262.



Ústava z 9. mája 1948
 Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegativov 1878 – 1989



Antonín Zápotocký
 Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegativov 1878 – 1989

V snahe nastoliť sovietsky model diktatúry (resp. totálnu prestavbu spoločnosti podľa sovietskej praxe³⁰) sa represie týkali prakticky všetkých oblastí a zložiek spoločenského života. Primárne išlo o **likvidáciu politických odporcov, no do hľadáča represívnych opatrení sa rýchlo dostala aj armáda,³¹ cirkev,³² inteligencia, predstavitelia kultúrnej a vedeckej obce, hospodárskeho (a poľnohospodárskeho) života,³³ no aj „nespolahliví“ predstavitelia samotného vnútrostraníckeho aparátu.³⁴**

³⁰ ŠUTAJ, Š. 2005, s. 115.

³¹ Podľa Alexa Maskalíka dochádzalo v československej armáde a jej veliteľskom zbore k prevratným zmenám, ktoré koncom 40. a začiatkom 50. rokov nadobúdali drastické a tragické rozmery. Dôstojnícky zbor prepadal procesu precízne pripravených a nemilosrdne realizovaných čistiek, výsledkom ktorých bola jeho faktická deštrukcia. **Perzekúcie boli namierené primárne voči dôstojníkom bývalej Slovenskej armády, ale tiež voči „navrátilcom“ z radov západných armád či nekomunistickým predstaviteľom domáceho odboja.**

MASKALÍK, Alex. Politické represie dôstojníkov armády bývalej Slovenskej republiky po februári 1948. In: PODOLEC, O. 2008, s. 644.

³² Medzi najradikálnejšie štátne zásahy voči cirkvám patrili napr. **Akcia K** zameraná na likvidáciu kláštorov z **13. na 14. apríla 1950**, **Akcia R** na likvidáciu ženských reholí z augusta 1950, **Akcia P** na násilné združenie gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi či **zinscenovaný proces s biskupmi Vojtaššákom, Buzalkom a Gojdičom zo začiatku roka 1951**. K dôslednejšiemu pohľadu na vzťah štátnej politiky k cirkvi (cirkvám) a na represívne opatrenia v sledovanom období pozri napr. zborník: JAKUBČIN, Pavol [ed.]. *Likvidácia reholí a ich život v ilegalite 1950 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, 287 s.

³³ Okrem „znárodňovania“ firiem, prenasledovania a perzekúcií bývalých národohospodárov či reforiem hospodársko-ekonomického a bankového systému, ktorým budeme v krátkosti venovať osobitnú pozornosť, vyvstáva ako najvypuklejšia forma perzekúcií v hospodárskej oblasti **proces násilnej kolektivizácie vidieka a vytváranie Jednotných roľníckych družstiev (ďalej JRD)**. Súčasťou tohto procesu boli tiež perzekúcie tzv. „kulakov“, teda veľkostatkárov. Podľa Kamila Nedvědíckého sa v rámci mechanizmu kolektivizácie vedenie KSČ držalo sovietskych inštrukcií a nasledovalo príklad stalinskej kolektivizácie. *„Najprv musela nastať likvidácia veľkostatkárov za aktívneho zdôrazňovania vládnej podpory stredných a malých roľníkov, následne odstránenie strednej vrstvy roľníckeho stavu, a v konečnej fáze totálne zrušenie súkromných hospodárov na vidieku a vytvorenie systému kolektívneho družstevného vlastníctva ako naplnenia teoretických predpokladov podľa sovietskeho vzoru“*. NEDVĚDICKÝ, Kamil. Role práva v likvidácii selského stavu. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor [eds.]. *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro výskum totalitních režimů, 2013, s. 12.

³⁴ Perzekúcie sa nevyhli ani vlastným straníckym radom. Najčastejšie išlo o „odhalovanie“ rôznych sprisahaneckých centier, či protištátnych skupín. Z najznámejších súdnych procesov proti vlastným funkcionárom možno uviesť napr. **kauzu Slánsky a spol. z novembra 1952**, v rámci ktorej bolo odsúdených 14 funkcionárov vrátane **Rudolfa Slánskeho** (generálneho tajomníka Komunistickej strany), **Vladimíra Clementisa** (ministra zahraničných vecí) a i. Padlo 11 trestov smrti a 3 doživotné tresty. Známym bol tiež **proces s tzv. buržoáznymi nacionalistami**, v ktorom boli obvinení vedúci predstavitelia slovenských komunistov (**Gustáv Husák, Vladimír Clementis, Ladislav Novomestský**) z príprav „rozbitia“ Československa a z podriadenia ideí spoločného triedneho boja národnostnej (slovenskej) otázke. **Súd sa konal v apríli 1954**. G. Husák dostal doživotie (neskôr zmiernené na 25 rokov), L. Novomestský 10 rokov väzenia. V prípade procesu s buržoáznymi nacionalistami išlo však hlavne o vnútrostranícke mocenské boje, medzi tzv. „povstaleckými“ predstaviteľmi KSS (Husák, Novomestský, Šmidke) a „pražskými Slováckmi“, **Viliamom Širokým** a **Karolom Bacílkom**, ktorí mali výrazný vplyv v centrálnych vládnych úradoch. ŠUTAJ, Š. 2005, s. 121 – 122.



Prenasledovanie cirkví
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegativov 1878 – 1989

Prenasledovanie a perzekúcie nepohodlných osôb končili súdnymi procesmi, väzbou, nútenými prácami v táborech, ale aj trestom smrti. **Prenasledovanie cirkví.**
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegativov 1878 – 1989



Monsterproces s politikom Rudolfom Slánským
<https://www.upn.gov.sk/sk/20-%E2%80%93-27-november-1952--proces-s-tzv-protistatnym-sprisahaneckym-centrom-rudolf-slansky-a-spol/>



Komunistický prokurátor Josef Urválek
<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3035275-velicenstvo-kat-jak-zil-prokurator-josef-urvalek-po-justicnich-zlocinech-50-let>



Monsterproces s političkou Miladou Horákovou
<https://dennikn.sk/blog/1164342/popravena-27-6-1950/>



Viliam Široký
<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1061209957-cestni-obcane/20232424946-viliam-siroky/>

Režim využíval **rôzne formy perzekúcií a represívnych opatrení, pričom šlo o súdne aj mimosúdne formy represíí**. Podľa Š. Šutaja medzi stále, resp. trvalé formy patrili napr. politické čistky, vyradenie z politického a verejného života, či sledovanie Štátnou bezpečnosťou (ďalej ŠtB). Inou formou boli hospodárske opatrenia ako napr. pokuty, zvyšovanie povinných dávok roľníkom ako súčasť náboru do vznikajúcich roľníckych družstiev v rámci procesu tzv. kolektivizácie. Podľa Š. Šutaja je do tejto kategórie možné zaradiť aj povinné vysídľovanie z miest, zaberanie bytov, nútené presídľovanie na vidiek, do pohraničia alebo z pohraničia. Taktiež bolo využívané napr. odpočúvanie telefónov, domácností, kontrola korešpondencie. **Medzi najzávažnejšie** formy perzekúcií však patrilo **obmedzenie osobnej slobody**, či už formou sledovania a odpočúvania, až po väznenie, a to na základe súdneho procesu alebo bez neho. **Osobitnou formou** bola **internácia v pracovných táboroch**. **Tábory nútenej práce** boli vytvorené popri riadnej štruktúre väznenstva **zákomom č. 247/1948 z 25. októbra 1948**, pričom platnosť nadobudol 17. novembra 1948.³⁵ Na Slovensku bolo v rokoch 1948 – 1951 vytvorených 6 táborov nútených prác (Nováky, Ilava, Ústie nad Oravou, Hronec, Trenčín, Ruskov). Od roku 1952 sa systém väznenstva transformoval podľa sovietskeho vzoru.³⁶



Uránová baňa a tábor nútenej práce Jáchymov
<https://history.hnonline.sk/nove-dejiny/1843966-prach-a-smrt-v-uranovych-baniach-komunistickymi-pracovnymi-taborami-presli-tisice-ludi>

Osobitnou formou perzekúcie vlastného obyvateľstva bola samotná fyzická existencia železnej opony, zadrôtované, uzatvorené hranice a obmedzovanie slobodného pohybu obyvateľstva. Podľa dostupných údajov, opustilo republiku v rokoch 1947 – 1987 bez povolenia úradov celkom 170 938 osôb. V rokoch 1950 – 1989 bolo na hraniciach zadržaných celkom 48 925 osôb, pričom usmrtených pri prechode hraníc bolo podľa dostupných údajov 264 civilných osôb.³⁷ Z toho na slovensko-rakúskom úseku hranice bolo pri pokuse o jej prekročenie usmrtených 42 osôb.³⁸

³⁵ ŠUTAJ, Š. 2005, s. 123.

³⁶ ŠUTAJ, Š. 2005, s. 123.

³⁷ ŘEZNIČEK, Roman – VANĚK, Pavel – PÖTSCHER, Franz – WACKERLIG, Peter. *Železná opona 1948 – 1989*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2019, s. 18. Dostupné online: http://www.technicalmuseum.cz/wp-content/uploads/2019/09/publikace_zelezna-opona.pdf

³⁸ Osoby usmrtené na slovensko-rakúskom úseku hranice ČSR/ČSSR v rokoch 1948 – 1989 a zodpovedné osoby v hierarchickej postupnosti. Dostupné online: <https://www.upn.gov.sk/data/usmrteni/usmrteni-sr.pdf> [cit. 19. 10. 2020].

Československo prešlo počas **50. rokov** 20. storočia aj **rozsiahlou hospodárskou transformáciou**. Medzi **klúčové pojmy** hospodárskeho života sledovaného obdobia patria:

1. centralizácia,
2. riadené hospodárstvo formou tzv. 5-ročných plánov,
3. zoštátnenie strategických podnikov a súkromného vlastníctva,
4. kolektivizácia,
5. menová reforma,
6. industrializácia a urbanizácia.



Kolektivizácia a vznik JRD prvá polovica 50. rokov
 Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegatívov 1878 – 1989, fond: Zbierka plagátov a letákov 1853 – 1994



Budovanie trate mládeže
 Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegatívov 1878 – 1989

„Patronát“ nad hospodárskym životom v Československu zastrešovala **Rada vzájomnej hospodárskej pomoci (ďalej RVHP)**, ktorá vznikla po moskovských rokovaníach predstaviteľov socialistických štátov v dňoch **5. – 8. januára 1949**.³⁹ Formálne to bola hospodársko-ekonomická platforma, ktorej cieľom mala byť vzájomná spolupráca a integrácia, no fakticky išlo o nástroj ekonomického podriadenia socialistických štátov Sovietskemu zväzu. Do štátneho hospodárstva bol po februári 1948, okrem razantného zásahu do vlastníckych štruktúr formou zoštátňovania, začlenený tiež sovietsky model plánovaného hospodárstva, ktorý mal podobu tzv. päťročných plánov. Podľa D. Kováča sa pokladalo za samozrejmé, že nové socialistické zriadenie bude znamenať aj dynamický rozvoj ekonomiky a rast životnej úrovne obyvateľstva a do plánovania bola vložená veľká dôvera.⁴⁰ Napriek pozitívnym trendom spojeným s povojnovou obnovou krajiny a masívnou industrializáciou na Slovensku sa už v prvej polovici 50. rokov objavili problémy, keďže ekonomický rast nedosiahol očakávané výsledky, ale tiež v disproporcii medzi „tabulkovým“ rastom ekonomiky a reálnou životnou úrovňou obyvateľstva. Presun aktivít do investičnej oblasti a prednostný rozvoj ťažkého priemyslu narazil na jeho vlastné nedostatkové kapacity.⁴¹

Na základe zákona č. 41/1953 z **30. mája 1953** bola aj napriek zavádzajúcim a protichodným vyjadreniam prezidenta **A. Zápotockého** (do funkcie nastúpil po smrti K. Gottwalda v roku **1953**) uskutočnená dňa **1. júna 1953 menová reforma**, voči ktorej obyvateľstvo vyjadrovalo čoraz väčšiu nespokojnosť.⁴² Tá sa prejavila hlavne v podobe nepokojov a štrajkov. Prepočtový pomer bol totiž u väčšiny hotovosti stanovený na 50:1,⁴³ čo viedlo u väčšiny obyvateľstva k markantným majetkovým stratám a stratám finančných úspor.

Napriek rôznym kompenzačným opatreniam ako napr. znížením maloobchodných cien, zvýšením investícií do poľnohospodárstva sa krízu nepodarilo výrazne prekonať a stagnácia centrálne riadenej ekonomiky a plánovaného hospodárstva sa prejavovala čoraz viditeľnejšie.

Napriek neúspechu prvých dvoch „päťročníc“, bola **v júli 1960** prijatá **nová ústava** Československej republiky, ktorá deklarovala víťazstvo socializmu a na tomto základe zmenila názov na Československú socialistickú republiku.

³⁹ Medzi zakladajúce členské štáty patrili Sovietsky zväz, Poľsko, Československo, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko. Od roku 1950 sa členom stala aj Nemecká demokratická republika.

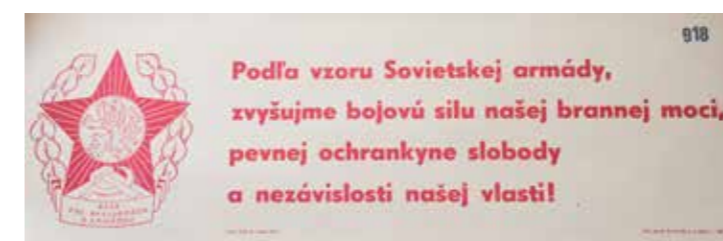
⁴⁰ KOVÁČ, D. 2007, s. 277.

⁴¹ V roku 1947 sa poľnohospodárstvom živilo približne 50 % obyvateľstva na Slovensku, koncom 80. rokov to bolo už len 13 %. Navyše dôležitú úlohu zohrávala migrácia obyvateľstva do miest v masívnych migračných vlnách a faktory ako napr. dôslednejšie zaradenie žien do výrobného procesu. ŠUTAJ, Š., 2015, s. 129.

⁴² PECNÍK, Marcel. Menová reforma z 1. júna 1953. In: ŠMIGEL, Michal. a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Banská Bystrica, Bratislava: Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Historický ústav SAV, 2007, s. 193.

⁴³ ŠUSTEK, Zbyšek. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie. In: *Pamäť národa*, 2014, roč. 10, č. 1, s. 14. Dostupné online: https://www.upn.gov.sk/publikacie_web/pamat-naroda/pamat-naroda-01-2014.pdf [cit. 22. 10. 2020].

„Komunistickí lídri vyhlásili, že v krajine boli vybudované základy socializmu. Ešte vtedy žijúca generácia mala žiť v komunizme ako vyššej etape socialistickej beztriednej spoločnosti. Jediným relevantným reprezentantom obyvateľstva bola Komunistická strana,⁴⁴ ktorá mala prostredníctvom ústavy navyše legislatívne zdefinovanú vedúcu úlohu v spoločnosti. Krach tretej „päťročnice“ v prvej polovici 60. rokov však neefektívnosť a obmedzenosť politického systému opäť potvrdil.



Propagandistické plagáty Komunistickej strany z rokov 1948 – 1958
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka plagátov a letákov 1853 – 1994.



⁴⁴ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 139.

Situácia sa začala mierne meniť po nástupe N. S. Chruščova a hlavne po XX. zjazde KSSZ a odsúdení zločinov stalinizmu a kultu jeho osobnosti. Tento prístup nútil aj lídrov politickej scény v Československu postupne prehodnotiť dovtedajšiu politiku Komunistickej strany smerom k „destalinizácii“. No podniknuté kroky, napr. v prípade odsúdenia kultu osobnosti, boli viac-menej len formálne. Súbežne boli **prehodnocované politické procesy z 50. rokov**, ale spočiatku sa k tomu pristupovalo opatrne, keďže prezident **Antonín Novotný** (v úrade od roku **1957**) a iní predstavitelia vtedajšej vlády (napr. Vladimír Široký, Karol Bacílek) sa ako členovia aparátu KSČ aktívne podieľali na príprave politických čistiek v tomto období.⁴⁵ Výraznú úlohu hrala aj snaha obmedziť rozširovanie opozičných síl a predísť situácii, ktorá sa v 2. polovici 50. rokov odohrala napr. v Maďarsku.⁴⁶ Na tomto pozadí svoju činnosť začala v roku **1955** tzv. **Baráková komisia** (nazvaná podľa vtedajšieho ministra vnútra Rudolfa Baráka), no túto možno nazvať viac revíznou ako rehabilitačnou. Istou formou „nápravy“ procesov z 50. rokov boli amnestie. Jedna z najrozsiahlejších tohto druhu prebehla v **máji 1960, ktorá zároveň predznačila politické uvoľnenie v 60. rokoch**. V rámci nej bolo na slobodu prepustených celkom 212 845 osôb, z čoho bolo 5 601 politických väzňov.⁴⁷ **Je však potrebné uviesť, že v tomto prípade išlo výlučne o procesy s predstaviteľmi Komunistickej strany. Všetky ostatné procesy (ich drvivá väčšina) boli považované za dôsledok revolučnej spravodlivosti.** Na tomto základe bol napr. **10. mája 1960** z väzby **prepustený aj G. Husák**.⁴⁸ Súbežne sa uvažovalo aj o prehodnotení celkových výsledkov procesu proti „slovenským buržoáznym nacionalistom“, čo by viedlo k faktickému rehabilitovaniu odsúdených. Medzitým pôsobila krátky čas (**1961 – 1963**) aj tzv. **Kolderova komisia**, ktorá prehodnocovala výsledky Barákovskej komisie a vyhlásila ich za chybné. Na margo procesov z 50. rokov došla k záveru, že procesy boli vykonštruované a nezákonné, no o objektivite „vyšetrovania“ nemožno v žiadnom prípade hovoriť⁴⁹. Tlak na A. Novotného však silnel. Proces proti „slovenským buržoáznym nacionalistom“ bol napokon od **26. júna 1963** prehodnotený v dôsledku práce tzv. **Barnabidskej komisie** (názov je odvodený od miesta zasadania komisie, ktorým bol bývalý kláštor barnabitek na pražských Hradčanoch).



Antonín Novotný
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989

⁴⁵ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 141.

⁴⁶ MARJINA, Valentina. Rehabilitácia tzv. slovenských buržoáznym nacionalistov a slovenská otázka. In: KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 329.

⁴⁷ ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960. In: *Paměť a dějiny*. 2011, roč. 5, č. 1, s. 49. Dostupné online: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1101/036-054.pdf> [cit. 22. 10. 2020].

⁴⁸ DOSKOČIL, Zdeněk. Návrat Gustáva Husáka z vězení a jeho první léta na svobodě (1958-1962). In: KINČOK, B. 2015, s. 297.

⁴⁹ http://totalita.cz/50/50_01_013.php [cit. 11.10.2020]. MARJINA, V. Rehabilitácia tzv. slovenských buržoáznym nacionalistov a slovenská otázka. In: KINČOK, B., 2015, s. 337.

Jej výsledky však boli v priamom rozpore s očakávaniami A. Novotného, ktorý vyžadoval potvrdenie správnosti vtedajších rozhodnutí. Zároveň výsledky vyšetrovania komisie predznamovali niekoľko vecí, a to blízky pád V. Širokého, personálne zmeny vo vláde a návrat G. Husáka do politického života.⁵⁰ **V. Široký odstúpil z postu predsedu vlády a nahradil ho Jozef Lenárt. Na post prvého tajomníka KSS nastúpil 8. apríla 1963 Alexander Dubček a vystriedal Karola Bacíľka.** Podľa Š. Šutaja sa tak problematika rehabilitácií stala významným spúšťačom reforiem a postupného politického uvoľnenia v Československu v 60. rokoch.⁵¹ Postupné politické uvoľňovanie v súvislosti s rehabilitáciou „slovenských buržoáznym nacionalistov“ sa zvykne označovať termínom **bratislavské predjari**.

Napriek tomu, že A. Dubček patril do okruhu ľudí okolo A. Novotného, relatívne rýchlo sa s Novotným dostal do konfliktu v súvislosti **s kritikou politiky vedenej voči slovenským národným orgánom a ich okliešteným právomociam**, ako aj v súvislosti **s hospodárskymi otázkami Slovenska**. A. Novotný ako dogmatický politik Dubčekov prístup odmietal a konflikt medzi nimi sa postupne prehľboval. Eskaloval na jeseň **1967**, čo viedlo priamo k vypuknutiu **Pražskej jari**.

A. Novotný a A. Dubček sa ako politickí rivali stretli zoči-voči **na zasadnutiach ÚV KSČ v dňoch 26. – 27. septembra 1967, 30. – 31. októbra 1967, 11. – 13. decembra 1967 a 3. – 5. januára 1968**. Súčasťou Dubčekovej kritiky sa okrem **kompetencie slovenských národných orgánov** stal aj nevydarený **pokus o hospodársko-ekonomickú reformu** v prvej polovici 60. rokov a osobitne jej **dopad na Slovensko**.⁵²



Bytová výstavba v Košiciach, 60. roky
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989



Plagát k celoštátnej Spartakiáde 1965
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka plagátov a letákov 1853 – 1994



Rad pred obchodom s mäsom, Košice, 60. roky
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989

⁵⁰ MARJINA, V. Rehabilitácia tzv. slovenských buržoáznym nacionalistov a slovenská otázka. In: KINČOK, B., 2015, s. 337.

⁵¹ ŠUTAJ, Š., 2015, s. 141.

⁵² LONDÁK, Miroslav. Jar 1968 a hľadanie nových foriem rozvoja slovenskej ekonomiky. In: LONDÁK, Miroslav a kol. *Rok 1968. Eto vaše delo*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 100.

Do kritického hľadáča sa dostala aj samotná vnútrostranícka prax **kumulácie viacerých kľúčových funkcií do rúk obmedzeného počtu ľudí**, čím A. Dubček otvoril a adresne kritizoval aj samotného A. Novotného, ktorý zastával zároveň funkciu prezidenta aj prvého tajomníka ÚV KSČ. Otvorenú kritiku namieril aj voči dovtedy pevne prítomnému „démonovi súhlasu“ a **zdôrazňoval vnútrostranícku toleranciu názorovej plurality namiesto jej stigmatizácie a perzekúcií, čo osobitne platilo aj pre sféru umenia a kultúry**. A. Dubček sa tak stal kľúčovou tvárou reformného krídla Komunistickej strany a čoraz viac pretláčal do popredia **konceptiu „socializmu s ľudskou tvárou“**, či jeho liberalizovanú a demokratizovanú verziu.⁵³ Zároveň sa tým čoraz viac roztvárali pomyselné nožnice medzi **reformistami** na čele s A. Dubčekom a **dogmatikmi** okolo A. Novotného, ktorý veľmi rýchlo strácal podporovateľov aj z radov najbližších spolupracovníkov. A. Novotný sa snažil situáciu zvrátiť vyťahnutím „nacionalistickej karty“, ale nebol podporený. Podľa Š. Šutaja „v spoločnosti, ktorá očakávala reformy, už ani česká politická špička nemala záujem dať sa zatahnúť do anachronizmov buržoázneho nacionalizmu“.⁵⁴ **A. Novotný** sa aj napriek tomu **snažil o exemplárny trest pre A. Dubčeka. V decembri 1967** zriadil za týmto účelom **špeciálnu komisiu**, no výsledkom bol Novotného totálny **neúspech**, pretože, ako bolo uvedené vyššie, „slovenský nacionalizmus“ nebol už „populárnou“ otázkou, a taktiež predsedníctvo ÚV KSS k tomu vydalo jasne zamietavé stanovisko, v ktorom rezolútne odmietlo akékoľvek „úchyľky“ a „nacionalistické pozície“ v Dubčekovej činnosti.⁵⁵ A. Novotného navyše „potopil“ aj L. I. Brežnev známym výrokom „eto vaše delo“ („to je vaša vec“) počas jeho návštevy v Prahe, čo v praxi znamenal ďalší odliv ľudí z Novotného tábora a jeho vlastný nezadržateľný pád. **V januári 1968 A. Novotný pod tlakom rezignoval z postu prvého tajomníka ÚV KSČ a nahradil ho A. Dubček.** Zároveň predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo o oddelení funkcií prvého tajomníka a prezidenta republiky. Išlo o dôležitý moment, ktorý odštartoval proces zásadnej demokratizácie režimu, neskôr známy ako **Pražská jar**.



Alexander Dubček
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotogratívov 1878 – 1989

⁵³ SIKORA, Stanislav. Čo predchádzalo roku 1968 na Slovensku a v Československu. In: BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 31 – 32. SIKORA, S. Charakteristika „socializmu s ľudskou tvárou“. In: LONDÁK, M. a kol. 2008, s. 86.

⁵⁴ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 141.

⁵⁵ SIKORA, S. Čo predchádzalo roku 1968 na Slovensku a v Československu. In: BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 36.



Ladislav Mňačko
<https://www.litcentrum.sk/autor/ladislav-mnacko/diela>



Dominik Tatarka
<https://kultura.sme.sk/c/4836035/dominik-tatarka-zomrel-pred-20-rokmi.html>

Politický odmäk počas Pražskej jari sa prejavoval vo viacerých sférach spoločnosti vrátane **kultúry a umenia**, kde ho bolo badať už približne od prvej polovice 60. rokov. Svoje literárne diela publikovali autori ako napr. Ladislav Mňačko (sociálno-kritické práce ako napr. *Smrť sa volá Engelen, Ako chutí moc*) či Dominik Tatarka (*Prútené kreslá, Démon súhlasu*). V literatúre sa objavoval existencializmus, uvoľňoval sa pohľad na výtvarné umenie (abstrakcia, konceptuálne umenie a pod.), objavovala sa sociálna fotografia (Karol Kállay, Tibor Honty). Nová vlna vo filme, ktorý začal prinášať dovtedy tabuizované témy ako napr. holokaust či udalosti druhej svetovej vojny bez dôrazu na prizmu komunistického odboja (napr. *Spalovač mrtvol, Atentát, Ostro sledované vlaky, Obchod na korze, Vyšší princíp* či *Poslední jezdec je smrt*), ale tiež dusivú atmosféru 50. rokov (napr. *Skřivánci na niti, Ucho*), či témy každodenného života mládeže (napr. *Slnko v sieti, Starci na chmelu*), do hudby začali prenikať západné vplyvy v podobe bigbitu či rokenrolu (kapely ako napr. *Beatmen, Olympic, Soulmen* a pod.). Dokonca sa začali organizovať bigbitové a džezové festivaly a pod.⁵⁶ Kultúrne obrodzenie zažívalo aj nezávislé divadlo (napr. *Semafor*). Jedným z kľúčových bodov bolo faktické zrušenie cenzúry na jar 1968, čo malo za následok expanziu kritických článkov, hlavne na stránkach obnoveného časopisu *Literární noviny* a slovenského časopisu *Kultúrny život*.⁵⁷ Zrušenie cenzúry bolo dôležitým impulzom pre rozvoj občianskej spoločnosti a občianskeho aktivizmu.



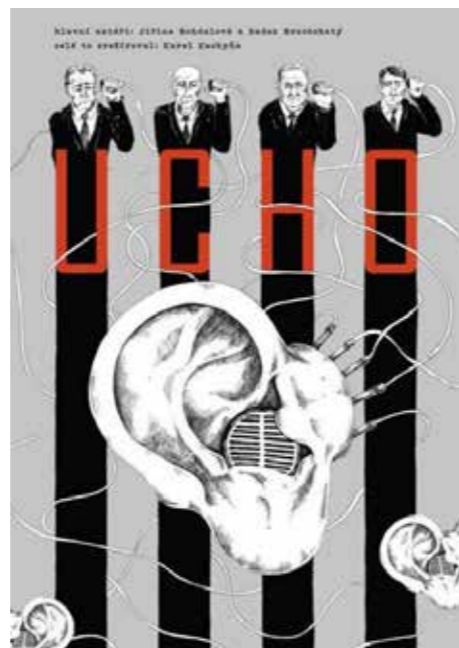
Plagát k filmu Obchod na korze
https://www.cinemaview.sk/old/photo_gallery/ObchodNaKorze/poster.jpg

⁵⁶ K problematike populárnej kultúry, populárnej hudby a každodenného života (hlavne mládeže) v Československu pozri napr. FRANC, Martin. Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století. In: PAŽOUT, Jaroslav [ed.]. *Každodenní život v Československu 1945/48 – 1989*. Praha, Liberec: Ústav pro výzkum totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2015, s. 18 – 33. VANĚK, Miroslav. *Byl to jen rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956 – 1989*. Praha: Academia, 2010.

⁵⁷ KOVÁČ, D. 2007, s. 282 – 283.



Film Ucho



Film Slnko v sieti
<https://www.cinemaview.sk/recenzie/slnko-v-sieti/>



Jazzový trubkár Louis Armstrong v pražskej Lucerne, 1965
 Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989



Bigbítový festival Praha 1967
<http://www.ceskatelevize.cz/specialy/bigbit/ceskoslovensko/clanky/245-1-ceskoslovensky-beat-festival-1967/>



Slovenská bigbítová kapela The Beatmen
<http://www.stcity.sk/ceskoslovensku-jednoducho-najlepsi-zhoduju-sa-pamatnici-kapely-the-beatmen/>

Na tomto mieste však možno povedať, že L. I. Brežnev situáciu v Československu na prelome rokov 1967 – 1968 mierne podcenil. Vychádzal z premisy, že ktorýkoľvek z možných nástupcov A. Novotného vo funkcii bude spoľahlivým komunistom, no Pražskú jar a reformy, ktoré rozbehol A. Dubček, sledoval s nevôľou a začal ich chápať ako prejav oslabenia pozícií socializmu, oslabenie vedúcej úlohy Komunistickej strany a ako formu kontrarevolúcie. Tento prístup sa potvrdil na **rokovaniach štátov Varšavskej zmluvy v Drážďanoch 23. marca 1968**. Lídri spriatelených komunistických štátov sa voči reformám v Československu postavili značne kriticky, čo vytvorilo v „protinovotnovskom“ tábore podmienky pre vnútorné štiepenie.⁵⁸

Vo vnútropolitickej sfére **v marci 1968 A. Novotný odišiel z postu prezidenta** a v apríli nastúpil **Ludvík Svoboda**. Zároveň bol počas **1. – 5. apríla 1968** reformistami prijatý **Akčný program KSČ**. Bol to „*jediný komplexný program reformy a demokratizácie socializmu počas celého trvania sovietskeho bloku. Obsahoval prevratné ustanovenia ako napr. zásadnú demokratizáciu KSČ, partnerský vzťah KSČ voči nekomunistickým stranám a spoločenským organizáciám v rámci NF, zabezpečenie základných občianskych práv, federalizáciu republiky, demokratizáciu ekonomického riadenia, podporu súkromnej podnikateľskej činnosti a podporu aktívnej zahraničnej európskej politiky.*“⁵⁹



Ludvík Svoboda
www.sme.sk

Vyššie spomenuté vnútorné štiepenie reformistov pod dojmom rokovaní v Drážďanoch a pod dojmom prijatia Akčného programu KSČ viedlo k vzniku „neokonzervatívnej“ prosovietskej skupiny politikov, medzi ktorými svojou agilnosťou vynikal napr. **Vasil' Bil'ak**. **Nátlak na ukončenie reformného procesu pokračoval** aj na **rokovaniach v Moskve v dňoch 4. – 5. mája 1968** a preniesol sa aj na domácu pôdu počas zasadnutia ÚV KSČ z prelomu mája a júna, pričom sa začali objavovať tendencie poukazovať na „nebezpečenstvo ohrozenia socializmu“. A. Dubček však argumentoval tým, že prípadné ohrozenia je možné eliminovať. Nechcel to však urobiť mocenskými, ale skôr administratívnymi prostriedkami. Spoločnosť na možné zastavenie či miernenie reforiem reagovala odmietavo.



Vasil' Bil'ak
https://sk.wikipedia.org/wiki/Vasil'_Bi%C4%BE-ak

⁵⁸ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 144.

⁵⁹ SIKORA, S. Čo predchádzalo roku 1968 na Slovensku a v Československu. In: BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 38.

Veľký ohlas vyvolal manifest **2000 slov** autora **Ludvíka Vaculíka**, ktorý sa vyjadroval k potrebe slobody slova a obrane reforiem. V tom čase sa už na vedení KSSZ uvažovalo o eliminácii situácie v Československu v súlade s tzv. **Brežnevovou doktrínou**.⁶⁰ To sa potvrdilo na **rokovaníach vo Varšave v júli 1968** bez prítomnosti zástupcov Československa. Výsledkom bol **List piatich komunistických a robotníckych strán Ústrednému výboru KSČ** (v skrátenej podobe **Varšavský list**), v rámci ktorého boli výrazne prezentované stanoviská Brežnevovej doktríny.⁶¹ List bol v Československu prijatý s diplomaticky formulovaným odmietnutím.⁶² Nasledovali **rokovania v Čiernej nad Tisou 29. júla – 1. augusta 1968** a **v Bratislave 3. augusta 1968**, kde sa aktivovali domáci odporcovia reforiem na čele s V. Biľakom. Rokovania v Čiernej nad Tisou však nepriniesli žiadany efekt.⁶³ Doslovná zrada však prišla z vlastných radov, a to v podobe tzv. **Pozývacieho listu** odovzdaného do rúk agentovi KGB v Bratislave začiatkom augusta 1968. Jeho signatármi boli podľa dostupných zdrojov **Vasil' Biľak, Alois Indra, Oldřich Švestka, Drahomír Kolder a Antonín Kapek**.⁶⁴

Následne došlo **v noci z 20. na 21. augusta 1968 k vojenskej invázii** (krycí názov **Operácia Dunaj**), **v rámci ktorej hranice Československa prekročili jednotky ZSSR, Bulharskej ľudovej republiky, Maďarskej ľudovej republiky a Poľskej ľudovej republiky**. Z viacerých smerov začali systematicky obsadzovať jeho územie, pričom početnosť nasadených jednotiek sa odhaduje až na 600-tis. mužov⁶⁵ s technikou v počte 800 lietadiel, 6 300 tankov a 2 000 diel. Viacerí autori hodnotia túto inváziu ako najväčšiu ozbrojenú akciu v Európe od skončenia druhej svetovej vojny.⁶⁶ Reakciou bol nulový odpor zo strany československej armády nariadený najvyšším velením a masové demonštrácie obyvateľstva, voči ktorému okupantské vojská neváhali zasiahnuť zbraňami.⁶⁷ Výslednou bilanciou okupácie v časovom rozmedzí od 21. augusta do 17. decembra 1968

⁶⁰ Brežnevova doktrína bola zahraničnopolitická doktrína Sovietskeho zväzu, ktorá zaväzovala štáty sovietskeho bloku „chrániť“ socializmus spoločnými (aj vojenskými) silami proti akýmkoľvek vonkajším aj vnútorným narušiteľom. Brežnevova doktrína fakticky odrážala neprípustnosť odklonu politickej línie vedenej sovietskym centrom. Pozri predošlú kapitolu tohto učebného textu.

⁶¹ BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 151 – 154.

⁶² Stanovisko k Varšavskému listu okrem iného konštatovalo: „Československo plne rešpektuje všetky záväzky, ktoré preňho vyplývajú z členstva vo Varšavskej zmluve a zároveň odmietlo podozrenie, že v ČSSR išlo o kontrarevolučný vývoj. Uviedlo, že naopak, KSČ sa nikdy netešila takej spontánnej spoločenskej podpore ako v uvedených dňoch a okrajové kontrarevolučné tendencie, ktoré boli plne pod kontrolou KSČ, označilo za celkom prirodzený produkt demokratizačného procesu v ČSSR.“ BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 156.

⁶³ BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 168.

⁶⁴ KACEROVÁ, Barbara. „Bratskou pomocou“ k normalizácii. In: JANČURA, M. – BOJKOVÁ, A. 2019, s. 74.

⁶⁵ RAGAČ, Radoslav [ed.]. *August 1968. Okupácia a občiansky odpor na Slovensku v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu pamäti národa*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 4.

⁶⁶ KOVÁČ, D. 2007, s. 291.

⁶⁷ Pozri napr. krátke dobové videá: <https://www.youtube.com/watch?v=ZnyTipbv5II> <https://www.youtube.com/watch?v=IE0VddDqJa8>

Košice: <https://www.youtube.com/watch?v=uEEg0jNff3w&t=128s>

A tiež sériu fotografií: https://www.youtube.com/watch?v=V5ioGN_XCDs

bolo 94 mŕtvych a 345 zranených, z toho 20 mŕtvych na území Slovenska.⁶⁸ **V noci z 20. na 21. augusta boli Alexander Dubček, Josef Smrkovský, František Kriegel, Oldřich Černík, Bohumil Šimon a Josef Špaček zatknutí, odvečení na Ukrajinu a neskôr transportovaní do Moskvy**, kde boli podrobení značnému psychickému nátlaku za účelom „prehodnotiť“ nastavený politický kurz v Československu.



Praha, 21. august 1968
https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.UP-DK_1630-e
Autor: Pavol Hudec Ahasver



Bratislava, august 1968
https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.UP-DK_1531-f
Autor: Ladislav Bielik



Košice, august 1968
Štátny archív v Košiciach, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989



⁶⁸ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 152.

Ešte v tú noc vydalo predsedníctvo ÚV KSČ vyhlásenie (*Výzva všetkému ľudu Československej socialistickej republiky*), že sa príchod vojsk Varšavskej zmluvy uskutočnil bez vedomia prezidenta republiky i bez vedomia všetkých štátnych, ústavných a straníckych orgánov. Navyše bola okupácia vo výzve odsúdená a vyhlásená za akt agresie a porušenia medzinárodného práva. K vyhláseniu sa prihlásilo Národné zhromaždenie, SNR aj ÚV NF. Proti výzve pri hlasovaní v Predsedníctve ÚV KSČ boli len V. Biľak, D. Kolder, O. Švestka a E. Rigo. Aktuálna historická spisba a zdroje však dokladajú, že sovietsky veľvyslanec v ČSSR S. Červonenko o nastávajúcom dianí informoval L. Svobodu v predvečer okupácie.⁶⁹

V závode ČKD v Prahe – Vysočanoch sa 22. augusta 1968 uskutočnil mimoriadny zjazd ÚV KSČ, na ktorom bola vojenská okupácia tvrdo odsúdená. Viacerí autori upozorňujú tiež na paradox, ktorý z celej situácie vyplynul. Napriek faktu, že po vojenskej stránke bola invázia „úspechom“, po politickej stránke zlyhala, pretože sa nenaplnil zámer vytvoriť „bábkovú, robotnícko-roľnícku vládu“, a zároveň sa drvivá väčšina reprezentantov vyjadrila k invázii negatívne, čo jej nedalo prakticky žiadnu legitimitu. Navyše okupácia narážala na intenzívny odpor domáceho obyvateľstva⁷⁰ a nezostala nepovšimnutá ani zahraničnými spravodajcami, ako aj vysokými predstaviteľmi západnej politiky vrátane OSN.⁷¹

Ohlas na okupáciu Československa vojskami krajín Varšavskej zmluvy v exilovom periodiku Slovákov v Amerike
 v Amerike
 Štátna vedecká knižnica Košice



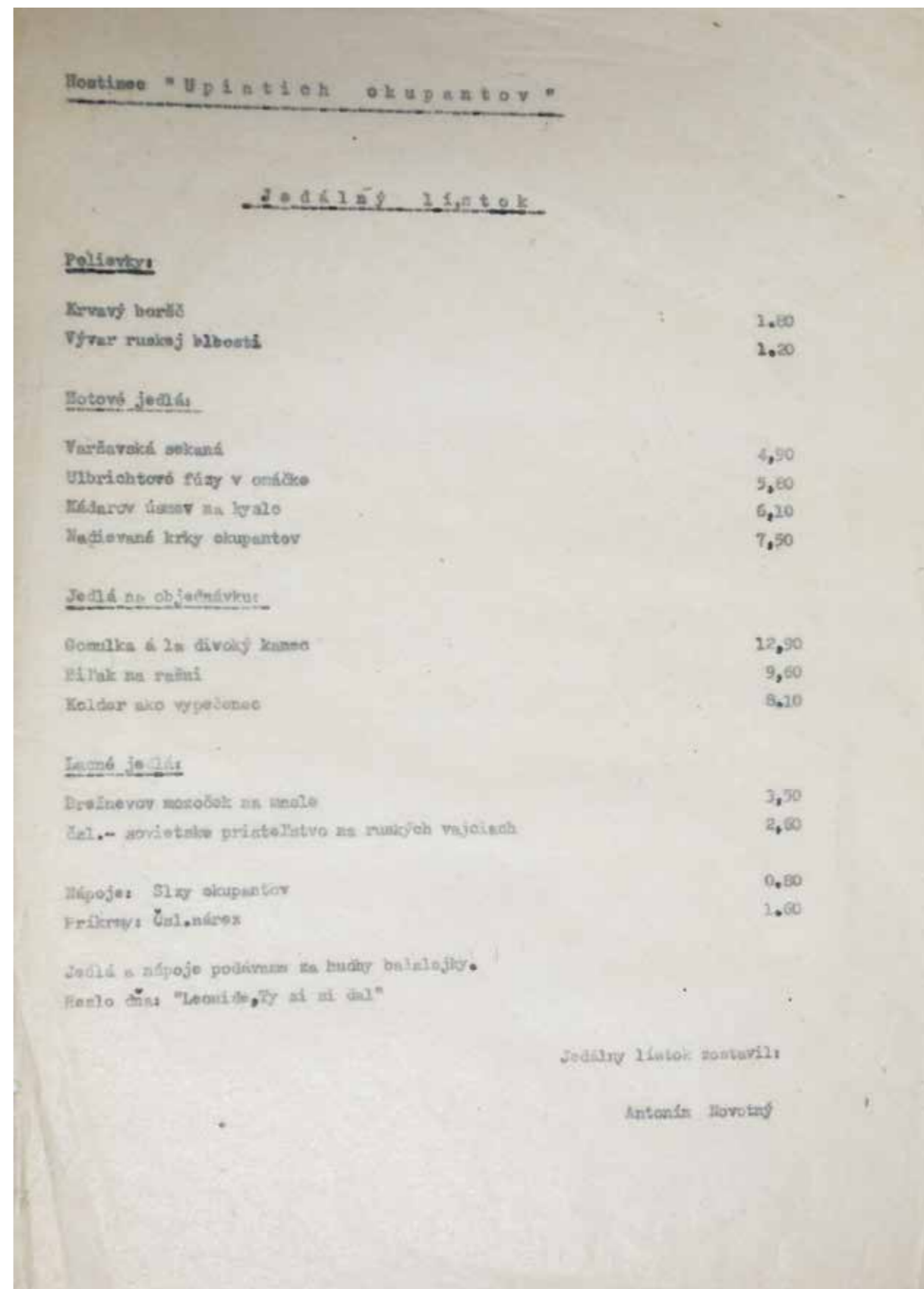
Mimoriadne vydanie Trenčianskych novín k okupácii Československa vojskami krajín Varšavskej zmluvy
<https://www.21august1968.sk/sk/noviny/>



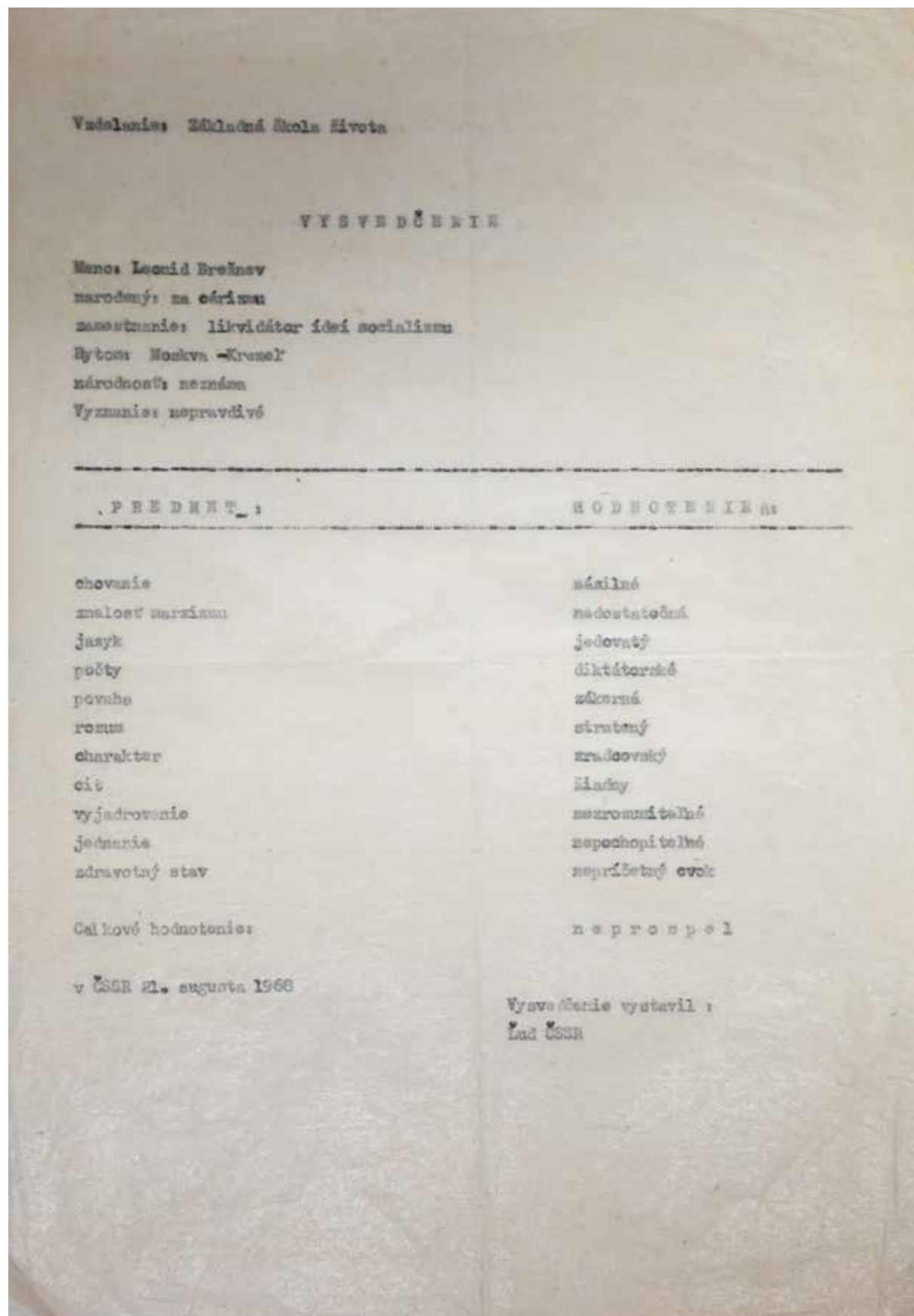
⁶⁹ BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 182.

⁷⁰ SIKORA, S. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 173.

⁷¹ K zahraničnému vnímaniu okupácie Československa v auguste 1968 pozri napr.: MIČHÁLEK, Slavomír. *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, západu a OSN*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008.



Ilegálne sa šíriaci pamflet „Jedálny lístok hostinca U piatich okupantov“, ktorý bol reakciou na okupáciu Československa vojskami krajín Varšavskej zmluvy
 Štátny archív Košice



Ilegálne sa šíriaci pamflet „Vysvedčenie pre Leonida Iljiča Brežneva“, ktorý bol reakciou na okupáciu Československa vojskami krajín Varšavskej zmluvy
 Štátny archív Košice

Východiskom z krízy bola napokon delegácia vedená L. Svobodom, ktorá odletela do Moskvy medzi 22. a 23. augustom 1968. Po prilete delegácie do Moskvy prebiehali „rozhovory“ s internovanými predstaviteľmi reformistov s cieľom vynútiť si stanovisko, v ktorom by internovaní legalizovali vojenskú agresiu voči Československu, uznali, že v ČSSR prebiehala kontrarevolúcia a priznali si chyby vedenej politiky v súlade s Varšavským listom. F. Kriegel bol v izolácii a A. Dubček hájil svoje stanovisko, že invázia bol katastrofálny politický omyl.⁷²

Výsledkom rokovaní z 23. – 26. augusta 1968 boli tzv. Moskovské protokoly, ktoré boli „dohodou o konsolidácii“ pomerov. Fakticky išlo o **moskovský diktát**, ktorým sa československí predstavitelia zaviazali urobiť kroky k „normalizácii“ situácie, uvoľniť z funkcií osoby označené za nositeľov kontrarevolúcie, ovládnuť a kontrolovať masmédiá a ponechať vo funkciách tých komunistov, ktorí pred augustom i po vojenskom zásahu bojovali proti „kontrarevolúcii.“⁷³ Trpkým úspechom rokovania bol však kompromis, pretože v moskovskom protokole nebola napokon situácia v ČSSR označená za kontrarevolúciu a akčný program KSČ nebol úplne odsúdený. Limitovanie prítomnosti sovietskych vojsk na území Československa bolo vyjadrené neurčitou formuláciou „dočasné“. V týchto podmienkach väčšina členov protokolov podpísala. Časť z obavy pred nebezpečenstvom eskalácie konfliktu a časť v záujme vlastnej politickej kariéry. Dokument z presvedčenia nepodpísal len F. Kriegel.⁷⁴

Vojenská intervencia armád spriateľných krajín Varšavskej zmluvy znamenala koniec reformných snáh v Československu. Tento fakt osobitne potvrdili **Moskovské protokoly**, ktoré nastolili **normalizačný proces** vedúci k odstráneniu reforiem a k praxi obnovenia vedúcej úlohy KSČ v spoločnosti so všetkými z toho vyplývajúcimi dôsledkami.

Zároveň celá situácia umožnila politický vzostup **centristov**, resp. **realistov**, teda prosovietskych politikov, ktorí výsledky moskovských protokolov systematicky prenášali do praxe československých politických pomerov.⁷⁵ V tejto sfére mimoriadne „zažiarili“ okrem iných **Vasil' Bilak, Miloš Jakeš, Lubomír Štrougal** a osobitne **Gustáv Husák**, pre ktorého celá situácia znamenala **návrat do vysokej politiky**.

G. Husák vystúpil na zjazde KSS hneď po návrate z Moskvy a demagogicky zmanipuloval účastníkov, aby sa dištancovali od záverov tzv. vysočanského zjazdu, ktorý bol vyhlásený za nelegitímny. Zároveň bol **G. Husák zvolený za prvého tajomníka ÚV KSS**. Medzitým sa do praxe zavádzali záväzky vyplývajúce z moskovských protokolov.



Gustáv Husák
https://sk.wikipedia.org/wiki/Gust%C3%A1v_Hus%C3%A1k

⁷² ŠUTAJ, Š. 2015, s. 153.

⁷³ KOVÁČ, D. 2007, s. 292.

⁷⁴ ŠUTAJ, Š. 2015, s. 154.

⁷⁵ SIKORA, S. 2008, s. 175.

Bola nastolená kontrola médií, zastavili sa viaceré reformné kroky týkajúce sa občianskej spoločnosti, práv a slobôd, legalizoval sa „dočasný“ pobyt sovietskych vojsk a vo vnútri strany sa vytvoril tzv. Výkonný výbor predsedníctva strany (užšie predsedníctvo) s rozsiahlymi právomocami.⁷⁶ Stúpenci reforiem sa tak dostávali do čoraz väčšej izolácie. Kľúčovým bolo aj **federatívne usporiadanie štátu (30. októbra 1968)**.⁷⁷ Vytvoril sa tak výrazný predpoklad, resp. krok v demokratizácii štátoprávnych vzťahov medzi slovenským a českým národom,⁷⁸ ale zároveň sa tým oslabil pozícia A. Dubčeka, ktorý síce zatiaľ zotrval vo funkcii, no na Slovensku už stranu riadil G. Husák. V súlade s požiadavkami najvyšších predstaviteľov ZSSR hľadali stúpenci dogmatického krídla spôsoby ako zosadiť A. Dubčeka aj z najvyššej funkcie vedenia strany.⁷⁹ Podľa Z. Doskočila „**po krachu projektu robotnícko-rolníckej vlády (Soviety) pochopili, že na zdiskreditovaných konzervatívcoch typu Biláka či Indru už vsádzať nemôžu. Používali ich síce stále ako svoju predĺženú ruku a efektívny nátlakový prostriedok, ale k ich aspiráciám na najvyšší úrad zostávali hluchí. Dubčekovho nástupcu videli skôr v radoch pragmatických ‚realistov‘.**“⁸⁰ **V apríli 1969 bol následne A. Dubček zosadený z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a na jeho miesto nastúpil G. Husák.**

A. Dubček následne krátko pôsobil vo funkciách predsedu federálneho parlamentu a veľvyslanca v Turecku. V nasledujúcich rokoch pracoval ako technik v lesnom závode. Do politiky sa vrátil počas Nežnej revolúcie.

G. Husák dostal podporu zo strany ZSSR z viacerých dôvodov. Podľa Z. Doskočila preto, lebo napriek väzeniu ostal ortodoxným komunistom, no zároveň ho ako obeť stalinizmu nebolo možné úplne stotožňovať so strnulými dogmatikmi. Zároveň jeho aktivita z jari 1968 mohla u niektorých reformátorov budiť ilúziu, že sa pokúsi zachrániť aspoň minimum z výdobytkov pražskej jari, a tým neutralizovať ich prípadný odpor a naopak, práve tieto aktivity mohli Sovieti v prípade potreby využiť proti nemu ako nátlakový prostriedok. Ďalšia výhoda spočívala v tom, že Husák nemal za sebou vo vedení KSČ žiadnu výraznú skupinu podporovateľov. Navyše aj v očiach ŠtB bol vzhľadom na svoju minulosť „buržoázneho nacionalistu“ nedôveryhodný, a teda ak sa chcel udržať, tak bude hľadať podporu výlučne v Moskve. Navyše jeho pozíciu nahrávali aj jeho povahové vlastnosti, ktorými boli podľa Z. Doskočila ctižiadostivosť, autoritatívnosť, pragmatizmus, oportunističnosť a túžba po moci.⁸¹

Dianie **od prelomu 60. a 70. približne do polovice 80. rokov** v Československu sa štandardne označuje pojmom **normalizácia**. Návrat k „normálu“ však bol v réžii vládnucich návratom k odstráneniu reforiem a opätovnému nastoleniu vedúcej pozície KSČ v praxi. Normalizácia začala bezprostredne po okupácii a po podpísaní

⁷⁶ BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 220.

⁷⁷ BYSTRICKÝ, V. 2008, s. 232.

⁷⁸ ŠUTA, Š. 2015, s. 155.

⁷⁹ BLEHOVÁ-KATREBOVÁ, Beáta. Náčrt politických vzťahov medzi Gustávom Husákom a sovietskym vedením. In: KINČOK, B. 2015, s. 483.

⁸⁰ DOSKOČIL, Zdeněk. Volba Gustáva Husáka prvým tajomníkom ÚV KSČ v dubnu 1969 ve svetle nových dokumentů a souvislostí. In: ŠMIGEL, M. 2007, s. 238.

⁸¹ DOSKOČIL, Z. In: ŠMIGEL, M. 2007, s. 240.

moskovského protokolu nabrala rýchly spád. Zo strany vládnucej moci bolo potrebné zlomiť prejavy odporu v spoločnosti. Vlna spoločenského odporu sa prejavila v početných rezolúciách, demonštráciách (medzi najznámejšie patrí napr. hokejový týždeň z marca 1969) i radikálnych prejavov ako napr. **samopálenie študenta Jana Palacha 16. januára 1969**, následných demonštrácií počas Palachovho pohrebu, či počas **prvého výročia sovietskej okupácie 21. augusta 1969**.

Tie boli však normalizátormi radikálne potlačené a prakticky všetky výdobytky Pražskej jari boli postupne zlikvidované. Systém dostal pod svoju kontrolu masové médiá, kultúru, umenie a vedu s osobitným zreteľom na humanitné disciplíny.⁸² Režim drasticky obmedzil možnosť vycestovať a rozbehol **novú vlnu čistiek**, a to ako na vnútrostraníckej, tak aj na mimostraníckej úrovni. **V rámci vnútropolitckej línie sa kľúčovým „manuálom“ stal dokument Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti prijatý na pôde ÚV KSČ v decembri 1970**, ktorým sa museli riadiť všetci riadiaci pracovníci, učitelia, vedci a kultúrni pracovníci. Odmietnutie tohto „manifestu neostalinizmu“ znamenalo okamžitú diskvalifikáciu.⁸³ Napriek nastoleniu tvrdej „neostalinistickej“ línie na všetkých úrovniach spoločenského života je však treba upozorniť na niekoľko rozdielov. Podľa D. Kováča boli perzekúcie síce intenzívne, ale nekonali sa verejne ako napr. vo forme monsterprocesov v 50. rokoch. Ďalší dôležitý rad skutočností sa podľa J. Rychlíka týka celkovej charakteristiky normalizačného obdobia, resp. „produktívnej generácie normalizačného obdobia“. Ideová línia normalizačnej politiky mala byť návratom k ideálom budovateľského nadšenia 50. rokov, a taktiež hlásala myšlienky o „novom socialistickom človeku“ podporované masívnou propagandou doslova kopírujúcu prístupy z 50. rokov. J. Rychlík upozorňuje, že v povojnovom období si tieto myšlienky našli svoje opodstatnenie, hlavne v súvislosti s entuziazmom mladých ľudí a s okúzlením myšlienkou budovania sociálne spravodlivej spoločnosti. V 70. rokoch bola situácia už odlišná. Myšlienkam socializmu verili už len niektorí starší funkcionári, predovšetkým tí, pre ktorých boli 50. roky obdobím ich mladosti. J. Rychlík zdôrazňuje, že v dôsledku generačnej výmeny v 70. a 80. rokoch tvorila väčšinu generácia narodená bezprostredne pred druhou svetovou vojnou, počas nej, alebo po nej, a ktorá vlastnú skúsenosť s Víťazným februárom nemala. Bola ovplyvnená viac uvoľnením v 60. rokoch a traumou udalostí z augusta 1968. Z týchto dôvodov nevnímala Sovietsky zväz ako osloboditeľa, ale ako okupanta. Taktiež členstvo v strane nespájala so žiadnymi politickými ideálmi, ale viac pragmaticky, v súlade s vlastným profesijným postupom. Socializmus a jeho rovnostárske idey už neboli pre túto generáciu nijako príťažlivé.⁸⁴

⁸² JABLONICKÝ, Viliam. Cenzúra a ideologické zásahy do umenia a kultúry. In: KINČOK, B. 2015, s. 442 – 468.

⁸³ KOVÁČ, D. 2007, s. 300.

⁸⁴ RYCHLÍK, Jan. Každodennosť v Československu v období tzv. „normalizace“. In: PAŽO-UT, J. [ed.]. 2015, s. 37.

Vedenie sa vrátilo k pôvodným praktikám, medzi ktoré patrila napr. aj **kumulácia viacerých kľúčových funkcií do rúk jedného, prípadne obmedzeného počtu ľudí**. Príkladom je samotný **G. Husák**, ktorý zastával post prvého tajomníka ÚV KSČ (od mája 1971 generálneho tajomníka), stál na čele Národného frontu a **od mája 1975** zastával aj funkciu **prezidenta republiky**. **V máji 1971** sa konal **XIV. zjazd KSČ**, na ktorom sa **do kľúčových funkcií dostali len realizátori politiky tzv. normalizácie**. Rozdelenie týchto funkcií vydržalo, na malé zmeny, až do pádu komunistického režimu v roku 1989, teda skoro 20 rokov.⁸⁵



Vojenská prehliadka Praha, „Deň ČS raketového vojska a delostrelectva“ 1975

Štátny archív Košice, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989

Komunistický režim upevňoval počas obdobia normalizácie opätovne svoje pozície. Ich „neochvejnosť“ sa však napr. aj v kontexte postupnej hospodársko-ekonomickej a technologickej stagnácie, zahraničnopolitickej izolácie, postupnému stupňovaniu odporu zo strany vlastného obyvateľstva a v neposlednom rade politického kurzu nastaveného v ZSSR od polovice 80. rokov stávala čoraz viac fiktívna.



Publikácia Zjazdu KSČ. Na fotografii zľava: G. Husák, L. I. Brežnev, L. Svoboda.

Štátny archív Košice, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989



„Deti normalizácie“. Fotografia z propagačného letáku pri príležitosti MDD z roku 1979.

Štátny archív Košice, fond: Zbierka fotografií a fotonegátívov 1878 – 1989

Zoznam použitej literatúry

BARNOVSKÝ, Michal. Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a po-februárovej očisty 1948. In: PODOLEC, Ondrej. *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 438 – 457.

BAŠTA, Jiří. *Lidové milice 1948 – 1969. Nelegálna armáda Komunistické strany Československa*. Praha: Ústav pro výskum totalitních režimů, 2013, 406 s.

BLEHOVÁ-KATREBOVÁ, Beáta. Náčrt politických vzťahov medzi Gustávom Husákom a sovietskym vedením. In: KINČOK, Branislav. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2015, s. 479 – 488.

BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, 308 s.

DOSKOČIL, Zdeněk. Volba Gustáva Husáka prvým tajemníkom ÚV KSČ v dubnu 1969 ve světle nových dokumentů a souvislostí. In: ŠMIGEL, Michal. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Banská Bystrica, Bratislava: Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Historický ústav SAV, 2007, s. 237 – 246.

DOSKOČIL, Zdeněk. Návrat Gustáva Husáka z väzenia a jeho prví léta na svobode (1958 – 1962). In: KINČOK, Branislav. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2015, s. 283 – 322.

FRANC, Martin. Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století. In: PAŽOUT, Jaroslav [ed.]. *Každodenní život v Československu 1945/48 – 1989*. Praha, Liberec: Ústav pro výskum totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2015, s. 18 – 33.

GABZDILOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan. Rok 1945 – sklamanie, tragédie i nádeje karpatských Nemcov na Slovensku. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav [eds.]. *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AVČR, 2005, s. 208 – 216.

HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, 276 s.

JABLONICKÝ, Viliam. Cenzúra a ideologické zásahy do umenia a kultúry. In: KINČOK, Branislav. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2015, s. 442 – 468.

JAKUBČIN, Pavol [ed.]. *Likvidácia reholí a ich život v ilegality 1950 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, 287 s.

KACEROVÁ, Barbara. „Bratskou pomocou“ k normalizácii. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta. *Dejiny tvoríš ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, s. 73 – 83.

KLUBERT, Tomáš. 9. júl 1947 – Marshallov plán. Dostupné online: <https://www.upn.gov.sk/sk/9-jul-1947---marshallov-plan/>

KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 423 s.

KUŠNÍROVÁ, Dana. Skrz červené okuliare. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta. *Dejiny tvoríš ty! História, škola, verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, s. 64 – 72.

LIPTÁK, Ľubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 2011, 336 s.

⁸⁵ KOVÁČ, D. 2007, s. 301.

LONDÁK, Miroslav. Jar 1968 a hľadanie nových foriem rozvoja slovenskej ekonomiky. In: LONDÁK, Miroslav a kol. *Rok 1968. Eto vaše delo*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 100 – 115.

MARJINA, Valentina. Rehabilitácia tzv. slovenských buržoázných nacionalistov a slovenská otázka. In: KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 323 – 352.

MASKALÍK, Alex. Politické represie dôstojníkov armády bývalej Slovenskej republiky po februári 1948. In: PODOLEC, Ondrej. *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 644 – 663.

MICHÁLEK, Slavomír. *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, západu a OSN*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, 290 s.

NEDVĚDICKÝ, Kamil. Role práva v likvidaci selského stavu. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor [eds.]. *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro výskum totalitních režimů, 2013, s. 10 – 20.

Osoby usmrtené na slovensko-rakúskom úseku hranice ČSR/ČSSR v rokoch 1948 – 1989 a zodpovedné osoby v hierarchickej postupnosti. Dostupné online: <https://www.upn.gov.sk/data/usmrteni/usmrteni-sr.pdf>

PECNÍK, Marcel. Menová reforma z 1. júna 1953. In: ŠMIGEL, Michal. a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Banská Bystrica, Bratislava: Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Historický ústav SAV, 2007, s. 192 – 197.

PEŠEK, Jan. Priebeh februárových udalostí na Slovensku. In: PODOLEC, Ondrej. *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 178 – 201.

RAGAČ, Radoslav [ed.]. *August 1968. Okupácia a občiansky odpor na Slovensku v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu pamäti národa*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008.

ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960. In: *Paměť a dějiny*. 2011, roč. 5, č. 1, s. 49. Dostupné online: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1101/036-054.pdf>

RYCHLÍK, Jan. Každodennost v Československu v období tzv. „normalizace“. In: PAŽOUT, Jaroslav [ed.]. *Každodenní život v Československu 1945/48 – 1989*. Praha, Liberec: Ústav pro výskum totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2015, s. 34 – 49.

ŘEZNÍČEK, Roman – VANĚK, Pavel – PÖTSCHER, Franz – WACKERLIG, Peter. *Železná opona 1948 – 1989*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2019. Dostupné online: http://www.technicalmuseum.cz/wp-content/uploads/2019/09/publikace_zelezna_opona.pdf

SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ [eds.], Štefan. *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, 221 s.

SIKORA, Stanislav. Čo predchádzalo roku 1968 na Slovensku a v Československu. In: BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 9 – 42.

SIKORA, Stanislav. Charakteristika „socializmu s ľudskou tvárou“. In: LONDÁK, Miroslav a kol. *Rok 1968. Eto vaše delo*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 86 – 99.

Slovník pojmov. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/sk/slovník-pojmov/>

SYRNÝ, Marek. Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947. In: PODOLEC, Ondrej. *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 127 – 177.

ŠTEFANSKÝ, Michal. *Studená vojna. Slovensko 1946 – 1954*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2008, 224 s.

ŠUSTEK, Zbyšek. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie. In: Pamäť národa, 2014, roč. 10, č. 1, s. 14. Dostupné online: https://www.upn.gov.sk/publikacie_web/pamat-naroda/pamat-naroda-01-2014.pdf

ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina v povojnovej politike Československa. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav [eds.]. *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AVČR, 2005, s. 248 – 256.

ŠUTAJ, Štefan. *Slovenské dejiny po roku 1945 I. Vybrané kapitoly k vývoju v rokoch 1945 – 1968*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015.

VANĚK, Miroslav. *Byl to jen rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956 – 1989*. Praha: Academia, 2010, 639 s.

VNUK, František. Politika KSS (KSČ) v zápase o nastolenie monopolu moci 1945 – 1948. In: PODOLEC, Ondrej. *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 326 – 348.

Ostatné

http://totalita.cz/50/50_01_013.php

Úvod: Február 1948. Dostupné online: <https://www.februar1948.sk/>

5. Situácia v Československu v 70. a 80. rokoch a jej eskalácia do Nežnej revolúcie v novembri 1989

Systémová nepružnosť, centralizácia a obmedzovanie akýchkoľvek prejavov nespokojnosti s režimom, či názorovej a kultúrnej plurality sa počas 70. a 80. rokov v Československu prejavilo hlavne v **hospodársko-ekonomickej** a **kultúrno-spoločenskej** oblasti.

Pomer v zamestnanosti medzi agrárnym a priemyselným sektorom sa preklopil v prospech priemyselného. V dôsledku **postupnej industrializácie a urbanizácie** sa síce vytvárali pracovné miesta a vzrastal počet mestského obyvateľstva, no budované priemyselné podniky boli orientované na výrobu vyžadujúcu si množstvo surovín, napr. hliníkarne, hutý, chemické závody a pod., čo malo nežiaduci dopad na životné prostredie. Ďalším dôležitým ekonomickým faktorom bola ich nízka efektívnosť, pretože vo väčšine nevyrábali hotové výrobky. Autori však zdôrazňujú aj pozitívne črty, a to minimálne v podobe výraznej modernizácie Slovenska.¹ No napriek industrializácii, urbanizácii a stopercentnej zamestnanosti bol hospodársko-ekonomický systém Československa v sledovanom období poznačený prehlbujúcou sa krízou. **Kľúčovými bodmi** tohto stavu boli zastarané metódy centrálného plánovania, nereálne, často voluntaristicky nastavované ciele, zaostávanie za ekonomicky a technologicky vyspelejšími krajinami a slabá uplatniteľnosť na trhoch mimo východného bloku. Podľa J. Rychlíka je medzi stopercentnou zamestnanosťou a technologickou zaostalosťou priama úmera. Stopercentná zamestnanosť šla na úkor technologického vývoja a produktivity práce, pretože pri jej presadzovaní neexistoval stimul, ktorý by viedol podniky k zavádzaniu technologických inovácií a tým k súvisiacemu prepúšťaniu prebytočných zamestnancov.² Okrem toho bola osobitným neuralgickým bodom československej ekonomiky totálna závislosť na ZSSR ako na hlavnom

¹ KOVÁČ, D., 2007, s. 270.

² RYCHLÍK, Jan. Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In: PAŽOUT, Jaroslav [ed.]. *Každodenní život v Československu 1945/48 – 1989*. Praha, Liberec: Ústav pro výskum totalitních režimů, Technická univerzita Liberec, 2015, s. 40.

odberateľovi produktov a dodávateľovi surovín. Podľa D. Kováča „výroba síce stúpala, ale odbyt na svetových trhoch bol nedostatočný. Kým existoval trh v rámci východného bloku, odbyt niektorých výrobkov sa zabezpečil. Bola to koncepcia z 50. rokov, ktorá už nezodpovedala vtedajšiemu trendu a podmienkam.“³ Navyše **veľké priemyselné kolosy** zamerané na ťažbu nerastných surovín, energetiku, hutníctvo, strojárstvo a chemickú výrobu boli síce **klúčovými regionálnymi zamestnávateľmi**, no enormne **zaťažovali životné prostredie** a **prežívali len vďaka vysokým štátnym dotáciám**, čo **platí čiastočne aj pre poľnohospodárstvo**. Určitú výnimku predstavoval rozvinutý zbrojársky priemysel, no ten bol závislý predovšetkým na existencii Varšavskej zmluvy.

Vo všeobecnosti však bol ekonomický model založený na pevnej centralizácii už zastaraný, neperspektívny a nekompatibilný s aktuálnymi podmienkami. Zaostával hlavne pre neschopnosť zavádzať moderné technológie, ako napr. nástup počítačových technológií a mikroelektroniky, čím rýchlo zastarával. To sa odrazilo hlavne na stagnujúcej životnej úrovni obyvateľstva (ktorú sa síce viac-menej darilo umelo udržiavať v prijateľných podmienkach, ale bez dôraznejšieho ohľadu na budúcu udržateľnosť) a tiež na neschopnosti (či nemožnosti) normalizačných lídrov tento trend zvrátiť a systém dôsledne reformovať.

Zo spoločenského hľadiska bola nespokojnosť s režimom prejavovaná hlavne **z radov inteligencie**, ktorej režim obmedzil, prípadne úplne zakázal tvorbu a sebarealizáciu, pokiaľ bola v rozpore s oficiálnymi doktrínami. J. Rychlík trefne upozorňuje, že vyformovanie opozície v radoch inteligencie nebola náhoda. Relatívne uspokojivá životná úroveň a plná zamestnanosť robotníkov, družstevných roľníkov prípadne nižších technických kádrov „prevážila“ nedostatok ich intelektuálnej slobody. Bolo to predovšetkým preto, lebo nemali potrebu sa vyjadrovať verejne („*ako sa k daniu vyjadrovali súkromne, bolo režimu ľahostajné*“).⁴ Kľúčovým podnetom pre odporcov režimu v tomto období bol záverečný akt **Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe** podpísaný **v Helsinkách 1. augusta 1975**. Okrem faktu, že konferencia bola jedným z ťažiskových bodov obdobia détente⁵ na úrovni vzťahov východného a západného bloku, **Helsinské dohody podpísalo 33 európskych štátov, spolu s Kanadou a USA**. Vo všeobecnosti **zaviazali signatárov dodržiavať ľudské a občianske práva a náboženské slobody v praxi**, národnú suverenitu, **definovali staus quo európskych hraníc sformovaných po druhej svetovej vojne** a hospodársku, vedecko-technickú, environmentálnu, ako aj kultúrnu spoluprácu. Osobitným bodom bolo zaviazanie sa k mierovému riešeniu sporov a vzájomného nezasahovania do vnútorných záležitostí signatárskych krajín.⁶ Zároveň však **komunistické krajiny nemienili pretaviť do praxe klauzuly** o ľudských právach a ich ochrane, a to aj napriek tomu, že v prípade Československa sa tieto dokumenty stali súčasťou právneho poriadku v štáte.

³ KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 304.

⁴ RYCHLÍK, J. In: PAŽOUT, J. 2015, s. 34.

⁵ Pozri kapitolu 3 tohto učebného textu

⁶ TUCKER, Spencer (ed.). *The Encyclopedia of the Cold War*. California, Santa Barbara: ABC Clío, 2008, s. 2681.

Osobitne na to **reagovali opozičné sily v Československu, ktoré už na Nový rok 1977** ustanovili **Chartu 77** ako neformálne hnutie upozorňujúce na porušovanie ľudských a občianskych práv komunistickým režimom. Osobitným impulzom pre ustanovenie **Charty 77** bol tiež chystaný súdny proces s členmi českej undergroundovej hudobnej skupiny *The Plastic People of the Universe*.⁷ Jadro Charty 77 tvorili predovšetkým českí intelektuáli ako filozof **Jan Patočka**, historik a politológ **Jiří Hájek** a spisovateľ a dramatik **Václav Havel**. Zo Slovenska k signatárom patrili napr. spisovateľ **Dominik Tatarka**, historik **Ján Mlynárik**, geológ **Miklós Duray** či politológ **Miroslav Kusý**. **Chartu 77** podpísalo v jej začiatkoch 271 signatárov a v rokoch 1977 – 1989 celkovo 1 883 signatárov, z toho 50 Slovákov.⁸ Jej kľúčový a zároveň východiskový dokument bolo **Prehlásenie Charty 77**, vychádzajúce z podpisu a ratifikácie záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe, týkajúceho sa dodržiavania ľudských a občianskych práv a slobôd.



Jan Patočka
<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2055770-kacirsky-filozof-jan-patocka-vedel-ze-jsou-veci-pro-ktere-stoji-za-trpet>



Václav Havel
 Archív ÚPN



Dominik Tatarka
<https://www.vydavatelstvoartforum.sk/sk/autor/dominik-tatarka/>



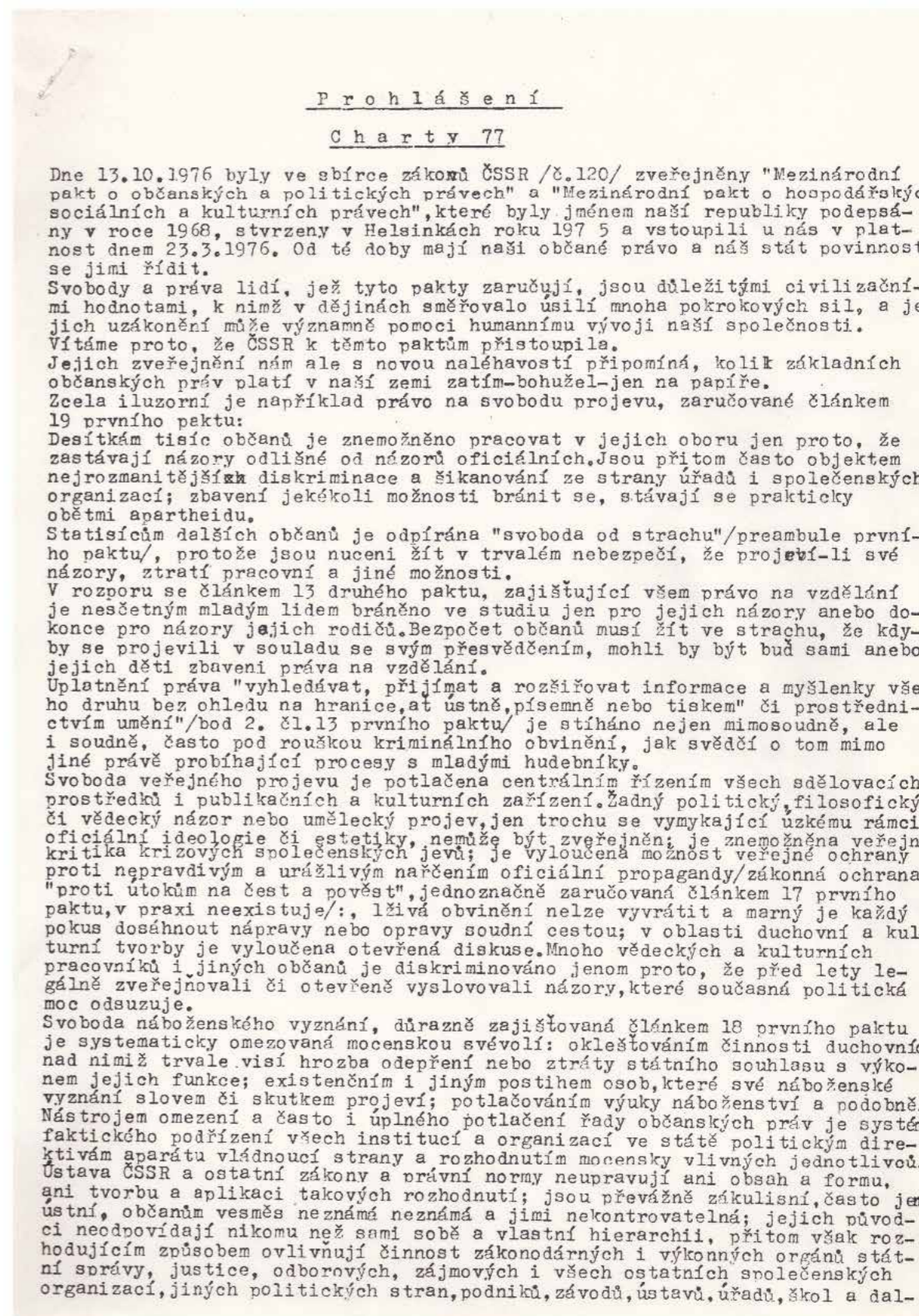
Miroslav Kusý
 Archív TASR



Hana Ponická
 Archív TASR

⁷ Normalizácia tvrdo doľahla aj na hudobnú scénu, čím bola prakticky zlikvidovaná rocková hudba, ktorá bola vnímaná ako hnutie. Medzi opatrenia režimu patrili napr. zákaz anglických textov, anglicky znejúcich názvov kapiel a pod., pričom celý rad hudobníkov sa stal „polutovania hodnými doprovodnými hráčmi komerčných hviezd pop music“. Skupina *The Plastic People of the Universe* neustúpila a napriek obmedzeniam sa stala jednou z mála predstaviteľiek skutočného „undergroundu“, ktorý nedeklarovala „ako nálepku pre nový hudobný žáner, ale predovšetkým ako životný a duchovný postoj“. MACHOVEC, Martin – NAVRÁTIL, Pavel – STÁREK „ČUŇAS“, František. „*Hnědá kniha*“. *O procesech s českým undergroundem*. Praha: Ústav pro výskum totalitních režimů. 2012, s. 21.

⁸ https://www.upn.gov.sk/data/files/skladacky-2017-9_10.pdf [Cit. 10. 11. 2020].



Prehlásenie Charty 77
 Archív ÚPN

ŠtB síce odovzdaniu prehlásenia do rúk Československej tlačovej kancelárie zabránila, no vďaka kontaktom na veľvyslanectvách západných štátov bolo napokon zverejnené v početných zahraničných denníkoch už 6. a 7. januára 1977.⁹ *Charta 77* mala ako opozičné hnutie silnejšie zastúpenie v českých krajinách. Na Slovensku sa opozícia a **disent**¹⁰ sústreďovali viac okolo tzv. **tajnej cirkvi** a od 80. rokov tiež okolo rôznych **organizácií zameraných na ochranu prírody a životného prostredia, ktoré od ochranných aktivít neskôr pozvoľna prechádzali k organizovanému odporu proti režimu**. Hnutie *Charta 77* rozvinulo mnohé aktivity, publikovalo rôzne dokumenty,¹¹ ktoré upozorňovali na porušovanie ľudských práv. Signatári *Charty 77* zároveň založili **Výbor na obranu nespravodlivo stíhaných** a vyjadrovali sa tiež k početným spoločenským či environmentálnym otázkam. **Režim na vzostup týchto hnutí reagoval rôznymi represáliami**. Najčastejšie to boli perzekúcie signatárov formou sledovania, odpočúvania, opakovaných výsluchov vedených predovšetkým Štátnou bezpečnosťou, prepustenia z práce alebo aj väznenia či rôznych diskreditačných kampaní. **Nešťastným príkladom týchto perzekúcií je smrť filozofa Jana Patočku, ktorý nezvládol niekoľkohodinový výsluch na ŠtB. Z mediálnych kampaní sú známe napr. články Či je to zájem či Ztroskotanci a samozvanci** publikované v oficiálnom straníckom denníku *Rudé právo*. **Jednou z najrozsiahlejších „kontra akcií“ režimu proti Charte 77 bola tzv. Anticharta**, dokument s oficiálnym názvom **Prehlásenie československých výborov umeleckých zväzov: Za tvorivé činy v mene socializmu a míru**, ktorý z rôznych pohnútok (či už pod nátlakom alebo nie) podpísalo vyše 7 000 popredných českých a slovenských osobností kultúrneho a umeleckého života.¹² Za masívnej mediálnej podpory sa **28. januára 1977 na pôde Národného divadla v Prahe stretli filmoví a divadelní umelci** (ku ktorým sa **začiatkom februára na pôde pražského Divadla hudby** pripojili aj poprední **hudobníci**). Po prečítaní prehlásenia boli vyzvaní, aby demonštrovali svoju lojalitu a dokument podpísali. Je treba uviesť, že tlaku zo strany komunistickej moci bolo problematické sa vyhnúť. Tých, ktorí sa vyhli verejnej prezentácii tohto aktu, dostihol dokument v zamestnaní a odmietnutím podpisu by riskovali stratu zamestnania či postavenia. Zo štatistického hľadiska Antichartu podpísalo celkom 76 národných umelcov, 360 zaslúžilých umelcov a 7 000 „obyčajných“, ktorých podpisy vychádzali v *Rudom práve* na pokračovanie.¹³ Je doslova tragikomické, že pod tlakom režimu podpísali protest proti výzve, ktorej obsah ani oficiálne nemohli poznať, čím len posilnili všeobecnú atmosféru rezignácie.

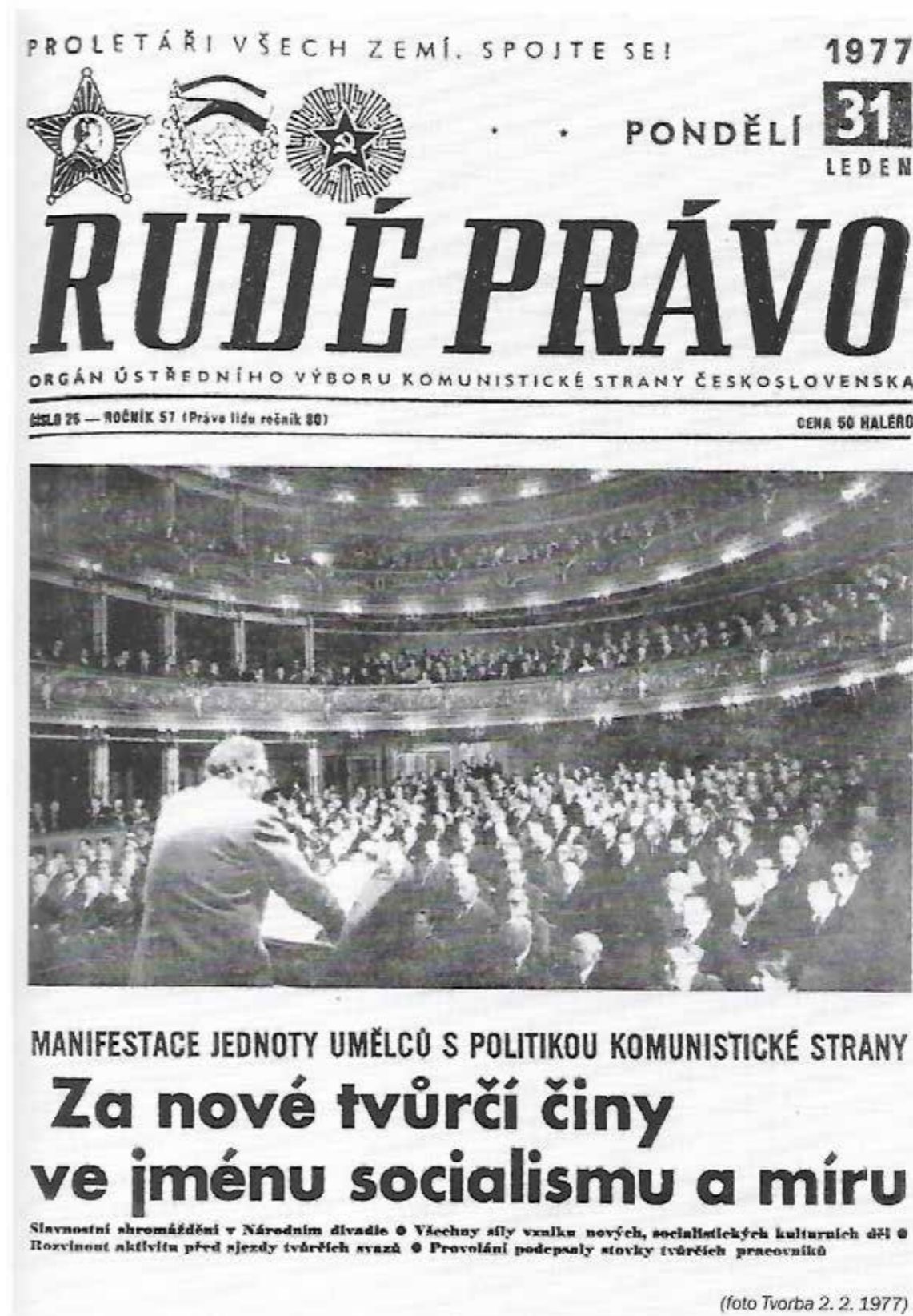
⁹ Uvádza sa francúzsky *Le Monde*, nemecké *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, britské *The Times* a tiež americké *The New York Times*. <https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-textu/anticharta/> [Cit. 10. 11. 2020].

¹⁰ Samotný pojem „disident“ je označenie jednotlivcov či skupín, ktoré verejne vyjadrujú názory a postoje v protiklade, resp. v nesúlade s oficiálnymi ideológiami, spravidla totalitných režimov. Taktiež sa považujú za nelegalizovanú opozíciu oficiálnej politickej línie totalitných režimov. Napr. v Československu, hlavne po Helsinských rokovaníach, utváral dissent „paralelnú“ kultúru, ktorej cieľom bolo povzbudiť občiansku a mravnú uvedomelosť obyvateľstva. Dostupné online: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/disent.php> [Cit. 10. 11. 2020].

¹¹ Prehľad dokumentov pozri napr. tu: <http://totalita.cz/vysvetlivky/ch77.php> [Cit. 10. 11. 2020].

¹² https://www.upn.gov.sk/data/files/skladacky-2017-9_10.pdf [Cit. 10. 11. 2020].

¹³ <https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-textu/anticharta/> [Cit. 10. 11. 2020].



Anticharta
Rudé právo

Ve Slovenském literárním fondu vyjádřili svými podpisy souhlas s provoláním tato **prekladatelé**: Jozef Marušiák, Marta Lesná, Larýsa Molnarová, Elena Kriškova, Miroslav Neuman, Mária Horváthová, Daniel Sulc, Anna Mikulajová, Dana Lehtová, Júlia Májková, Emília Nemsilová, Anna Kostolinská, dr. František Hattala, doc. Ladislav Holata, Imrich Dušek, Anton Gosiorovský, Mária Kutláková, Vasil Jasenčák, Viera Havránková, Eva Rosenbaumová, Karol Wlachovský, Ladislav Kiss Jánšky, Miroslava Wlachovská, Margita Hollá, Eugénia Rampáková, Jana Rakšányová, Jura

Vojtek, dr. Anna Sufliarska, Ján Mojzís, Naďa Szabová, Jozef Pitoňák, Jolita Szolnokiová, Emília Hlegková, Elena Cierna, Eudovít Kiss, Dušan Janák, Viktor Krupa, JUDr. Ferdinand Loyáko, Viktória Slobodníková, Viera Hegerová, Milan Tokár, Anna Doležalová, Miroslava Bagoňová, Tomáš Topoľský, Simon Fiedroch, Perla Bžochová, Mária Hulmánová, Mária Gálová, Judita Mayerová, Priska Földesová, Anna Olexová, dr. Štefan Hubík, Elena Krupová-Linzbothová, dr. Ladislav Oňal, Jozef Nižnánsky, Felix Kostolanský, Jarmila Samcová, Marta Kobánová, Vojtech Kopčan, Viera Jurtčková, He-

lena Dobiášová, Euba Nogeová, dr. Blahoslav Hečko, Mařina Miháliková, dr. Mikuláš Pažitka, Ján HIGŠKA, Augustín Jurák, Zora Juráková, dr. Vladimír Žabkay, Darina Pállová, Ružena Dubravová, Vlasta Baštová, Mária Takáčová, dr. Jozef Koso, dr. Mária Kosová, Luba Neumanová, Jolana Karolčeková, Mária Fúriková, Ing. Anna Flochová, Ing. Jan Braun.

Rudé právo 9. 2. 1977

K PROVOLÁNÍ ČS. VÝBORŮ UMĚLECKÝCH SVAZŮ

Vědí, kde je jejich místo

«Naše životní zkušenosti nás upevňují ve vědomí, že **socialismus je politický i sociálně nejspřavedlivější společenský systém, neboť slouží zájmům nejširších vrstev pracujících lidí.**» řekl na shromáždění v pražském Národním divadle **národní umělec Viliam Záborský. A vyjádřil tak za ty všechny naše umělce, kteří vědí, kde je jejich místo, jejich jednoznačné přesvědčení. K nim se připojili:**

Národní umělec Ludovít Fulla a Mária Medvecká.

Zasloužilí umělci: Miroslav Horníček, Ladislav Helge, Miroslav Kabeleš, Ivan Moravec, Jan Panenka, František Rauch, Věra Repková, Miloš Sádlo, Mária Želíbská, František Kudláč.

V sekretariátu Svazu architektů ČSR v Praze podepsali provolání další **architekti:**

Zasloužilý umělec František Čermák.

Dále: Miroslav Řepa, Karel Kačírek, Jiří Vít, Jan Stěpán, Ladislav Sosna, Martin Storch, Radoš Capek, Gorazd Čelechovský, Otakar Nový, Miroslav Ríhošek, Cyril Mandel, Vratislav Procházka, Jan Sedláček, Jaroslav Trávníček, František Žitný, Boris Palička, Václav Dvořák st., Václav Dvořák ml., Bohdan Malenik, Jiří Jakub, Jiří Soukup, Willy Háns, Vendulka Pražská, Kamil Assendorff, Jiří Kufák, Věra Čechovská, Bohumil Chalupnický, Bohuslav Vrabec, Michal Hexner, Jiří Němec, Jiří Liberský, Jaroslav Soukup, Zdeněk Kříž, Julie Pecánková, Stanislav Helešta, František Holík, Miroslav Jaroš, Luděk Hanf, František Kasička, Jaromír Svoboda, Erika Drkavová, Jan Novák, František Rezáč, Jiří Sedivý, Josef Jarník, Berta Nesvadbová, Ivan Nedoma, Václav Aučický, Jan Fiser, František Kapusta, Karel Galvas, František Koukal, Otakar Rákos-

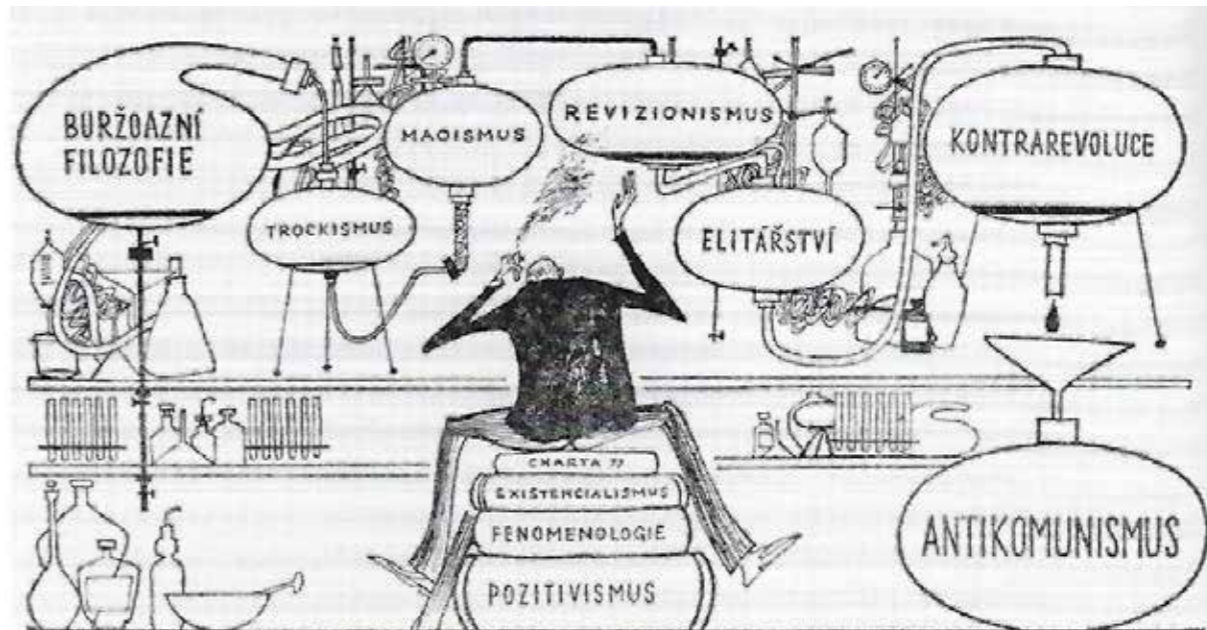
ník, Josef Kates, Vladimír Katsr, Věra Chalupnicková, Vladimír Langr, František Feistner, Karel Gronwaldt, Vladimír Frajer, Soňa Kolmanová, Jindřich Postupa, Miroslav Maxa, Luboš Koreček, Antonín Rys, Jan Stípek, Petr Svoboda, Petr Keil, Miroslav Benes, Marie Benešová, Ladislav Lábus, Miroslav Sulikewicz, Jiří Bárta, Zdeněk Dvořák, Jaroslav Houba, Karel Lapka, Ivo Petřík, Karolína Imramovska, Zdeněk Drebný, Jiří Siegel, Emanuel Hruška, Alois Slepíčka, Miroslav Karous, Zdeněk Pokorný, Roman Pochop, Václav Kopecký, Vladimír Ustohal, Ivan Ciglin, Zdeněk Čech, Jan Bárta, Miloš Brejcha, Bohuslav Kiehr, Otto Waller, Pešo Mitov, Čestmír Niemczyk, Milada Kučerová, Blažej Haesler.

K provolání se připojili další **výtvarní umělci:**

Zasloužilí umělci Alois Metzler, Vilém Wünsch a Ota Matoušek, **laureati státní ceny Klementa Gottwalda** Václav Žalud a Alexander Trizaljas. **Dále:** Ludmila Jilincová, Libuše Korandová, Bohumil Matějíček, Marie Sfašná, Bohumila Mišová-Čilová, Věra Soukupová, Miroslav Seda, Bohumil Míra, Miloš Pírdek, Oldřich Lajsek, Karel Beneš, Milan Staněk, Karel Brabec, Vilém Cimelka, Zdenka Fuchsová, Naděžda Hanáková, Jan Hendrych, Ladislav Chochol, Dumitrij Kaděnožko, Václav Koutský, Stanislav Lachman, Vlastimil Lažansky, Milada Mikulová, Věra Mlečková, Jiří Noga, Helena Samohelová, Zdeněk Sevdí, Zdeněk Slapnička, Lumír Sindelar, Mária Škechová, Marcela Vajceová-Hofmanová, Jan Vodrážka, Zdeněk Ziegler, Rudolf Zich, Rudolf Riedel, Eva Havelková, Milada Kazdová, Františka Stupecká, Luděk Havelka, František David, Antonín Čelechovský.

Krajské organizace Svazu českých výtvarných umělců: Jan Visek, Josef Vondráček, Josef Müller, František Mikeš, Míran Kraus, arch. Vladimír

Koutecký, Josef Jicha, František Chmelář, Oldřich Bernardi, Jaroslav Muravec, Josef Bajak, Libuše Benesová, František Betoběšev, Marie Bělohávková, Václav Boukal, Jan Čihla, Jan Čáka, Bohumil Dobiáš, Rudolf Doležal, Václav Fidirich, Ladislav Fládl, Anna Grmelová, Jeroným Grmela, Rudolf Chory, Jan Gaglos, Jindřich Halabala, Ija Hartinger, Jaroslav Hejny, Votěch Hořínek, Jaroslav Chaben, Svatopluk Janke, Dusan Janoušek, Bratislav Jungling, Josef Kousal, Oldřich Laštůvka, Karel Lenhart, Pavel Mauz, Miloslav Nováček, Eva Pazderná, Miroslav Plátek, Emanuel Rappay, Petr Reut, Karel Řihošský, Jan Sedláček, Lubomír Schneider, Eva Stiblíková-Chmelářová, Josef Šimůnek, Antonín Šit, Václav Štětka, Klement Sticha, Věra Tošenovská, Josef Treichel, Drahoš Tůma, Vilém Zlámal, Vladimír Žabour, Lubor Friedrich, Jan Hruček, Jaroslav Veselák, Vlastimil Vodiák, Redka Vodáková-Srotová, A. F. Stehlík, Vladimír Reřucha, Miroslav Sárkovský, Zdeněk Majzner, Sára Váchová, Dagmar Bramová, Pavel Brom, Karel Čermák, Miroslav Kolář, Václav Hlavaty, Stanislav Hanzl, Vladislav Turský, Alois Olhal, Jaroslav Ressel, Jindřich Otto-Pipla, František Sedláč, Jan Tětlík, Otakar Marcin, Roman Seimbacher, Jaroslav Rajzík, Renata Rozsivalová, Ivan Minařík, Zbyněk Weinfurter, Jiří Novotný, Jaroslav Smejkal, Josef Lámska, Jan Vachuda, Helena Furstová, Dana Hlobilová, Václav Jirů, Jiří Novotný, Jaroslav Béza, Jiří Kaloc, Bohuslav Valenta, Alena Antonová, Alena Honcová, Václav Kiml, Marie Rezníčková, Romana Rotterová, Josef Říha, Václav Panta, Jiří Bárta, Karel Lapka ml., Jiří Hanžlík, Antonie Pavondrová, Aleš Stanoš, Markéta Vauhodová, Jaromír Zpěvák, Jiří Miřoch, Jaroslav Bartoš, Zdeněk Chotěnovský, Míran Ressel, Josef Smetánka, Boris Nosek, Jaroslav Kaiser, Jiří Babiček, Marie Satrapová, Miroslav Kráček, Vladimír Smeřda, Věra Krumphanzová, Leo-



Tvorba 23. 2. 1977

Kresba MILOŠ VRBATA

Anticharta karikatúra
Tvorba

Co spojuje signatáře charty 77

Název choroby: intelektuálština



Průboj 8. 3. - 6. 3. 1977

Některé rysy intelektuálštiny — například touha po aparátu uglučnosti, poctě bloudění a umělé složitosti — byly v šedesátých letech patrné i ve výtvarném výrazu některých mladých umělců.

Anticharta karikatúra
Průboj

Ztroskotanci a samozvanci

Tiž metalických zemi a ústie Rašika práva Ztroskotanci a samozvanci

Kontrarevoluci růže nepokvetou

ZTROSKOTANCI A SAMOZVANCI

Náš lid věnuje své úsilí výstavbě

šachovnicových protestů proučujících proti chartě 77 an 8176

JEDNOUMLYNÉ ODSOUDENÍ ROZKLADNÉ ČINNOSTI HŘSTKY SAMOZVANCŮ

Socialismus je naše pevnost

Slavky protobních rezoluci a prohlášení • První schůzka přijel dosazení vymocnění • Pokojové jednání zastupují postřeh práva

ODSOUDILI SE SAMI

Rozhořčení našich pracujících

Čl. volávej jednotnou akcí zjednotit postřeh

Opovření nad hanebností

NEPOUČITELNÍ

Marné snahy odpadlíků

Nečisté úmysly v rouše »čisté filozofie«

»Kritici« socialistické demokracie

**Antikomunisté
a »lidská práva«**

Úloha komunistů

Další čs. umělci podepsali Provolání

Nad jedním filozofickým citátem

Znamení Československé televize a prof. Z. Poláčekovi

Hlasy pro socialismus, pro mír

Anticharta: propagandistické plagáty
Státní archiv Košice. Fond: Zbirka plagátov a letákov 1853 - 1994.

Anticharta
Rudé právo

Cesta k zmene sa začala rysovať **v polovici 80. rokov**, pričom **impulz** nebol domácej, vnútro politickej povahy, ale **prišiel zvonku**. Ako už bolo uvedené v kapitole 3 tohto učebného textu, v USA nastúpil na post prezidenta **Ronald Reagan**, ktorý svojou politikou do značnej miery vyostřil vzťahy medzi supervelmocami, smerujúce k vzájomnej konfrontácii. Zároveň v marci roku **1985** nastúpil na čelo ZSSR **Mi-chail Gorbačov**, ktorý si uvedomoval situáciu a postupným zavádzaním politiky **perestrojky** a **glasnosti** sledoval zreformovanie vnútornej a zahraničnej politiky ako aj hospodársko-ekonomického zázemia v Sovietskom zväze. To sa zásadne odzrkadlilo v medzinárodných vzťahoch. Primárne šlo o vzťahy Sovietskeho zväzu k západnému bloku, ale aj k vlastným satelitným štátom. M. Gorbačov uprednostňoval diskusiu a zlepšenie vzťahov pred konfrontáciou. Podľa autorov šlo o pragmatický krok, ktorý súvisel s vyčerpanou ekonomikou a technologickým zaostávaním, inými slovami povedané, na prípadný stret nemal ZSSR dostatočné ekonomické prostriedky.¹⁴

V prípade vzťahu k sovietskym satelitom išlo primárne o nezasahovanie do ich vnútro politických záležitostí, čo sa logicky prenieslo na ich vnútro politickú pôdu. Výrazne bolo tento trend badať napr. v Maďarsku a Poľsku, ktoré podľa Petra Jaška, rýchlo hľadali cestu k čo najsamostatnejšej politike, smerujúc pozvoľna od komunizmu k demokracii¹⁵. Osobitne v Poľsku sa nespokojnosť s režimom začala opäť intenzívne prejavovať od začiatku 80. rokov, pričom išlo, ako bolo uvádzané, o „tlak zdola“, čoho následkom bolo vyhlásenie výnimočného stavu v krajine, násilné potlačanie protestov za participácie poľských ľudových milícií, ako aj postavenie hnutia Solidarita mimo zákon.¹⁶ Napriek tomu sa M. Gorbačov svojím prístupom „*definitívne rozlúčil s hegemoniálnou politikou Sovietskeho zväzu voči svojim východoeurópskym satelitom, čím principiálne narušil status quo povojnového bipolárneho usporiadania svetového politického systému.*“¹⁷

Je však potrebné uviesť, že **v polovici 80. rokov nešlo o bezprostredný nástup zmien**, pretože v počiatkoch závisel od vnútornej situácie v Sovietskom zväze. Perestrojka ako systém spočiatku ekonomických reforiem začala pozvoľna nastupovať v rokoch 1986 – 1987 a ich faktický začiatok možno vysledovať v období 1988 – 1990.¹⁸ Podľa Milana Zemka tak bezprostredne po nástupe M. Gorbačova nebolo vedenie KSČ pobádané k prehodnocovaniu svojej politiky, čo sa ukázalo na výsledkoch

¹⁴ ZUBOK, Vladislav, M. *A failed Empire. The Soviet Union in the Cold War. From Stalin to Gorbachev.* Chapel Hill, North Carolina, USA: The University of North Carolina Press, 2007, s. 306.

¹⁵ JAŠEK, Peter. Gustáv Husák a pád komunistického režimu v Československu. In: KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 353 – 354.

¹⁶ V súvislosti s odporom voči komunistickému režimu v Poľsku pozri poznámky č. 8 a 24 v kapitole 3 tohto učebného textu.

¹⁷ KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. Zmena zahraničnopolitického kurzu Sovietskeho zväzu voči strednej a východnej Európe po nástupe Michaila Gorbačova. In: JAŠEK, Peter – NEUPAVER, František – PODOLEC, Ondrej – JAKUBČIN, Pavol. [eds.]. *Sviečková manifestácia I. Štúdie, spomienky a svedectvá.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 13.

¹⁸ BAYER, Ivo. Perestrojka. In: Sociologická encyklopédia. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Perestrojka> [cit.: 12. 11. 2020].

XVIII. zjazdu KSČ z marca 1986, ktorého kľúčovým motívom bolo zlepšenie hospodárskej a sociálnej situácie v kontexte vyššie spomenutej prehlbujúcej sa ekonomickej krízy a postupných negatívnych dopadov na životnú úroveň obyvateľstva.¹⁹

Do Československa začali informácie o perestrojke a glasnosti prenikať približne **od jari 1987**, čo malo za následok postupné „prebúdzanie sa“ verejnej mienky, ale aj pozvoľné názorové štiepenie vo vnútri strany.

V relatívne „stojatých vodách“ verejnej mienky v Československu do značnej miery zarezovali správy o januárovom zasadnutí ÚV KSSZ, na ktorom M. Gorbačov zdôraznil na jednej strane potrebné hospodárske opatrenia, ale taktiež potrebu demokratizácie a glasnosti, teda otvorenosti politiky voči občanom krajiny. Verejnosť v Československu taktiež vkladala značné nádeje do plánovanej **štátnej návštevy M. Gorbačova v Československu v apríli 1987**.²⁰ Očakávaná, že M. Gorbačov odsúdi okupáciu z augusta 1968 sa ale nenaplnili. Napriek tomu proklamoval nezasahovanie do vnútorného vývoja socialistických krajín, čím sa fakticky rozchádzal s Brežnevovou doktrínou a dovtedajšou komunistickou politikou, čo nezostalo v radoch verejnosti bez odozvy. Vo všeobecnosti však podľa Michala Pullmanna lavírovalo myslenie, resp. verejná mienka československej spoločnosti vo vzťahu k vládnucej moci v druhej polovici 80. rokov medzi dvoma značne vyhranenými pólmi. Na jednej strane to bola nespokojnosť so slabosťou a neschopnosťou vedenia strany zaujať čo i len elementárne stanovisko k narastajúcim ťaživým problémom a na strane druhej stále prítomné obavy z represálií či nečakaného použitia násilia.²¹ Podľa D. Kováča však odpor spoločnosti voči režimu postupne získaval sebavedomie, pretože vtedajšia moc komunistov sa opierala predovšetkým o sovietske tanky a so značnou obavou a odporom boli sledované reformné kroky M. Gorbačova, ktoré slúžili fakticky ako oporný bod pre vnútornú opozíciu v Československu.²² Tá však v sledovanom období zatiaľ rozhodne nemala masový charakter a bola viac regionálnou, či skôr mestskou záležitosťou. S tvrdením D. Kováča však možno súhlasiť, ako aj s faktom, že v posledných troch až dvoch rokoch pred pádom režimu, už spoločnosť nebola rozdelená do troch relatívne vyhranených táborov, a to prorežimných, šedej zóny a disentu. Od začiatku roka 1987 sa napr. **Charta 77** pri príležitosti jej 10. výročia obrátila priamo k verejnosti a vyzývala ju k aktivite. Pozvoľna sa aktivovali tiež rôzne nezávislé iniciatívy, postupne pribúdali rôzne samizdatové časopisy a pod.²³

¹⁹ ZEMKO, Milan. Slovensko na ceste k politickej a občianskej slobode [Od nástupu Michaila S. Gorbačova v marci 1985 po prvé slobodné voľby v júni 1990]. In: ŽATKULIAK, Jozef. a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext.* Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 12.

²⁰ ZEMKO, M. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 13.

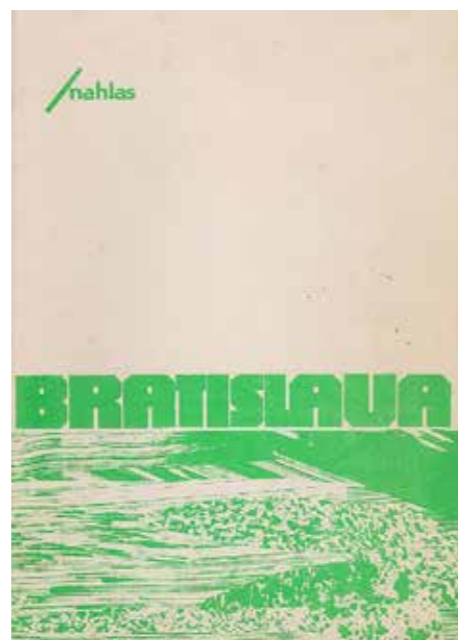
²¹ PULLMANN, Michal. Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického koncenzu v Československu (1986 – 1989) In: *Soudobé dějiny. Socialismus jako myšlenkový svět.* 2012, roč. 19, č. 2, s. 257.

²² KOVÁČ, D. 2007, s. 308 – 309.

²³ BLAŽEK, Petr. Opozice v Československu před pádem komunistického režimu v listopadu 1989. In: JAŠEK, Peter [ed.]. *20. výročie Nežnej revolúcie.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 132.

Na Slovensku pôsobila v tomto období už spomenutá **tajná (skrytá) cirkev**²⁴ a **rôzne environmentálne iniciatívy**.²⁵ Značný rozruch spôsobilo vydanie publikácie **Bratislava/nahlas v októbri 1987**, ktorý kriticky poukazoval na stav životného prostredia, kultúrnych pamiatok, služieb a infraštruktúry v Bratislave. Medzi editorov dokumentu patrili **Ján Budaj, Juraj Flamík, Fedor Gál, Eugen Gindl, Mikuláš Huba a Peter Tatár**. Podľa portálu ÚPN „štátne a stranícke orgány spočiatku Bratislavu/nahlas ignorovali. Zmena nastala až po tom, keď ju rozhlasová stanica Hlas Ameriky označila za „najväčšiu facku, akú dostal režim od roku 1968“. Štátna bezpečnosť síce väčšinu trojtisícového nákladu zhabala, ale medzitým už vzniklo vyše 60 000 kópií. Neuspelo ani zastrašovanie autorov samizdatu a pokusy o ich diskreditáciu. Aj z tohto dôvodu Václav Havel nazval Bratislavu/nahlas slovenskou obdobou Charty 77.“²⁶

Medzi **ďalšie samizdaty** patrili napr. časopisy *Fragment, K* (neskôr zlúčené do *Fragmentu K*), *Obsah*, od konca 80. rokov vydávané *Bratislavské listy, Kontakt, Altamira, Svedectvo, Hlas Slovenska, Svetlo* či *Náboženstvo a súčasnosť*. Medzi aktívnych odporcov komunistického režimu na Slovensku patrili okrem skrytej cirkvi a „environmentalistov“ tiež **početní predstavitelia umeleckej a vedeckej obce, a to nielen z Bratislavy, ale aj z Košíc, Banskej Bystrice, Martina či Komárna**.



Bratislava Nahlas. Titulka.
<https://www.17november1989.sk/sk/bratislava-nahlas/>



Fragment K. Titulka.
http://samizdat.sk/vyhľadavanie/periodicky?field_5_nazov_samizdatu_tid_selective=941&field_rok_vydania_value_selective=All

²⁴ V rámci tajnej, resp. skrytej či „podzemnej“ cirkvi pôsobili v 80. rokoch na Slovensku rôzne hnutia laického apoštolátu, rehole či diecézni kňazi. Na Slovensku fungoval tiež systém malých spoločenstiev, „krúžkov“, prevažne mladých katolíckych aktivistov. Podľa R. Letza opornými stĺpmi skrytej cirkvi na Slovensku boli rôzne osobnosti cirkevného života patriace do staršej, strednej, ale aj mladšej generácie, ktoré dokázali okolo seba zoskupiť okruh ľudí a organizovať rôzne akcie, a to aj napriek stále prítomnej hrozbe postihu. K problematike vzťahu komunistického režimu ku katolíckej cirkvi v sledovanom období pozri napr.: LETZ, Róbert. Komunistický režim a katolícka cirkev na Slovensku v 80. rokoch. In: JAŠEK, Peter – NEUPAVER, František – PODOLEC, Ondrej – JAKUBČIN, Pavol. [eds.]. *Sviečková manifestácia I. Štúdie, spomienky a svedectvá*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 23 – 41.

²⁵ K problematike pozri napr.: MARUŠIAK, Juraj. Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNYI, Soňa. [Eds.]. *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia M. Šimečku, Historický ústav SAV, Katedra politológie FFUK, 1999, s. 54 – 75.

²⁶ <https://www.upn.gov.sk/sk/2-oktober---samizdat-bratislavanahlas/> [Cit. 13. 11. 2020]

Z **národnostných menšín** vystupovala aktívne **maďarská opozícia** združená vo **Výbore na obranu práv maďarskej menšiny v Československu** s **Miklósom Durayom, Pálom Csákyom** či **Lázslóm Nagyom**.

Pod dojmom **Gorbačovových reformných krokov sa v KSČ začali pozvoľna prejavovať názorové rozdiely**, a to aj napriek tomu, že od mája 1971 išlo až na malé „kozmetické“ zmeny o statický „monoblok“ zložený z pookupačných normalizátorov, krčovito sa pridržiavajúcich ideologického „manuálu“ *Poučenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti*. Podľa M. Zemka došlo k názorovému štiepeniu medzi konzervatívami, reprezentovanými hlavne **V. Biľakom** a pragmatikmi, predovšetkým vtedajším predsedom federálnej vlády **L. Štrougalom**. Tým sa na pozadí sovietskej prestavby začal vnútropolitický boj o moc v strane a v štáte.²⁷ Ten sa prejavil niekoľkými personálnymi výmenami. V prvom rade to bol **odchod G. Husáka z pozície generálneho tajomníka ÚV KSČ v decembri 1987**, ktorý bol na tomto poste vystriedaný **M. Jakešom**. Ako hlavný dôvod odchodu G. Husáka z funkcie možno uviesť jeho vysoký vek a zdravotný stav. G. Husák ale neodišiel z vrcholovej politiky. Stále ostal prezidentom republiky a členom vedenia ÚV KSČ. Podľa M. Zemka táto personálna výmena nemohla priniesť zásadnejší obrat v politike strany, pretože v prípade M. Jakeša išlo o rovnako dogmatického normalizátora, ktorý navyše neoplýval výrazne nadpriemernými štátnickými schopnosťami.²⁸



Miloš Jakeš
Archív TASR

V priebehu roka 1988 došlo opäť k vnútrostraníckym personálnym zmenám. **V októbri 1988** vymenoval G. Husák nového predsedu federálnej vlády **Ladislava Adamca**, ktorý na tomto poste vystriedal Lubomíra Štrougala. Z funkcií boli v tomto období odvolaní aj ďalší predstavitelia tzv. normalizácie, ako napr. minister zahraničných vecí Bohumil Chňoupek alebo predseda slovenskej vlády Peter Colotka. Podľa P. Jašeka bol odchod týchto funkcionárov nielen dôsledkom generačnej obmeny, ale aj vyššie spomenutého vnútrostraníckeho boja o moc. Ako uvádza P. Jašek: „*Personálne výmeny mali podporiť novú politiku prestavby, tá však v konečnom dôsledku stroskotala aj preto, lebo tieto výmeny nepriniesli ľudí s novým myslením a v kľúčových pozíciách zostalo mnoho dogmatikov spätých s okupáciou v roku 1968 a následnými rokmi normalizácie.*“²⁹ Práve to sa zároveň stalo aj osobitným mŕtvym bodom, na ktorý narážala aspoň verbálna rovina proreformného vývinu, či už išlo o hospodárske otázky, či prácu na novej ústave, v ktorej boli v súlade s medzinárodnými záväzkami doplnené aj občianske a ľudské práva.³⁰

²⁷ ZEMKO, M. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 13.

²⁸ ZEMKO, M. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 13.

²⁹ JAŠEK, Peter. In: KINČOK, B. 2015, s. 356.

³⁰ ZEMKO, M. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 14.

V súvislosti s odporom voči komunistickému režimu v Československu možno za **klúčovú** prednovembrovú udalosť považovať **sviečkovú manifestáciu v Bratislave z 25. marca 1988**. Išlo o pokojnú manifestáciu za občianske práva a náboženskú slobodu, ktorá bola zorganizovaná predovšetkým katolíckymi spoločenstvami, pričom aktivisti občianskeho disentu na Slovensku sa do príprav manifestácie na žiadosť organizátorov bezprostredne nezapájali. Podľa Juraja Marušiaka však napriek tomu prejavovali aktivitám katolíckeho disentu sympatie.³¹ Osobitným impulzom pre aktivizáciu kresťanského, resp. katolíckeho disentu (ako jednej z najsilnejších zložiek odporu proti komunistickému režimu na Slovensku) bolo zvolenie Karola Wojtiľu za pápeža v roku 1978. Silu skrytej cirkvi však ukázali aj viaceré predošlé akcie z polovice 80. rokov ako napr. petícia moravských katolíkov za náboženskú slobodu, ktorú na Slovensku podpísalo približne 300 000 signatárov, či rôzne masové púte a vydávanie samizdatov.



Sviečková manifestácia Bratislava 25. 03. 1988
Archív ÚPN

³¹ MARUŠIAK, Juraj. Sviečková demonštrácia v kontexte vzťahov medzi „kresťanským“ a „občianskym“ disidentom v rokoch 1988 – 1989. In: JAŠEK, P. 2015, s. 58.

Na Hviezdoslavovom námestí sa zišlo približne 2 000 účastníkov a ďalších približne 6 000 až 7 000 sa nachádzalo v príľahlých uliciach. Svoj postoj vyjadrili horiacimi sviečkami a modlitbami. Manifestácia bola zásahom policajných zložiek a vodných diel brutálne potlačená, pričom mnohí účastníci vrátane organizátorov **Jána Čarnogurského, Františka Mikloška a Vladimíra Jukla** bolo zatknutých a vypočúvaných.³² Sviečková manifestácia zaznamenala pomerne široké reakcie aj v prostredí českého disentu a v zahraničí.³³ **Išlo o prvú verejnú demonštráciu proti režimu v Československu od roku 1969**. Spoločenský pohyb bol však badateľný aj v ďalšom priebehu roka. V českom prostredí prebehlo niekoľko ďalších demonštrácií, ako napr. 21. augusta na 20. výročie okupácie Československa,³⁴ či 28. októbra na 70. výročie vzniku 1. ČSR.³⁵ Obe boli režimom potlačené. Rok 1988 možno považovať za prelomový aj z hľadiska vnútrostraníckej politiky, ktorá voči tlaku opozície začala pozvoľna ochabovať. Napriek pravidelným stretnutiam operačného štábu federálneho ministerstva vnútra od jari 1988 a snahe M. Jakeša „mobilizovať stranícku štruktúru“, nemožno hovoriť o úspechu. Dokladá to aj známy výrok o prirovnaní komunistov ku „kolom v plote“ od samotného M. Jakeša, či fakt, že rôzne kritické petície podpisovali aj radoví členovia Komunistickej strany.³⁶

³² PAVONIČ, Peter. Opona padá. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta. *Dejiny tvoríš ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, s. 85.

K priebehu sviečkovej manifestácie pozri napr. videá so svedectvami: <https://www.upn.gov.sk/sk/svieckova-manifestacia-vypovede-pamaetnikov/> pozri tiež: <https://1989.sng.sk/svieckova-manifestacia> <http://www.svieckovamani-festacia.sk/sk/home>

³³ MARUŠIAK, J. In: JAŠEK, P. 2015, s. 59.

³⁴ Cieľom demonštrácie z podnetu Nezávislého mierového združenia či (československej) *Demokratickej iniciatívy* bolo dôsledné prehodnotenie okupácie, apel na odchod sovietskych vojsk z Československa, zrušenie cenzúry, prepustenie politických väzňov, či dodržiavanie ľudských práv. Okrem toho uvedená československá *Demokratická iniciatíva* vydala k tejto príležitosti prehlásenie, v ktorom ostro kritizovala politiku normalizácie, perzekúciu občanov, ale aj nedôsledný postoj, či nepružnú reakciu na nástup nového sovietskeho vedenia a jeho politiku. Iniciatíva žiadala tiež odchod sovietskych vojsk, odstúpenie vrcholných politických lídrov G. Husáka, V. Biľaka a ďalších, ako aj rehabilitáciu A. Dubčeka. LONDÁK, Miroslav. a kol. Chronologický prehľad. I. Od sviečkovej manifestácie v marci 1988 v Bratislave po 16. november 1989. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 41.

³⁵ Sám G. Husák sa zasadil, aby bol vznik 1. ČSR definovaný ako štátny sviatok. Túto požiadavku nastolila v súlade so spoločenskou potrebou aj Charta 77 a režim to nemohol ďalej ignorovať. Napriek tomu sa snažil všetky podujatia spojené so 70. výročím udržať pod vlastnou kontrolou a v strachu pred demonštráciami preventívne pozatýkal známych disidentov a zastrašoval protirežimových aktivistov. Oslavy boli opozíciou samozrejme využité na prihlásenie sa k demokratickej tradícii medzivojnového Československa a vyzdvihnutie kľúčových osobností, predovšetkým T. G. Masaryka. Oficiálna manifestácia sa síce skončila neúspechom, no hneď na druhý deň vypukli v Prahe, Brne, ale aj v Bratislave spontánne demonštrácie, ktoré boli však potlačené, a zatknutých bolo približne 100 aktivistov. Na margo situácie sa podľa M. Londáka vyjadril L. Adamec: „Ak s tým nebudeme niečo robiť, tak do dvoch rokov to bude riešiť ulica.“ LONDÁK, Miroslav. a kol. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 50 – 51.

³⁶ BLAŽEK, P. In: JAŠEK, P. 2009, s. 133.



Ján Čarnogurský vo väzbe (august 1989).
Archív ÚPN



Bratislavská päťka: protest na podporu obžalovaných.
Archív ÚPN



Hana Ponická (v klobúku) vychádza po rozsudku z Justičného paláca
Archív ÚPN



Anton Selecký po oslobodzujúcom rozsudku

Po tom, čo boli J. Čarnogurský a M. Kusý vzatí do vyšetrovacej väzby, bol odporcami režimu dňa 30. augusta 1989 pripravený protestný list, ktorý podpísala veľká väčšina odporcov režimu konca 80. rokov, vrátane lídrov skrytej cirkvi Jána Chryzostoma Korca, Františka Mikloška a Silvestra Krčméryho, spisovateľa Milana Šimečku, ochranára Mikuláša Hubu, Jána Langoša, Milana Kňažka či **Alexandra Dubčeka**, ktorý **sa po prvý raz pripojil k skupinovému protestu podpísaného zástupcami iných disidentských skupín**. Neskôr sa pridali protestné listy ďalších osobností s predtým indiferentným až konformným postojom voči režimu vrátane sociológov, spisovateľov či výtvarníkov.⁴² Verejnosť venovala zvýšenú pozornosť aj samotnému **súdnemu procesu**, ktorý začal v **októbri**.



Vladimír Maňák
Archív TASR

⁴² JAŠEK, Peter. 14. august 1989 – Bratislavská päťka. Dostupné online: <https://www.upn.gov.sk/sk/14-august-1989---bratislavska-paetka/> <https://www.17november1989.sk/sk/bratislavska-patka/> [Cit. 16. 11. 2020]

Sprevádzali ho **intenzívne protesty** a **demonštrácie** sústredené hlavne pred budovou Justičného paláca v Bratislave. Procesu bola venovaná značná pozornosť predovšetkým v zahraničných médiách čo podľa P. Jaška ostro kontrastovalo s „domácim“ prístupom⁴³. Po prvom súdnom pojednávaní dňa 6. októbra 1989 bol M. Kusý prepustený a J. Čarnogurského proces preložili. Po tom, čo odmietol podpísať prehlásenie o dištancovaní sa od „páchania trestnej činnosti“, zotrval vo väzbe a proces sa konal 6. novembra 1989. Pojednávanie s M. Kusým, A. Seleckým, H. Ponickou a V. Maňákom sa konalo v dňoch 13. – 14. novembra 1989 na mestskom súde v Bratislave. Podporu im vyjadrovalo stále viac občanov, a to nielen z radov inteligencie a disentu, ale aj bežných ľudí. Významnou bola tiež podpora členov Medzinárodnej helsinskej federácie.⁴⁴ Na spontánnej demonštrácii konanej na podporu členov Bratislavskej päťky pred Justičným palácom sa na podnet občanov po dlhom období verejne na domácej pôde vyjadril aj A. Dubček. Na druhý deň 15. novembra 1989 súd vyniesol nad H. Ponickou, A. Seleckým a M. Maňákom oslobodzujúci rozsudok.

Proces s Bratislavskou päťkou bol zároveň posledným politickým procesom na Slovensku.⁴⁵

Medzitým sa v Prahe na Staromestskom námestí 28. októbra, pri príležitosti 71. výročia vzniku 1. ČSR, konali opäť početné demonštrácie za prepustenie politických väzňov a slobodné voľby, ktoré boli bezpečnosťou a ľudovými milíciami tvrdo potlačené. Napriek účasti približne 37 000 demonštrantov sa disident Jan Ruml v samizdate *Lidové noviny* vyjadril k „nízkemu počtu“ a porovnával dianie v Československu s okolitými krajinami. Vyslovil kritiku smerom k relatívnej pasivite občanov, a zároveň obavu, aby sa československý štát nestal v kontexte širších politických procesov slobodným bez pričinenia vlastných občanov. „*V Československu zatím milióny obyvateľ uštvane obtěžkaných nákupními kabelami bloudí jakoby bezcílne zadržátovanou zemí. Dřevěné sloupy, na nichž jsou dráty upevněny, nenatírány trochu živěji. Dráty rezaví a zátarasy se propadají do země. A časem to třeba dojde až tak daleko, že nás ani nikdo hlídat nebude a my s hrůzou zjistíme, že bez vlastního přičinění jsme už taky svobodní.*“⁴⁶

Po páde Berlínskeho múra, ako aj počas sledovania procesu s Bratislavskou päťkou, pokračovali na vlnách vysielania *Slobodnej Európy* diskusie o situácii v českej a slovenskej spoločnosti. Podľa M. Londáka bola téma politickej pasivity obyvateľstva čoraz viac aktuálna, pričom na stránkach oficiálnej dennej tlače sa o spoločenských procesoch počas dní bezprostredne pred 17. novembrom nenašiel ani náznak nástupu prevratných udalostí.⁴⁷

⁴³ Domáce médiá o procese prakticky vôbec neinformovali. <https://www.17november1989.sk/sk/bratislavska-patka/> [Cit. 16. 11. 2020]

⁴⁴ <https://www.17november1989.sk/sk/bratislavska-patka/> [Cit. 16. 11. 2020]

⁴⁵ LONDÁK, M. a kol. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 115.

⁴⁶ BLAŽEK, P. In: JAŠEK, P. 2009, s. 131.

⁴⁷ LONDÁK, M. a kol. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 115.

Napriek tomu si nevyhnutnosť zmeny začínali uvedomovať aj niektorí predstavitelia KSČ, no narážali na odpor starých normalizátorov, ktorí neboli schopní uchopiť (resp. vôbec pochopiť) význam programov perestrojky a glasnosti. Michal Pullmann v tejto súvislosti upozorňuje, že destabilizačný účinok mala predovšetkým neschopnosť systému reagovať na „prestavbu“ ako na koncept, ktorý „*otváral príliš mnoho sporných otázok, než aby sa mohol stať novým slovníkom konsenzu, garantujúceho uspokojenie potrieb občanov.*“ Inými slovami: „*Starý ideologický jazyk už nefungoval a novému chýbala schopnosť neutralizovať každodenné potreby a kritiku tak, aby nemali destabilizačné účinky.*“⁴⁸

Podľa P. Baluna a G. Strešňáka „*neustále odmietanie požiadaviek opozície, neschopnosť riešiť základné spoločenské problémy a násilné potlačanie demonštrácií diskvalifikovalo komunistickú stranu ako celok a zároveň zvyšovalo hladinu nespokojnosti. Pod vplyvom zahraničných udalostí sa aj medzi Slováckmi a Čechmi zvyšovala nádej na zmenu a odhodlanie si ju vybojovať.*“⁴⁹

Dianie nabralo na Slovensku spád v dôsledku procesu s Bratislavskou päťkou a v predvečer Medzinárodného dňa študentstva **16. novembra 1989**, keď študenti zorganizovali **v Bratislave pochod mestom, ktorý začal na Hodžovom (vtedy Mierovom) námestí a vyvrcholil pred budovou Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí.** Demonštrujúci študenti sa presunuli pred Ministerstvo školstva SSR, kde sa stretli s ideologickým tajomníkom ÚV KSS Gejzom Šlapkom, ktorý s nimi na mieste diskutoval.

Napriek bagatelizovaniu protestu zo strany vládnucej moci možno tento akt považovať za úvod Nežnej revolúcie na Slovensku.⁵⁰

Kľúčový moment, resp. spúšťač Nežnej revolúcie v celoštátnom meradle predstavovala brutálne potlačená demonštrácia na Národnej triede v Prahe dňa 17. novembra 1989.⁵¹

V popoludňajších hodinách dňa 17. novembra 1989 prebehla v Prahe demonštrácia pri príležitosti Medzinárodného dňa študentstva a zároveň k 50. výročiu smrti študenta Jana Opletala. Po oficiálnom programe pietnej spomienky nabrala masový rozmer. Z pražského Albertova sa smerom na Vyšehrad presúvalo približne 25 000 študentov, ktorí následne smerovali do centra k Václavskému námestiu.



Národní třída, Praha, 17. 11. 1989.
Archív ČTK

⁴⁸ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, s. 197.

⁴⁹ BALUN, P. STREŠŇÁK, G. 2009, s. 14.

⁵⁰ LONDÁK, M. a kol. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 116.

⁵¹ Vizualný materiál rôznej povahy k problematike v celoštátnom kontexte pozri napr. v didaktickom materiáli Ústavu pro výzkum totalitních režimů: <https://www.ustrcr.cz/uvod/cesta-k-listopadu-1989/> a taktiež vo virtuálnej prehliadke výstavy *Prvý dotyk so slobodou*, na ktorú ako jeden z výstupov rovnomenného projektu nadväzuje aj tento študijný text: <https://nezna.3-d.sk/>



Národní třída, Praha, 17. 11. 1989.
Archív ČTK



Národní třída, Praha, 17. 11. 1989.
Archív ČTK



Národní třída, Praha, 17. 11. 1989.
<https://www.novinky.cz/historie/17-listopad/clanek/sametova-revoluce-symbol-nenasilnych-zmen-i-terc-pochybnosti-40336555>

Medzitým narástol počet demonštrujúcich, podľa údajov Ústavu pro výzkum totalitních režimů, na dvojnásobok.⁵² Na **Národnej triede** demonštrantom cestu odrezali jednotky Verejnej bezpečnosti a taktiež ich pohotovostné oddiely ťažkoodencov, ktorí proti demonštrujúcim zasiahli obzvlášť brutálnym spôsobom. **Ako spoločenskú reakciu** na zásah proti študentom vyhlásili pražské divadlá už na druhý deň **protestný štrajk**, ku ktorému sa postupne pridávali divadelné scény v celej republike.

Ako občianska, resp. politicko-spoločenská platforma opozície proti komunistickému režimu vzniklo **19. novembra 1989 v Činohernom klube v Prahe Občianske fórum (ďalej OF)**, ktorého neformálnym lídrom sa stal **Václav Havel**. V spoločnosti sa zdvihla masívna vlna odporu proti režimu a námestia, nielen v Prahe, sa zaplňali občanmi prejavujúcimi svoj nesúhlas proti zásahu polície na Národnej triede, proti mocenskému monopolu Komunistickej strany, ako aj voči celkovej politike vládnuceho režimu.



Logo Občianskeho fóra

⁵² <https://www.ustrcr.cz/uvod/listopad-1989/chronologie/> [Cit. 19. 11. 2020].

Na Slovensku bola reakcia na potlačený protest v Prahe veľmi promptná. Predstavitelia študentského hnutia v Bratislave spontánne zareagovali a vytvorili štrajkový výbor, pričom do protestného štrajku sa zapojili aj herci, ktorí počas predstavení diskutovali s návštevníkmi o aktuálnej situácii. Súbežne sa počas 18. a 19. novembra stretli komunity hercov, výtvarníkov a literátov a prijímali protestné vyhlásenia proti zásahu v Prahe. Vo večerných hodinách dňa **19. novembra 1989** sa v budove **Umeleckej besedy v Bratislave** zišlo asi 400 až 500 osobností kultúrneho a intelektuálneho života a ustanovili hnutie **Verejnosť proti násiliu (ďalej VPN)**, ktoré bolo podobne ako OF, spoločenskou, resp. občianskou platformou stojacou ako opozícia ku komunistickému režimu.⁵³

Následne herci v divadle Malá scéna ohlásili vznik štrajkového výboru. Paralelne na tieto udalosti **reagovali aj aktivisti maďarskej menšiny** a v Šali 18. novembra vznikla **Maďarská nezávislá iniciatíva**.⁵⁴ Nasledujúce dni boli spojené predovšetkým s prvými demonštráciami a s verejnou prezentáciou politického vyhlásenia o vzniku VPN, požadujúceho odstránenie najviac skompromitovaných politikov, otvorený spoločenský dialóg a demokratizáciu. Kľúčový orgán hnutia, **koordináčny výbor VPN**, sa sformoval **21. novembra 1989** a tvorili ho **Ján Budaj, Martin Bútora, Miroslav Cipár, Ľubomír Feldek, Fedor Gál, Eugen Gindl, Milan Kňažko, Vladimír Kompánek, Rudolf Sikora, Ladislav Snopko a Peter Zajac**. Členská základňa VPN, prakticky ihneď po vzniku hnutia rýchlo rástla a absorbovala politických aktivistov zo všetkých vrstiev spoločnosti a regiónov Slovenska.⁵⁵



Milan Kňažko a Ján Budaj
Archív TASR



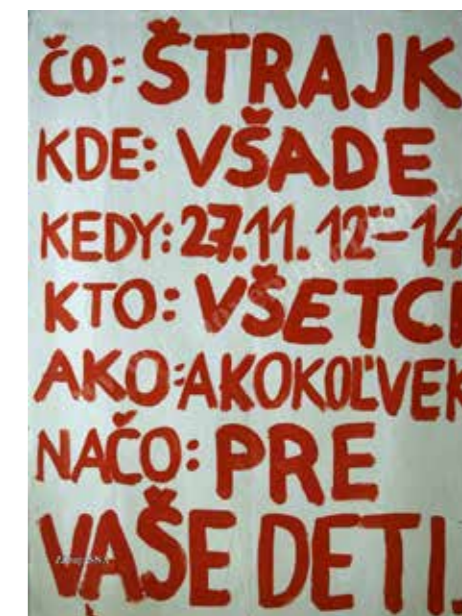
Fedor Gál
Archív TASR



Logo hnutia Verejnosť proti násiliu



Demonštrácie počas novembra 1989 v Bratislave
Archív TASR



Výzva ku generálnemu štrajku
Slovenský národný archív. Fond: Zbierka rôznych fotografií.

Veľmi silné bolo aj **študentské hnutie na úrovni celého Slovenska**. Súbežne s dianím na úrovni VPN prijali študenti **Vyhlásenie študentov slovenských vysokých škôl**, v ktorom požadovali dôsledné vyšetrenie udalostí zo 17. novembra v Prahe, vyvodenie právnej a politickej zodpovednosti voči politikom zodpovedným za stav spoločnosti, slobodné voľby a politický pluralizmus, seriózny spoločenský dialóg a sprístupnenie médií, ktorých sa týkali aj osobitné študentské demonštrácie napr. pred budovou Československej televízie.⁵⁶ Na stupňujúcich sa demonštráciách sa verejne prezentovalo čoraz viac osobností z kultúrneho života či rôzni aktivisti. Do popredia sa kladli kľúčové pojmy demokracia, dialóg či **generálny štrajk** ako jedna z kľúčových, no viac symbolických „prevodových pák“ transformácie. Ten bol oznámený na **27. novembra 1989** a počnúc poludním sa do neho na manifestačné dve hodiny zapojili **občania po celom Československu**. Kľúčovým bolo tiež prvé odvysielanie *Štúdia dialóg* z 24. novembra za prítomnosti predstaviteľov VPN Milana Kňažka, Jána Budaja, Fedora Gála a Vladimíra Ondruša, čo dokazovalo, že televízia sa už nenachádza vo výhradnej moci vláduceho režimu.⁵⁷ Podľa P. Jašeka boli novembrové udalosti „*podstatne ovplyvnené televíziou*“ (...) pretože „*programy ako Štúdio dialóg alebo Aktuality mali veľký mienkotvorný vplyv a presvedčili aj obyvateľov mimo hlavných centier, že sa v republike odohrávajú prevratné veci.*“⁵⁸

⁵³ LONDÁK, M. a kol. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 118.

⁵⁴ <https://www.17november1989.sk/sk/kalendarium/> [Cit. 19. 11. 2020].

⁵⁵ <https://www.17november1989.sk/sk/maly-slovník-neznej-revolucie/#vpn> [Cit. 19. 11. 2020].

⁵⁶ JAŠEK, P. November 1989 v slovenskej dobovej tlači. In: JAŠEK, P. 2009, s. 109.

⁵⁷ <https://www.17november1989.sk/sk/kalendarium/> [Cit. 21. 11. 2020]

⁵⁸ JAŠEK, P. In: JAŠEK, P. 2009, s. 109.

Protestné akcie sa v rámci Slovenska rýchlo rozšírili **aj do miest mimo Bratislavu** a zapájali sa do nich okrem študentov a osobností kultúrneho života aj bežní občania, vďaka čomu naberala vlna odporu na sile, ktorú komunistická moc už ďalej nemohla ignorovať.

Na manifestáciách sa v celoštátnom meradle čoraz viac dostávali do popredia **Václav Havel** a taktiež **Alexander Dubček** ako hlavný predstaviteľ Pražskej jari. Pre doplnenie možno povedať, že na manifestácii v Prahe na Letnej sa 25. novembra 1989 zúčastnilo približne 750 000 ľudí.⁵⁹

Okrem Bratislavy zohrali dôležitú úlohu aj Košice, kde už pred novembrom 1989 pôsobili viacerí odporcovia režimu. Tí mali približne od 70. rokov vybudované **kontakty prevažne na české a osobitne na pražské disidentské prostredie**.

Okrem podpísania *Charty 77* sa košičskí odporcovia režimu združovali aj v *Hnutí za občiansku slobodu* a spolupracovali tiež s *Výborom na obranu nespravodlivo stíhaných*. V tejto súvislosti možno spomenúť napr. novinárku **Máriu Komárovú** a jej manžela, lekára, **Vladimíra Komára**.⁶⁰

Po udalostiach v Prahe zo 17. novembra 1989 sa miestne skupiny odporcov aktivizovali takmer okamžite. Pred **Technickou univerzitou** bol **21. novembra 1989** zorganizovaný míting, na ktorom bolo prítomných niekoľko tisíc účastníkov. Verejne sa vyjadrila požiadavka na demokratizáciu spoločnosti a vyšetrenie zásahu bezpečnostných zložiek proti študentom v Prahe. **Pochody študentov** začali pred technickou univerzitou

a pokračovali Komenského a súčasnou Hlavnou ulicou až po Štátnu vedeckú knižnicu, ktorá bola styčným bodom pre stále početnejšie demonštrácie konané po 21. novembri 1989. Medzi najaktívnejšie osoby **študentského hnutia v Košiciach** patrili napr. **Pavol Cacara, Miroslav Ondruš, Jozef Miškovič, Tomáš Bel a z pedagógov Miroslav Pollák, Lev Bukovský, Ladislav Valanský či Rudolf Korec**.⁶¹



Alexander Dubček počas novembrových udalostí v roku 1989
Archív TASR



Prvý revolučný míting v Košiciach pred budovou Technickej univerzity, 21. 11. 1989
Súkromný archív Petra Neuwirtha

⁵⁹ KOVÁČ, D. 2007, s. 313.

⁶⁰ ŠUTAJ, Štefan [ed.]. *Kľúče k dejinám Košíc. Dejepisná čítanka*. Košice – Prešov: UNIVERSUM, 2009, s. 83.

⁶¹ Údaje poskytnuté prostredníctvom mailovej komunikácie s občianskym aktivistom a jednou z kľúčových osobností Nežnej revolúcie v Košiciach Petrom Neuwirthom zo dňa 02. 10. 2019.



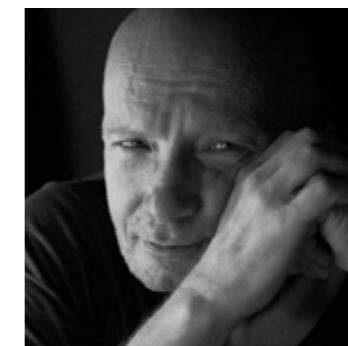
Okrem vysokoškolských študentov a pedagógov sa prakticky súbežne aktivizovali **skupiny výtvarníkov, hercov a občianskych aktivistov**. Protirežimový svetonázor niektorých z nich siahal hlboko do obdobia normalizácie a prejavoval sa hlavne v ich pôsobení v undergroundových umeleckých kruhoch a pod drobnohľadom ŠtB. Na tomto mieste je potrebné spomenúť filozofa, básnika a hudobníka **Marcela Strýka**, básnika **Erika Jakuba Grocha** a výtvarníkov **Zbyňka Prokopa** a **Petra Kalmusa**.⁶²



Demonštrácie na Hlavnej ulici v Košiciach počas Nežnej revolúcie. Autorka fotografií: Veronika Janušková
Archív autorky



Výtvarník Peter Kalmus
<https://www.memoryofnations.eu/sk/kalmus-peter-1953>



Spisovateľ Erik Groch
<https://www.litcentrum.sk/autor/erik-jakub-groch>



Filozof, básnik a neskorší politik Marcel Strýko
<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10419676635-fenomen-underground/412235100221012-divoky-vychod/8583-marcel-stryko/>

⁶² VODRÁŽKA, Mirek. Marcel Strýko. Příběh radžajogového kněze košické komuny. In: *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 8, č. 3, s. 82 – 90. JAŠEK, Peter. Marcel Strýko pod dohľadom Štátnej bezpečnosti. In: *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 8, č. 3, s. 71 – 81. Dostupné online: <https://www.ustrcr.cz/publikace/pamet-a-dejiny-32015/> [Cit. 21. 11. 2020].

Osobitne sa Marcel Strýko spolu so Slavomírom Stračárom zaradili aj medzi politických aktérov ponovembrového politického vývoja v krajine, ktorému budeme venovať osobitnú pozornosť na inom mieste tejto kapitoly.

Podľa dostupných zdrojov bola prvá **občianska demonštrácia z 21. novembra 1989** zorganizovaná **Petrom Kalmusom** na mieste, kde bol v auguste 1968 okupačným sovietskym vojskom zastrelený študent Michal Hamrák.⁶³ Demonštrácie sa po 21. novembri v Košiciach stupňovali a podobne ako na celoštátnej úrovni na seba viazali čoraz vyšší počet občanov z rôznych spoločenských vrstiev a profesijných kruhov.

Medzi kľúčové osobnosti, resp. tváre Nežnej revolúcie v Košiciach patrili okrem vyššie uvedených tiež herec **Peter Rašev**, herečka **Ľuba Blaškovičová**, hutnícky inžinier **Slavomír Stračár**, ako aj občianski aktivisti **Lubomír Badiar**, **Peter Neuwirth**, **Ivan Jurčišin**, **Štefan Tomčo**, **Vladislav Chlípala**, **Gabriel Kládek** či **Jozef Bakšay**.



Herec Peter Rašev na balkóne Vedeckej knižnice v Košiciach.
Autorka fotografie: Veronika Janušková.
Archív autorky

Osobitosťou Nežnej revolúcie v Košiciach bola vyššie naznačená **blízkosť košických aktérov k českému disentu**, a to aj napriek živým kontaktom s bratislavským hnutím VPN. Ako už bolo naznačené vyššie, viacerí aktéri novembrových udalostí v Košiciach študovali, alebo sa pohybovali hlavne v pražskom prostredí, kde postupne nadväzovali kontakty či bližšie vzťahy s tamojšou disidentskou a undergroundovou scénou.⁶⁴ Túto blízkosť dokladá hlavne založenie košickej pobočky **Občianskeho fóra z 26. novembra 1989** v ateliéri výtvarníka Zbyňka Prokopa. Iniciatívu v tomto smere vyvinulo viacero skupín odporcov režimu, a to študentov, výtvarných umelcov, divadelných hercov, skupiny z Východoslovenských železiarní a občianskych aktivistov.



Občiansky aktivista Peter Neuwirth (vpravo), Košická VPN, 1990
Súkromný archív Petra Neuwirtha

⁶³ ŠUTAJ, Š. 2009, s. 83. Pozri tiež: <https://www.21august1968.sk/sk/obete/> [Cit. 23. 11. 2020].

⁶⁴ Predovšetkým Marcel Strýko či Erik Groch boli s pražským prostredím spojení prostredníctvom rôznych intelektuálnych akcií v bytoch popredných filozofov, básnikov či hudobníkov ako napr. Egon Bondy, či členmi hudobnej skupiny *The Plastic People of the Universe* a pod. VODRÁŽKA, M. In: *Paměť a dějiny*, 2015, s. 82 – 90.

Podľa dostupných vyjadrení bolo v ten istý deň nezávisle založené Občianske fórum aj v košickom PKO, občianskym aktivistom Štefanom Tomčom.⁶⁵ Po rokovaní so **Zväzom slovenských výtvarných umelcov** boli Občianskemu fóru poskytnuté priestory na rohu Alžbetinej a Hlavnej ulice, kde vzniklo jeho **koordinačné centrum**.

Občianske fórum v Košiciach zorganizovalo bezprostredne po svojom vzniku podpisovú akciu na podporu požiadaviek občanov a spolupodielali sa aj na organizácii **generálneho štrajku**, ktorý sa v Košiciach uskutočnil **27. novembra 1989**. Zúčastnilo sa ho približne 40 000 Košičanov. **V období kooptácií poslancov a prvých slobodných volieb sa košická skupina Občianskeho fóra zaregistrovala pod hlavičkou hnutia Verejnosť proti násiliu.**⁶⁶



Demonštrácie na Hlavnej ulici v Košiciach počas Nežnej revolúcie. Autor fotografií: Milan Kapusta.
Archív autora

⁶⁵ Údaje poskytnuté prostredníctvom mailovej komunikácie s občianskym aktivistom a jednou z kľúčových osobností Nežnej revolúcie v Košiciach Petrom Neuwirthom zo dňa 02. 10. 2019.

⁶⁶ ŠUTAJ, Š. 2009, s. 83.

Reakcia komunistickej moci bezprostredne po udalostiach 17. novembra bola spočiatku mierne rozporuplná. Proti zásahu represívnych zložiek na Národnej triede sa totiž postavili aj niektorí komunistickí funkcionári.⁶⁷ Napriek tomu však moc nemienili odovzdať bez snáh o zvrátenie situácie. Okrem povolania Ľudových milícií 20. novembra 1989⁶⁸ bola na **mimoriadnom zasadnutí ÚV KSČ z 24. novembra 1989** v hre aj úvaha na potlačenie protestov pomocou armády, čo sa však napokon nestalo.⁶⁹ Zároveň prešla ŠtB do dôsledného „monitorovacieho“ módu a na základe rozkazov jej najvyššieho velenia na celoštátnej aj regionálnej úrovni mapovala činnosť štrajkových výborov, ich štruktúr, sledovala ich predstaviteľov a odhaľovala bezprostredne pripravované akcie proti stranickým orgánom. Jej osobitnou úlohou bolo znemožnenie pripravovaného generálneho štrajku, čo však nezvládla.⁷⁰

Postoj komunistickej moci do značnej miery „filtrovali“ aj **médiá**, ktoré **informovali spočiatku stroho** a v súlade so slovníkom a rétorikou akou „komentovali aj protirežimové demonstrácie počas rokov 1987 a 1988,“ pričom obsiahlejšie začali o diani informovať až od 20. novembra.⁷¹ Značne demagogickou reakciou vládnucej moci bol **obsah hlavných večerných správ zo dňa 20. novembra 1989**. Vláda ČSSR vydala vyhlásenie, v ktorom označila hnutie študentov a verejnosti ako konfrontačné a vedené protisocialistickými silami. Podľa M. Londáka boli zároveň „*privítané*“ podnety k procesu prestavby socialistickej spoločnosti a dokonca sa vyslovili za „*čestnú a poctivú politiku*“. Schválili opatrenia na obnovenie poriadku, ochrany majetku a života občanov, lebo „*odmietali provokácie a nechceli ísť cestou konfrontácií*.“ Vlády vraj „*nestripa porušovanie*“ ústavy a zákonov. Vyhlásenie bolo konzultované s niektorými pracovníkmi sovietskeho veľvyslanectva, no títo odmietli akýkoľvek zásah, čím dala Moskva najavo, že nebude zasahovať do vnútropolitických pomerov Československa.⁷² Toto bol jasný signál pre ústup, čo potvrdilo aj spomenuté mimoriadne zasadnutie ÚV KSČ o štyri dni neskôr. Prikročilo sa opäť k personálnym výmenám. **Z funkcií odstúpilo predsedníctvo aj sekretariát strany. Z postu generálneho tajomníka strany odstúpil M. Jakeš a nastúpil K. Urbánek**, v rámci KSS odstúpili z funkcií normalizátori **V. Šalgovič** či **G. Šlapka**.

Súbežne **G. Husák vyhlásil amnestiu, v dôsledku ktorej bola prepustená väčšina politických väzňov vrátane J. Černogurského**. Krátko na to sa začali v Prahe rokovania medzi predstaviteľmi OF a premiérom L. Adamcom. OF jednoznačne požadovalo dôsledné prešetrenie zásahu na Národnej triede, prepustenie politických väzňov, odstúpenie skompromitovaných, normalizačných politikov a rezignáciu prezidenta G. Husáka. Vláda strácala nad dianím kontrolu, čo potvrdilo aj vypísanie L. Adamca na demonstrácii v Prahe na Letnej ešte v deň rokovaní vlády s OF, ako aj úspešný generálny štrajk z 27. novembra 1989, ktorý sprevádzali mohutné demonstrácie v celej krajine. Tlak sa stupňoval a L. Adamec prisľúbil počas ďalších rokovaní s OF zostavenie novej vlády na širšom základe, teda s pribratím predstaviteľov opozície.

⁶⁷ KOVÁČ, D. 2007, s. 312.

⁶⁸ <https://www.17november1989.sk/sk/kalendarium/> [Cit. 24. 11. 2020].

⁶⁹ <https://www.ustrcr.cz/uvod/listopad-1989/chronologie/> [Cit. 24. 11. 2020].

⁷⁰ BALUN, P. STREŠŇÁK, G. 2009, s. 16. STREŠŇÁK, G. K problematike mimoriadnej skartácie materiálov Štb na Slovensku. In: JAŠEK, P. 2009, s. 210.

⁷¹ JAŠEK, P. In: JAŠEK, P. 2009, s. 113.

⁷² LONDÁK, M. a kol. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 119.

Federálne zhromaždenie ČSSR zrušilo pod tlakom verejnosti v dôsledku úspechu generálneho štrajku 29. novembra 1989 ústavný článok 4 o vedúcej úlohe KSČ v spoločnosti a v Národnom fronte a článok 16 o marxizme-leninizme ako o hlavnej štátnej ideológii, čím sa dosiahol výrazný a podstatný krok demokratickej revolúcie k odstráneniu komunistického režimu a nastoleniu demokratického a pluralitného politického systému.⁷³ **Pokus o reformu vlády prišiel 3. decembra, pričom na jej čele stál L. Adamec a prevažnú časť tvorili stále komunistickí ministri**. Tento návrh sa označuje tiež ako „**vláda 15:5**“, pričom vyjadruje pomer komunistických ku nekomunistickým ministrom. Ústupkom „vlády 15:5“ bolo verejné prehodnotenie augusta 1968 a návrh na začatie rokovaní so Sovietmi o odsune ich vojsk z územia Československa. Táto „úprava“ vyvolala opätovnú vlnu demonstrácií a viedla k novým rokovaniam, na ktoré komunistickí funkcionári museli pod tlakom okolností pristúpiť. Súbežne rokovali predstavitelia VPN aj o rekonštrukcii **slovenskej vlády s novým predsedom SNR R. Schusterom, ktorý na poste vystriedal V. Šalgoviča**.



Reakcia na vládu 15:5
Archív TASR



Rokovania predstaviteľov Verejnosti proti násiliu s vládou Slovenskej socialistickej republiky z 30. 11. 1989.
Archív TASR

⁷³ LONDÁK, M. a kol. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 130.

L. Adamec napokon **podal 7. decembra 1989 demisiu** a zostavením novej vlády bol poverený **M. Čalfa**. Zároveň vstúpil do aktívnych rokovaní s vedením opozičných síl, ktoré presadili svoje požiadavky. Spoločnými kandidátmi OF a VPN sa stali **Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Valter Komárek, Peter Miller, Václav Klaus, Vladimír Dlouhý** a **Jiří Dienstbier**. Hlavným cieľom „vlády národného porozumenia“ vymenovanej **10. decembra 1989** bolo **začať transformáciu z totalitných do demokratických pomerov** a doviest spoločnosť k **prvým slobodným voľbám konaným v júni 1990**.⁷⁴ Zároveň (12. decembra 1989) bola **vymenovaná aj nová vláda na Slovensku**, a to pod vedením **Milana Čiča** (KSS), ktorá sa skladala zo šiestich členov komunistickej strany, deviatich nestranníkov a dvoch kandidátov strán Národného frontu, pričom VPN do nej delegovalo „pozorovateľa“, Vladimíra Ondruša, a vyhradilo si právo veta. Obdobie od decembra 1989 do júna 1990 bolo z hľadiska transformačného procesu zložitým. V najširšom zmysle ho podľa Natálie Petranskej-Rolkovej možno vymedziť dvoma etapami, pričom „*prvá sa sústreďovala na personálnu rekonštrukciu existujúcich parlamentných zborov a druhá pripravovala cestu skorému uskutočneniu a hladkému priebehu slobodných volieb ako kľúčového nástroja novovznikajúcej demokracie*“.⁷⁵ Po vymenovaní novej vlády **G. Hušák** **abdikoval z funkcie prezidenta 10. decembra 1989**. Pozoruhodným faktom je, že počas celého priebehu Nežnej revolúcie nevydal žiadne stanovisko, a okrem jeho abdikácie ani raz verejne nevystúpil. Zároveň sa ocitol aj mimo politických rokovaní s opozíciou. Viacerí autori upozorňujú, že napriek prezidentskému postu nebol prijateľným kandidátom na rokovania, pretože išlo podľa jednej interpretácie za príliš skompromitovaného politika a podľa druhej sa jednoducho stiahol, pretože pochopil, že je koniec.⁷⁶

Zároveň prebiehali počas **decembra 1989** aj **rozsiahle skartácie dokumentov ŠtB**, a to z rozkazu jej dosluhujúceho šéfa, generála **Alojza Lorenca**. Išlo o rozsiahlu (ako aj rýchlu a živelnú) akciu, ktorej **primárnym cieľom** bolo eliminovať materiál, „ktorý by v aktuálnej situácii mohol mať kompromitujúci charakter“. G. Strešňák však upozornil, že samotný A. Lorenc sa k uvedenej formulácii neprihlásil.⁷⁷ Následne boli skartácie zastavené, no je otáznne, aká rýchla bola na tento pokyn reakcia, keďže ŠtB formálne pôsobila až **do februára 1990**.



Alojz Lorenc
<https://www.poslednykriiak.sk/nacelnik-stb-lorenc-cesta-na-vrchol-moci-penta-story-18/447/>

⁷⁴ <https://www.17november1989.sk/sk/maly-slovník-neznej-revolucie/> [Cit. 01. 12. 2019].

⁷⁵ PETRANSKÁ-ROLKOVÁ, Natália. Proces demokratizácie federálneho a slovenského parlamentu a cesta k slobodným voľbám v roku 1990. In: JAŠEK, P. 2009, s. 240.

⁷⁶ JAŠEK, P. In: KINČOK, B. 2015, s. 365-366. Pozri tiež: SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2009.

⁷⁷ STREŠŇÁK, G. In: JAŠEK, P. 2009, s. 212.

NOVOVYMNENOVANÍ ČLENOVIA VLÁDY ČSSR

Na uliciach a námestiach opäť živo S dôrazom na ľudské práva
 Miligy v Bratislave a Prahe • Symbolická líra rez. štedrolávok

Na otázky odpovedá Alexander Dubček O kandidatúre na prezidenta

Zloženie vlády ČSSR

Postrehy zo zasneženého Bradla Slávnosť národného zmierenia

PRAVDA

NOVOVYMNENOVANÍ ČLENOVIA VLÁDY ČSSR

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Pravda/Bratislava (ČS) vláda rezidenta Jozefa Hubera v ČSSR - Právo vymenovať vládu je v ústave zamerané na ústredný orgán štátu - na prezidenta republiky. V súčasnosti je prezidentom republiky Jozef Huber. Vláda je zložená z predsedu vlády, ministrov a podpredsedov vlády.

Po abdikácii **G. Husáka** sa aktuálnou témou stala aj **volba prezidenta**. Napriek viacerým kandidátom (medzi inými aj L. Adamcom podporovaným komunistami) sa do úzkeho výberu dostali **A. Dubček** a **V. Havel**. Po zdĺhavých rokovaníach sa prezidentským kandidátom stal napokon V. Havel, ktorý získal po intervencii M. Čalfu podporu aj u komunistických poslancov. **V. Havel** bol jednohlasne zvolený za **prezidenta republiky 29. decembra 1989**.⁷⁸

Prvá etapa transformačného procesu tak, ako ho vymedzila N. Petranská-Rolková, sa niesla v znamení personálnej rekonštrukcie **vo forme tzv. kooptácie poslancov do Federálneho zhromaždenia ako aj Českej a Slovenskej národnej rady a národných výborov všetkých stupňov**. Pojem **kooptácia** vyjadruje v právnom zmysle rozšírenie počtu členov určitého orgánu pomocou voľby zostávajúcimi členmi a v sociologickom zmysle začlenenie marginálnej opozičnej skupiny do hlavného prúdu. V prípade kooptácie poslancov do československých parlamentov išlo o vnútorne a legislatívne komplikovaný proces, ktorý mal byť podľa Petra Roubala rýchlym prostriedkom k odstráneniu politicky skompromitovaných osôb v zastupiteľských orgánoch a ich nahradením zástupcami revolučných hnutí OF a VPN. Boli to teda dva vzájomne prepojené procesy odvolávania a kooptovania poslancov.⁷⁹

Samotná **kooptácia** bola realizovaná **v dvoch fázach**. Legislatívnym podkladom bol zákon č. 183/1989 zb. ako výsledok rokovania kľúčových politických aktérov, pričom 28. decembra 1989 sa uskutočnilo **prvé kolo**. V jeho rámci bol medzi 23 kooptovanými poslancami aj **Alexander Dubček**, ktorý bol následne **zvolený za predsedu federálneho zhromaždenia**.⁸⁰

Druhá fáza sa uskutočnila v priebehu **januára a marca 1990**. Kľúčovým bol zákon č. 14/1990 zb. o odvolávaní poslancov zastupiteľských zborov a voľbe nových poslancov národných výborov, ktorý bol aj napriek rozporom a zdĺhavej diskusii prijatý.⁸¹ Taktiež bol schválený zákon č. 15/1990 Zb. o politických stranách, ktorý umožňoval vznik politického pluralizmu a ustanovenie či vznik nových politických hnutí a strán. Na tomto základe bolo dňa 30. januára 1990 do 350-členného Federálneho zhromaždenia vymenovaných 120 nových poslancov prevažne z OF a VPN, v dôsledku čoho KSČ stratila väčšinové zastúpenie.⁸² Paralelne prebiehal obdobný proces aj na úrovni SNR, pričom kooptácie poslancov sa konali od polovice januára do konca marca. Časť poslancov za KSČ sa vzdala mandátov a časť bola odvolaná, pričom celkovo prišlo o mandát 81 zo 150 poslancov. Novovznikajúce politické spektrum tak získalo 54 % podiel, v rámci ktorého získali výrazné zastúpenie najmä predstavitelia hnutia VPN.⁸³

⁷⁸ LONDÁK, M. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 152.

⁷⁹ ROUBAL, Petr. *Starý pes, nové kousky: kooptace do federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013, s. 5 – 6.

⁸⁰ KOVÁČ, D. 2007, s. 314.

⁸¹ PETRANSKÁ-ROLKOVÁ, N. In: JAŠEK, P. 2009, s. 243.

⁸² LONDÁK, M. In: ŽATKULIAK, J. 2009, s. 162.

⁸³ PETRANSKÁ-ROLKOVÁ, N. In: JAŠEK, P. 2009, s. 244.

Kľúčovou úlohou nadchádzajúceho obdobia bola príprava a realizácia prvých slobodných volieb v Československu od roku 1946. Voľby sa konali na úrovni federálneho zhromaždenia, ako aj Slovenskej národnej rady a ich **prípravu sprevádzalo od februára 1990 niekoľko kľúčových zákonných ustanovení**, ako napr. zákony č. 45/1990 Zb., 46/1990 Zb. a 47/1990 Zb. **Zákon č. 45/1990 Zb.** upravoval dĺžku volebného obdobia v počiatku na dva roky. Podľa M. Londáka sa predpokladalo, že v prípade júnových volieb pôjde o plebiscit o zmene režimu, a že až nasledujúce voľby po ustálení a kryštalizácii politických subjektov budú „skutočné“.⁸⁴ **Zákon č. 46/1990 Zb.** výrazne upravoval ústavu z roku 1960, ako aj ústavný zákon o česko-slovenskej federácii z roku 1968. Konkrétne sa úpravy týkali volebného systému upravujúceho postavenie poslancov, ustanovenia viacmandátových volebných obvodov a pod., čím sa priblížilo k pomernému volebnému systému. Zákon tak priznal právomoc SNR a ČNR určiť si ústavným zákonom počet poslancov. Podľa M. Londáka tieto zmeny podstatným spôsobom zmenili volebný systém na demokratický. **Zákon č. 47/1990 zb.** už fakticky určil zavedenie pomerneho volebného princípu oproti väčšinovému, čím sa výrazne podporil politický pluralizmus.⁸⁵

⁸⁴ LONDÁK, M. In: ŽATKULIAK, 2009, s. 170.

⁸⁵ LONDÁK, M. In: ŽATKULIAK, 2009, s. 170.



Plagáty hnutia Verejnosť proti násiliu k parlamentným voľbám z júna 1990



Plagát Kresťansko-demokratického hnutia k parlamentným voľbám z júna 1990



Predsedenstvo VPN po prvých slobodných voľbách v júni 1990
Archív UPN

Samotné voľby sa uskutočnili v dňoch **8. až 9. júna 1990** a podľa dostupných údajov zaznamenali až 95 % účasť voličov. **Na Slovensku** zvíťazilo hnutie VPN s 29,34 % hlasov, nasledovalo Kresťanskodemokratické hnutie s 19,20 % hlasov, Slovenská národná strana s 13,94 % hlasov. Komunistická strana Slovenska utrpela porážku a s 13,34 % hlasov sa stala opozičnou stranou.⁸⁶ **Na území českých krajín** dominovalo OF so ziskom 50 % hlasov a vo federálnom zhromaždení získalo OF 53 % hlasov.⁸⁷ Výsledky volieb osobitne potvrdili potreby a požiadavky občanov na zmenu politického režimu, a zároveň legitimizovali vývoj politických a kultúrno-spoločenských udalostí v krajine počas Nežnej revolúcie v novembri 1989.

Napriek faktu, že po voľbách zotrvali v politickom a širšom spoločenskom spektre aj predstavitelia komunistickej vládnej moci, nemožno Nežnej revolúcii uprieť kľúčový význam v nastolení zásadných politicko-spoločenských zmien a demokratických princípov. Osobitne túto skutočnosť podčiarkuje aj jej nenásilný priebeh čím si získala svoj prívlastok „nežná“ či „zamatová“.

⁸⁶ LONDÁK, M. In: ŽATKULIAK, 2009, s. 198. <https://www.17november1989.sk/sk/maly-slovník-neznej-revolucie/> [Cit. 01. 12. 2019]

⁸⁷ <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/svobodne-volby-splnene-prani-sametove-revoluce> [Cit. 01. 12. 2019].

Zoznam použitej literatúry

BALUN, Peter – STREŠŇÁK, Gábor. *November 89. Očami Štb a ulice*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 263 s.

BAYER, Ivo. Perestrojka. In: Sociologická encyklopédia. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Perestrojka>.

BLAŽEK, Petr. Opozice v Československu před pádem komunistického režimu v listopadu 1989. In: JAŠEK, Peter [ed.]. *20. výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 128 – 137.

JAŠEK, Peter. Gustáv Husák a pád komunistického režimu v Československu. In: KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 353 – 376.

JAŠEK, Peter. Marcel Strýko pod dohľadom Štátnej bezpečnosti. In: *Pamät' a dejiny*, 2015, roč. 8, č. 3, s. 71 – 81.

JAŠEK, PETER. November 1989 v slovenskej dobovej tlači. In: JAŠEK, Peter [ed.]. *20. výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 108 – 127.

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. Zmena zahraničnopolitického kurzu Sovietskeho zväzu voči strednej a východnej Európe po nástupe Michaila Gorbačova. In: JAŠEK, Peter – NEUPAVER, František – PODOLEC, Ondrej – JAKUBČIN, Pavol. [eds.]. *Sviečková manifestácia I. Štúdie, spomienky a svedectvá*. Bratislava: Ústav pamäti národa. 2015, s. 13 – 22.

KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladateľství Lidové noviny, 2007, 423 s.

LETZ, Róbert. Komunistický režim a katolícka cirkev na Slovensku v 80. rokoch. In: JAŠEK, Peter – NEUPAVER, František – PODOLEC, Ondrej – JAKUBČIN, Pavol. [eds.]. *Sviečková manifestácia I. Štúdie, spomienky a svedectvá*. Bratislava: Ústav pamäti národa. 2015, s. 23 – 41.

LONDÁK, Miroslav. a kol. Chronologický prehľad. I. Od sviečkovej manifestácie v marci 1988 v Bratislave po 16. november 1989. In: ŽATKULIAK, Jozef. a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 25 – 116.

MACHOVEC, Martin – NAVRÁTIL, Pavel – STÁREK „ČUŇAS“, František. *„Hnědá kniha“: O procesech s českým undergroundem*. Praha: Ústav pro výzkum totalitních režimů, 2012, 515 s.

MARUŠIAK, Juraj. Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNYI, Soňa. [Eds.]. *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia M. Šimečku, Historický ústav SAV, Katedra politológie FFUK, 1999, s. 54 – 75.

MARUŠIAK, Juraj. Sviečková demonstrácia v kontexte vzťahov medzi „kresťanským“ a „občianskym“ disidentom v rokoch 1988 – 1989. In: JAŠEK, Peter – NEUPAVER, František – PODOLEC, Ondrej – JAKUBČIN, Pavol. [eds.]. *Sviečková manifestácia I. Štúdie, spomienky a svedectvá*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 50 – 76.

PAVONIČ, Peter. Opona padá. In: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta. *Dejiny tvoria ty! História – škola – verejný priestor*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, s. 84 – 91.

PETRANSKÁ-ROLKOVÁ, Natália. Proces demokratizácie federálneho a slovenského parlamentu a cesta k slobodným voľbám v roku 1990. In: JAŠEK, Peter [ed.]. *20. výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 239 – 250.

PULLMANN, Michal. Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konceptu v Československu (1986 – 1989) In: *Soudobé dějiny. Socialismus jako myšlenkový svět*. 2012, roč. 19, č. 2, s. 256 – 275.

PULLMANN, Michal. Konec experimentu. *Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, 240 s.

RYCHLÍK, Jan. Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In: PAŽOUT, Jaroslav [ed.]. *Každodenní život v Československu 1945/48 – 1989*. Praha, Liberec: Ústav pro výzkum totalitních režimů, Technická univerzita Liberec, 2015, s. 34 – 49.

ROUBAL, Petr. *Starý pes, nové kousky: kooptace do federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013, 109 s.

STREŠŇÁK, Gábor. K problematike mimoriadnej skartácie materiálův Štb. na Slovensku. In: JAŠEK, Peter [ed.]. *20. výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 209 – 217.

SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2009, 520 s.

ŠUTAJ, Štefan [ed.]. *Klíče k dějinám Košic. Dejepisná čítanka*. Košice – Prešov: UNIVERSUM, 2009, 97 s.

TUCKER, Spencer (ed.). *The Encyclopedia of the Cold War*. California, Santa Barbara: ABC Clio, 2008, 1969 s.

URBAN, Jiří. Několik vět. Posledních pět měsíců komunistické diktatury petiční optikou. In: *Paměť a dějiny*, 2010. Roč. 4, č. 1, s. 20 – 45.

VODRÁŽKA, Mirek. Marcel Strýko. Příběh radžajogového kněze košické komuny. In: *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 8, č. 3, s. 82 – 90.

ZEMKO, Milan. Slovensko na ceste k politickej a občianskej slobode [Od nástupu Michaila S. Gorbačova v marci 1985 po prvé slobodné voľby v júni 1990]. In: ŽATKULIAK, Jozef. a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 11 – 24.

ZUBOK, Vladislav, M. *A failed Empire. The Soviet Union in the Cold War. From Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill, North Carolina, USA: The University of North Carolina Press, 2007, 468 s.

Ostatné:

<https://1989.sng.sk/svieckova-manifestacia>

<http://www.svieckovamanifestacia.sk/sk/home>

<https://nezna.3-d.sk/>

<http://totalita.cz/vysvetlivky/ch77.php>

<https://www.17november1989.sk/sk/bratislavska-patka/>

<https://www.17november1989.sk/sk/kalendarium/>

<https://www.17november1989.sk/sk/maly-slovník-nej-revolucie/#vpn>

<https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/svobodne-volby-splnene-prani-sametove-revoluce>

<http://www.totalita.cz/vysvetlivky/disent.php>

<https://www.upn.gov.sk/sk/2-oktober---samizdat-bratislavanahlas/>

<https://www.upn.gov.sk/sk/14-august-1989---bratislavska-paetka/>

https://www.upn.gov.sk/data/files/skladacky-2017-9_10.pdf

<https://www.upn.gov.sk/sk/svieckova-manifestacia-vypovede-pamaetnikov/>

<https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-textu/anticharta/>

<https://www.ustrcr.cz/uvod/cesta-k-listopadu-1989/>

<https://www.ustrcr.cz/uvod/listopad-1989/galerie/leden-1989-palachuv-tyden/>

<https://www.ustrcr.cz/uvod/listopad-1989/chronologie/>



Prvý dotyk so slobodou. Sprítomňovanie minulosti na príklade Nežnej revolúcie z novembra '89

Vysokoškolský učebný text

Autori: Mgr. Mikuláš Jančura. PhD.
PaedDr. Alžbeta Šniežko, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2021

Počet strán: 134

Rozsah: 6,7 AH

Vydanie: prvé

ISBN 978-80-8152-986-3 (e-publikácia)





ISBN 978-80-8152-986-3 (e-publikácia)